

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKÇEDE BOŞ ARTGÖNDERİMİN
SÖYLEM-EDİMBİLİMSEL İŞLEVLERİ**

Aytaç ÇELTEK

Danışman
Prof. Dr. Lütfiye OKTAR

2008

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türkçede boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

29/05/2008

Aytaç ÇELTEK

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Aytaç ÇELTEK
Anabilim Dalı : Dilbilim Anabilim Dalı
Programı : Genel Dilbilim Programı
Tez Konusu : Türkçede boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir. O
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin, basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Doktora Tezi

Türkçede boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri

Aytaç Çeltek

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dilbilim Anabilim Dalı
Genel Dilbilim Programı

Bu çalışmada Türkçe yazılı söylemde boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri incelenmiştir. Çalışmanın bütüncesini 2004-2006 yıllarında yayınlanan 6 biyografi kitabı oluşturmaktadır. Araştırma için söylem-edimbilimsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevini açıklamak üzere bu çalışmada boş artgönderimin önceki söylemde söz edilen göndergeleri kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirdiği varsayımı temel alınmıştır. Önvarsayım tetikleyicisi, söylemde eski/verili bilgiyi, bir başka deyişle, önvarsayılan bilgiyi kodlayan dilsel araçlardır. Boş artgönderimlerin söylemde önvarsayım tetikleyicileri olarak kullanılıp kullanılmadıklarını belirleyebilmek amacıyla, çalışmada aşağıdaki soruların yanıtları aranmıştır:

1. Türkçe yazılı söylem yapısı içinde 3. kişi göndergeleri için kullanılan artgönderim türleri nasıl bir dağılım göstermektedir?
2. Artgönderim türleri sözdizimsel konumlara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. Söylem aşamalı bir şekilde düzenlenirken bu süreç içinde boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevi nedir?

Bu araştırmanın kuramsal çerçevesini, söylemin retorik ilişkiler yolu ile birbirlerine bağlanan söylem bölütlerinden oluştuğu ve aşamalı bir şekilde yapılandırıldığı görüşünü temel alan Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK) (Asher 1993; Asher ve Lascarides 2003) oluşturmaktadır. BSTK çerçevesinde boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicileri olarak kullanılıp kullanılmadıklarını belirleyebilmek amacıyla, bütüncedeki metinler söylem bölütlerine ayrılarak söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkiler belirlenmiştir. Bu ilişkilerin söylemde boş artgönderim kullanımını etkilediği ve boş artgönderimlerin bu ilişkiler yoluyla söylemin güncellenmesinde önvarsayımları tetikleyerek söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla, çalışmamızın başında ortaya koyduğumuz varsayımlar bütüncü çözümlemesi sonucu elde edilen bulgular tarafından doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1) Boş artgönderim 2) söylem-edimbilimsel yaklaşım,

- 3) Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı 4) önvarsayım 5) önvarsayım tetikleyicisi

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The discourse-pragmatic functions of zero anaphora in Turkish

Aytaç Çeltek

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Linguistics
General Linguistics Program

This study investigates the discourse-pragmatic functions of zero anaphora as anaphoric patterns for the third-person human referents in Turkish written discourse. The corpus consists of 6 biography books that have been published in between 2004-2006. A discourse-pragmatic approach is adopted for the research. In the direction of explaining the discourse-pragmatic function of zero anaphora, this study proposes a hypothesis that zero anaphora functions as a presupposition trigger by encoding the referents that have been mentioned in the previous discourse. A presupposition trigger is a linguistic device that encodes given/old information, in other words, the presupposed information.

In order to explore whether zero anaphora functions as a presupposition trigger in discourse, this study includes both quantitative discourse analysis and rhetorical analysis. The former analysis was conducted for exploring the distribution of zero anaphora, together with full NPs and pronouns both in discourse and syntax. The latter analysis was carried out in order to examine the relation between the use of zero anaphora and the rhetorical structure of discourse. The theoretical framework of this study is Segmented Discourse Representation Theory (SDRT) which states that the meaning of a discourse depends upon and interacts with its rhetorical structure (Asher 1993; Asher and Lascarides 2003). According to this theory, a proper analysis of discourse anaphora requires an account according to which discourse content depends on a discourse structure consisting of rhetorical relations that link together the utterances.

This study largely confirms that zero anaphora functions as presupposition trigger by encoding the presupposed information. By this function, zero anaphora helps rhetorical relations update the discourse and maximize discourse coherence.

Key Words: 1) Zero anaphora 2) Discourse-pragmatic approach 3) Segmented Discourse Representation Theory 4) presupposition 5) presupposition trigger

TÜRKÇEDE BOŞ ARTGÖNDERİMİN SÖYLEM-EDİMBİLİMSSEL İŞLEVLERİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ARTALAN

1.1. ARTGÖNDERİM ÜZERİNE BAZI BELİRLEMELER.....	7
1.2. ARTGÖNDERİM TANIMLARI.....	9
1.2.1. Artgönderim Nedir?	9
1.2.2. Artgönderim Sınıflandırmaları.....	12
1.2.2.1. Artgönderim ve sözdizimsel ulamlar	12
1.2.2.2. Artgönderim ve Doğruluk Koşulları	14
1.2.2.3. Artgönderim ve Bağlam.....	15
1.2.2.4. Artgönderim ve Söylem: Gönderim-İzleme Dizgeleri.....	16
1.3. BOŞ ARTGÖNDERİM NEDİR?	19
1.4. TÜRKÇEDE ARTGÖNDERİM.....	26
1.5. TÜRKÇEDE ARTGÖNDERİM ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR....	35
1.5.1. Enç 1986	35
1.5.2. Taylan 1986.....	37
1.5.3. Özsoy 1992	40
1.5.4. Kerslake 1987	41
1.5.5. Ruhi 1992	42
1.5.6. Turan 1998	44
1.5.7. Turan 1995	44
1.5.8. Turan 1996	45
1.5.9. Keçik ve Erk-Emeksiz 2000.....	46
1.5.10. Oktar ve Yağcıoğlu 1997; Oktar 1997; Çeltek 2003; Çeltek ve Oktar 2004; Oktar ve Çeltek 2006	47
1.6. SÖYLEM ARTGÖNDERİMİNE YAKLAŞIMLAR	49
1.6.1. Konu Sürekliliği Modeli	49
1.6.2. Erişilebilirlik Kuramı	55
1.6.3. Bilişsel Model	57
1.6.4. Aşamalı Model	60

İKİNCİ BÖLÜM

SÖYLEM YAPISI VE ARTGÖNDERİM

2.1.	SÖYLEM YAPISI	64
2.1.1.	Söylem Temsilleştirme Kuramı (STK)	65
2.1.2.	Retorik Yapı Kuramı (RYK).....	68
2.1.3.	Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK).....	74
2.1.4.	Önvarsayım tetikleyicisi olarak boş artgönderim	82
2.1.4.1.	Önvarsayım ve önvarsayım tetikleyicisi	83
2.1.5.	Söylem Bölütleme.....	88
2.1.5.1.	Türkçede temel ve yantümceler	92
2.1.6.	Retorik ilişkiler.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜTÜNCE

3.1.	BÜTÜNCENİN BELİRLENMESİ.....	105
3.2.	BÜTÜNCEYİ OLUŞTURAN METİNLER.....	110
3.2.1.	Örneklem seçimi: Rastlantısal örnekleme.....	112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖZÜMLEMELER, BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1.	SÖYLEMDE BOŞ ARTGÖNDERİM DAĞILIMI	116
4.1.1.	3 Temel Artgönderim Türünün Kullanım Sıklıkları	117
4.1.2.	Boş Artgönderim ve Sözdizimsel Konumlar	127
4.2.	KONUSALLIK VE BOŞ ARTGÖNDERİM	140
4.2.1.	Konu nedir?.....	140
4.2.2.	Türkçede konu.....	143
4.2.3.	Boş artgönderim ve Konu	144

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖYLEMİN AŞAMALI YAPISI VE BOŞ ARTGÖNDERİM

5.1.	GİRİŞ	152
5.2.	BOŞ ARTGÖNDERİM VE RETORİK İLİŞKİLER.....	154
5.2.1.	Ayrıntılama ve Boş Artgönderim.....	156
5.2.2.	Artalan ve Boş Artgönderim	164

5.2.3.	Anlatı ve Boş Artgönderim	169
5.2.4.	Sonuç ve Boş Artgönderim	172
5.2.5.	Karşıtlık ve Boş Artgönderim	177
5.2.6.	Açıklama ve Boş Artgönderim.....	182
5.3.	<i>SÖYLEM-ATLAMA VE BOŞ ARTGÖNDERİM</i>	185
	SONUÇ	195
	KAYNAKÇA.....	202
	EK 1. SÖZLÜKÇE	216

KISALTMALAR

[AÖ]	aynı özne
AÖ	Ad Öbeği
BELİR.	Belirleyici
bkz.	bakınız
BSTK	Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı
BSTY	Bölütlenmiş söylem temsilleştirme yapısı
EÖ	Eylem Öbeği
Eşışl.	Eşışlevsel
[FÖ]	farklı özne
GEL.	Gelecek zaman
GEN.	Geniş zaman
İDK	İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı
RYÇ	Retorik Yapı Çözümlemesi
RYK	Retorik Yapı Kuramı
s.	Sayfa no
STK	Söylem Temsilleştirme Kuramı
STY	Söylem Temsilleştirme Yapısı
ŞİM.	Şimdiki zaman
TÜM.	Tümleyici

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: Retorik ilişkiler	69
Çizelge 2: Çalışmanın bütüncesini oluşturan kitaplar.....	111
Çizelge 3: Bütüncedeki kitaplarda metin dışında kalan bölümler	114
Çizelge 4: Bütünce için seçilen %10'luk dilimler.....	114
Çizelge 5: Üç artgönderim türünün toplam dağılım sıklıkları	124
Çizelge 6: <i>Bir Yalnız Diva: Suna Korat</i> kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları	126
Çizelge 7: <i>Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi</i> kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları.....	126
Çizelge 8: <i>Koç Ailesinin Yaşamı: Sadberk Hanım</i> kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları	126
Çizelge 9: <i>Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar</i> kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları	126
Çizelge 10: Sözdizimsel konumların bütüncedeki toplam dağılım oranları	136
Çizelge 11: Boş artgönderim, tam AÖ ve adılların sözdizimsel konumlara göre toplam dağılım oranları	136
Çizelge 12: Boş artgönderim, tam AÖ ve adılların sözdizimsel konumlara göre toplam dağılım yüzdeleri	137

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sıralama yapısı.....	48
Şekil 2: Konusallık Ölçeği	50
Şekil 3: Örnek (137)'nin söylem yapısı	72
Şekil 4: Örnek (138)'in söylem yapısı	72
Şekil 5: Örnek (139)'un söylem yapısı	77
Şekil 6: Geriye-atlama yapısı.....	79
Şekil 7: Örnek (141)'in Geriye-atlama yapısı.....	80
Şekil 8: Örnek (142)'nin söylem yapısı	81
Şekil 9: Örnek (235)'in söylem yapısı	157
Şekil 10: Örnek (236)'nın söylem yapısı	157
Şekil 11: Örnek (237)'nin söylem yapısı	159
Şekil 12: Örnek (238)'in söylem yapısı	160
Şekil 13: Örnek (239)'un söylem yapısı	161
Şekil 14: Örnek (240)'in söylem yapısı	162
Şekil 15: Örnek (241)'in söylem yapısı	163
Şekil 16: Örnek (242)'nin söylem yapısı	165
Şekil 17: Örnek (243)'ün söylem yapısı	166
Şekil 18: Örnek (244)'ün söylem yapısı	167
Şekil 19: Örnek (245)'in söylem yapısı	168
Şekil 20: Örnek (246)'nın söylem yapısı	169
Şekil 21: Örnek (247)'nin söylem yapısı	170
Şekil 22: Örnek (248)'in söylem yapısı	171
Şekil 23: Örnek (249)'un söylem yapısı	172
Şekil 24: Örnek (250)'nin söylem yapısı	173
Şekil 25: Örnek (251)'in söylem yapısı	174
Şekil 26: Örnek (252)'nin söylem yapısı	174
Şekil 27: Örnek (253)'ün söylem yapısı	175
Şekil 28: Örnek (254)'ün söylem yapısı	176
Şekil 29: Örnek (255)'in söylem yapısı	177
Şekil 30: Örnek (256)'nın söylem yapısı	178

Şekil 31: Örnek (257)'nin söylem yapısı	179
Şekil 32: Örnek (258)'in söylem yapısı	180
Şekil 33: Örnek (259)'un söylem yapısı	181
Şekil 34: Örnek (260)'in söylem yapısı	182
Şekil 35: Örnek (261)'in söylem yapısı	183
Şekil 36: Örnek (262)'nin söylem yapısı	183
Şekil 37: Örnek (266)'nın söylem yapısı	190

GİRİŞ

Artgönderim, doğal dil çalışmaları içinde merkezi bir konudur ve kuramsal dilbilim, bütüncü dilbilimi, bilişimsel dilbilim, dil felsefesi, bilişbilim, ruhdilbilim ve bilişsel psikoloji gibi çok sayıda disiplin için önemli bir araştırma konusudur. Öte yandan, artgönderimin doğru yorumlanması makineli çeviri, otomatik özetleme, bilgi çıkarımı ve soru yanıtlama gibi gerçek dünyada doğal dil işleme uygulamalarında da önemli bir role sahiptir. Artgönderim ile ilgili çalışmalar, uzun zamandır, çok-disiplinli ve disiplinlerarası araştırmaların en üretken konularından biri haline gelmiştir.

Söylem ve dilbilgisi çalışmalarının pek çoğu da son 25–30 yılda gönderim-izleme dizgeleri, yani artgönderim türleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalarda, gönderim izleme dizgeleri ile edimbilimsel ve söylemsel etkenler arasında güçlü bağlantılar olduğu belirlenmiştir (Givón 1983; Fox 1987a; Chafe 1980). Örneğin, konusallık ile artgönderim türü arasındaki karşılıklı ilişki söz konusu olduğunda yüksek konusallığa sahip olan göndergeler ya adıyla ya boş artgönderimle; düşük konusallığa sahip olan göndergeler ise, tam Ad Öbeği (bundan sonra tam AÖ) ile kodlanmaktadır (Givón 1983). Öte yandan, söylem yapısı ile artgönderim türü arasındaki karşılıklı ilişkinin gösteriminde aynı söylem dizisi ya da aynı söylem alanı içinde sözü edilen göndergeler ya adıl ya da boş artgönderim ile kodlanırlar; aksi durumlarda göndergeler tam AÖ ile kodlanırlar (Fox 1987a). Bilişsel durum ile artgönderim türü arasındaki karşılıklı ilişkinin temsilinde, konuşucu, dinleyicinin belli bir göndergeye odaklandığını düşünüyor ise, o göndergeyi ya adıl ya da boş artgönderim kullanarak kodlamakta; dinleyicinin odaklanmadığı göndergeler için de, konuşucu tam AÖleri kullanmayı tercih etmektedir (Chafe 1994; Kibrik 1996).

Givón'un (1983) çalışmasından sonra artgönderim konusunda yapılan çalışmalarda büyük bir artış ve çeşitlilik gözlenmiştir. Artgönderim türleri içinde boş artgönderime ilişkin çalışmalar da ayrı bir yere sahiptir. Boş artgönderim üzerine yapılan çalışmaların pek çoğunda, özellikle Çince üzerine yapılan önemli çalışmalarda, boş

artgönderim iki açıdan ele alınmaktadır (Chen 1984, 1986; Li & Thompson 1979). Bunlardan birincisi, boş artgönderimin söylem içinde kullanılıp kullanılmamasını belirleyen edimbilimsel ve söylemsel koşulların; ikincisi de, boş artgönderimin söylem içinde yüklendiği retorik işlevlerin neler olduğudur (Zheng 1996).

Türkçede bugüne kadar yalnızca boş artgönderimi temel alan çalışma bulunmamaktadır. Boş artgönderim yapılan çalışmalarda adil ve tam AÖ artgönderim türleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmalar, Türkçede artgönderim olgusunu ele aldıkları yönlerden ikiye ayrılabilir. İlk olarak, artgönderim üzerine yapılan çalışmalar, artgönderim ve gönderimsellik kavramlarını tümce düzeyinde ele almışlardır (Enç 1986, Taylan 1986 Özsoy 1992). İkinci olarak, Kerslake (1987) ve Ruhi (1992) Givón'un (1983) Konu Erişilebilirliği Modeli'ni temel alarak bir bütüncü üzerinde niceliksel bir çözümleme yapmışlardır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır. Ancak burada vurgulanması gereken en önemli nokta, bugüne kadar yapılan çalışmalarda boş artgönderimin söylem içinde yüklendiği söylem-edimbilimsel işlevlerin neler olduğu sorusunun yanıtlarının aranmamış olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma bu konuda yapılmış ilk çalışma olma özelliğine sahip olacaktır.

Bu çerçevede, çalışmamızın temel varsayımlarından ilki, Türkçede boş artgönderim kullanımının söylem yapısından etkilendiği varsayımdır. Türkçede artgönderim üzerine daha önce yapılan çalışmaların pek çoğunda, boş artgönderimin oluşumu ya da oluşmaması adil kullanımı ile birlikte ele alınarak sadece tümce sınırları içinde değerlendirilmiştir. Oysa bu çalışmanın varsayımı, boş artgönderim kullanımının söylemin aşamalı yapısına duyarlı olduğu ve boş artgönderimin ancak söylem düzeyinde ele alınarak açıklanabilecek bir dilsel araç olduğudur. Çalışmanın diğer bir temel varsayımı ise, Türkçede boş artgönderimin yazılı söylemde yüklendiği işlevlerin, söylemin retorik yapısının çözümlenmesi ile ortaya çıkarılabileceğidir. Söylemin retorik yapısının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla Asher (1993), Asher ve Lascarides (2003) tarafından geliştirilen Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK) temel alınacaktır.

Bu kurama göre, metinler çizgisel biçimde okunuyor ya da duyuluyor olabilir ancak, biçimlendirilmeleri ve anlamlandırılmaları aşamalı bir şekilde olmaktadır. Bu da artgönderimsel kodlama üzerinde çok önemli sonuçlar yaratmaktadır. BSTK çerçevesinde, bu çalışmada, Türkçede boş artgönderimin, birbirleriyle retorik ilişkiler yolu ile bağlanarak söylemi aşamalı bir şekilde yapılandırılan söylem bölütlerinde boş artgönderim kullanımının önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemin güncellenmesi ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesi işlevini yerine getirdiği varsayılmaktadır.

Boş artgönderimin dilsel bir araç olarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirdiği varsayımı, boş artgönderim ile özne, konu ve verili/eski bilgi kavramları arasındaki ilişki üzerinden incelenmektedir. Bu ilişkiyi kısaca şöyle açıklayabiliriz: Özneler belirtisiz konular olarak kabul edildikleri için özne ve konu arasındaki ilişki bu çalışma açısından önemlidir. Ayrıca, konunun bilgi yapısı düzleminde verili/eski bilgi olarak değerlendirilmesi de özne, konu ve verili/eski bilgi arasında sıkı bir ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Verili bilgi aynı zamanda önvarsayılan bilgidir. Yani okuyucunun, dinleyicinin zihninde var olduğunu düşünerek ürettiği bilgi önvarsayılan bilgidir. Dolayısıyla da özne, konu, verili/eski bilgi ve önvarsayılan bilgi ile bunları dilsel olarak kodlayan boş artgönderim arasında sıkı bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımlar doğrultusunda boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicileri olarak kullanılıp kullanılmadıklarını belirleyebilmek amacıyla, çalışmada aşağıdaki soruların yanıtları aranacaktır:

1. Türkçe yazılı söylem yapısı içinde 3. kişi göndermeleri için kullanılan artgönderim türleri nasıl bir dağılım göstermektedir?
2. Artgönderim türleri sözdizimsel konumlara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. Dağılımlarını belirlediğimiz artgönderim türlerinden boş artgönderimin kullanımı ile söylemin aşamalı yapısı arasında nasıl bir ilişki vardır?
4. Söylem aşamalı bir şekilde düzenlenirken bu süreç içinde boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevi nedir?

Bu soruların yanıtlarına ulaşmak amacıyla araştırmamızın çözümlenmeleri, Bütünce Temelli Çözümleme Yaklaşımıyla oluşturulan bir bütünce üzerinde gerçekleştirilecektir. Araştırmamızın bütüncesini 2004-2006 yıllarında yayımlanmış ve rastlantısal olarak belirlenen 6 biyografi kitabından yine rastlantısal olarak belirlenen bölümler oluşturmaktadır. Boş artgönderim kullanımının söylemin aşamalı yapısı ile bağlantılı olduğunu iddia ettiğimiz kuramsal çerçeve gereği, boş artgönderim kullanımı ile söylem yapısı arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla bütüncedeki metinler söylem bölütlerine ayrılarak çözümlenecektir.

Bu çalışmada, artgönderim türleri söylem yapısı içinde ele alındığından, çözümlenen artgönderim türleri “söylem artgönderimi” olarak adlandırılabilir; dolayısıyla sözdizimsel olarak denetlenen artgönderim kullanımları çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Giriş Bölümü’nden sonra, Birinci Bölüm’de öncelikle artgönderim kavramının tanımı yapılacak ve artgönderim türlerinin sınıflandırılmalarına yer verilecektir. Yine aynı bölümde, bu çalışmanın çalışma konusu olan boş artgönderim kavramı ele alınacaktır. Daha sonra Türkçede artgönderim kavramı ele alınacak ve Türkçede, çeşitli yıllarda artgönderim üzerine yapılmış çalışmalardan söz edilecektir. Birinci Bölümde son olarak, söylem artgönderimini ele alan yaklaşımlardan Konu Sürekliliği Modeli, Erişilebilirlik Kuramı, Bilişsel Model ve Aşamalı Model tanıtılacaktır.

İkinci Bölümde söylem yapısı ve artgönderim arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu bölümde öncelikle söylem yapısı tanımlanmakta, daha sonra ise, söylem yapısını ortaya çıkarmaya çalışan kuramlardan öncelikle Söylem Temsilleştirme Kuramı temel hatlarıyla ele alınmaktadır. Daha sonra da söylem yapısını retorik ilişkiler yolu ile ortaya çıkarmayı amaçlayan Retorik Yapı Kuramı kısaca tanıtılmaktadır. Retorik Yapı Kuramı’nın ardından söylem yapısı ile artgönderim arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması için bu çalışmada kuramsal çerçeve olarak kullanacağımız Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK) ayrıntılarıyla tanıtılacaktır.

Bu bölümde ayrıca, boş artgönderimlerin söylem içinde önvarsayım tetikleyicisi işlevi yüklenip yüklenmediklerini ortaya çıkarabilmek için yapılacak çözümlenmelerde temel alınacak önvarsayım tanımlamalarına yer verilecektir.

BSTK çerçevesinde, bu kuramın en önemli savlarından biri olan söylemin bölütler biçiminde ele alınması çerçevesinde bu çalışmada da söylem bölütleme kavramı önemli bir kavramdır. Dolayısıyla ikinci bölümde ayrıca söylem bölütlemenin ne olduğu ve nasıl ele alınacağı ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Söylem bölütleme kavramı içinde Türkçe açısından temel tümce ve yantümce kavramlarının açıklanmasının gerekli olduğunu düşünerek bu bölümde, ayrıca Türkçede temel ve yantümceler ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. İkinci bölümde son olarak, kuramsal çerçevede söylem bölütlerinin arasında var olduğu düşünülen ve bunların çözümlenmesi ile söylem yapısının ortaya çıkarılması hedeflenen bu çalışmada temel alınacak olan retorik ilişkiler bütüncemizden örneklerle tanımlanacaktır.

Üçüncü bölümde, çalışmamızın bütüncesini belirlerken kullandığımız ölçütlerden söz edilecek ve bütüncemiz tanıtılacaktır.

Dördüncü Bölümde, öncelikle, bütünce çözümlenmesi sonucunda, tam AÖ, adıl ve boş artgönderim türlerinin metinlerdeki kullanım sıklıklarının ölçülmesinden elde edilen niceliksel sonuçlar sunulacak ve bu konuyla ilgili tartışmalara yer verilecektir. Daha sonra da, kullanım sıklıkları belirlenen artgönderim türlerinin metinlerde sözdizimsel konumlarına göre nasıl bir dağılım sergilediğini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen çözümlenmelerin sonuçlarına yer verilecektir. Bu iki çözümlenmeden sonra Konu ile boş artgönderim arasındaki ilişki ele alınacak ve genel olarak Konu kavramı kısaca tanıtılıp Konunun Türkçede nasıl ele alındığından söz edilecektir.

Beşinci bölümde ise, söylem yapısı ile boş artgönderim arasındaki ilişkinin ortaya çıkarıldığı çözümlenmelere yer verilecektir. Bu bölümde, söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkiler ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişki ele alınacaktır. Bu çözümlenmeler sonucunda söylemin retorik düzenlenişi içinde boş artgönderimin

önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirip getirmediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, bu bölümde, retorik ilişkiler açısından çözümlenen metinlerden elde edilen bulgulara yer verilecektir. Bu bölümde ayrıca, sonuçlar üzerine yapılan tartışmalar da yer alacaktır.

Son olarak, çalışmamızın Sonuç bölümünde, bu çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilecek ve elde edilen sonuçlar tartışılarak ileride ne tür çalışmalar yapılabileceğinden söz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARTALAN

1.1. ARTGÖNDERİM ÜZERİNE BAZI BELİRLEMELER

Bu bölümde artgönderim kavramıyla ilgili genel bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Bu çerçeve içinde, bu çalışmada kullanılacak kavramların tanımları yer alacaktır. Çalışmamızda temel alınacak artgönderim ve boş artgönderim tanımlarına geçmeden önce, bu çalışmada kullanılacak olan *söylem* ve *söylem artgönderimi* kavramlarını tanımlamak gerekmektedir. Söylem, birbirleriyle bağdaşık olarak bağlanmış iki ya da daha fazla tümceden oluşur. Söylem yazılı ya da sözlü olabilir. Her iki türde de söylemi üreten ve söylemi karşılayan en az birer katılımcı bulunmaktadır. Bu çalışmada çözümlenmeler yazılı söylem üzerinde gerçekleştirileceği için bu katılımcılar yazar ve okuyucu olarak adlandırılacaktır. Söylem artgönderimi ise, söylem yapısı içinde gerçekleşen ve denetlenmesi sözdizimsel olmayan artgönderimdir (Wu 1992: 185; Geluykens 1994: 1). Geluykens sözdizimsel koşullarla yönetilen artgönderim ile söylem artgönderimini ayırmak için aşağıdaki örnekleri vermektedir (1994: 1):

- (1) John₁ said that John₂ would come.
- (2) John₁ and Bill₂ came in. John₁ said that he would come.

Geluykens (1)'deki *John* öğelerinin iki kez oluşumunu eşgönderimsel olarak yorumlamamızı sağlayan ölçütün sözdizimsel olduğunu, ancak (2)'de her iki *John*'u eşgönderimli olarak yorumlamamızın sözdizimsel ölçütlere dayanmadığını belirtmektedir (1994: 1). Geluykens, (2)'nin yorumlanmasında çok katı kuralların geçerli olmadığını; buradaki eşgönderimsel davranışın altında yatan ilkenin (2)'nin ilk tümcesi tarafından oluşturulan söylem bağlamının belirlediği bağlamsal, edimbilimsel ortam olduğunu belirtmektedir (1994: 1). Bu çerçevede, bu çalışmanın araştırma konusu sözdizimsel değil söylemsel koşullarla yönetilen artgönderim türleri olacaktır.

Söylem artgönderimi, bir artgönderim türünün öncülünün söylem içinde herhangi başka bir tümcede bulunmasıyla oluşur. Bu tanıma paralel olarak Dik (1997: 215), artgönderimi iki açıdan ele alarak şöyle tanımlar:

“[söylem artgönderimi] bir tümcenin bir ögesi daha önceden dolaylı ya da dolaysız olarak söz edilmiş bir ögeye gönderimde bulunduğu oluşur. Eğer gönderimde bulunulan öge önceki söylemde bulunuyorsa bu söylem artgönderimi, aynı tümce içinde geçiyorsa bu da tümce artgönderimi olarak tanımlanır.”

Cornish'e göre ise, söylem artgönderimi, söylem katılımcılarının bağlama bağlı olarak oluşturdukları söylemin bellekteki temsilini yönetme aracıdır; ancak söylem söz konusu olduğunda tüm göndermelerin metinde açık bir öncül aracılığıyla tanıtılmaları söz konusu değildir, bunlar ya çağrışım ya da çıkarım yoluyla dolaylı olarak da canlandırılabilirler (2005: 631). Sonuç olarak, öncüllü ya da öncülsüz olarak ortaya çıkan söylem artgönderimi, konuşucu/yazar ve dinleyici/okuyucunun oluşturdukları söylemi izleyebilmelerini sağlayan, dolayısıyla metnin bağdaşıklığına katkıda bulunan bir mekanizmadır.

Artgönderim, metin bağdaşıklığını biçimlendirmede önemli bir rol üstlenmektedir (van Dijk ve Kintsch 1983). Gönderimlerin oluşturulmasında artgönderim türleri arasında yapılan seçim söylemde gönderim-izlemeyi kolaylaştıran yerel söylem bağdaşıklığını sağlamada çok etkilidir. Gönderim-izleme süreçleri hem kavramsal gerçek-dünya bilgisine hem de söylem bağlamı bilgisine dayanmaktadır. Ayrıca, bu süreçler söylem katılımcıları tarafından ortak zeminde paylaşılan ortak bilgiye de bağlıdır.

Söylem artgönderimi çalışmalarında temel konu, söylemde artgönderim dağılımı sorunu olarak adlandırılabilir sorundur; başka bir deyişle, söylemin belli bir noktasında belli bir artgönderim türünün seçilmesinin nasıl açıklanabileceği sorundur. Söylemde gönderimde bulunulacak her varlık için “uygun” ve ilke olarak

o varlığı belirtmek için kullanılacak çok sayıda olası artgönderim türü bulunmaktadır. Ancak her gerçekleşen kullanım durumunda bu potansiyel artgönderim türlerinden herhangi birinin kullanılmasının “doğru” olduğunu söyleyemeyiz. Bu nedenle, söylem üretiminin devingen akışı içinde her an bu potansiyel artgönderim türleri içinden “uygun” artgönderim türü seçilmelidir. Dolayısıyla, söylem yapısı içinde artgönderim dağılımı sorunu iki şekilde özetlenebilir (Huang 2000: 302):

- a) Artgönderimsel üretim açısından, konuşucunun/yazarın uygun artgönderim türünü seçmesinde neler yardımcı olmaktadır?
- b) Artgönderimsel belirleme açısından, söylemin belli bir noktasında belli bir artgönderim türü kullanılarak kastedilen göndergeyi dinleyicinin/okuyucunun tanımlamasını/tanımını sağlayan nedir?

Söylem yapısı içinde artgönderim dağılımı, yapısal, bilişsel ve edimbilimsel etkenlerin birbirleriyle etkileşim halinde oldukları çok karmaşık bir olgudur. Bu çalışmanın amacı, öncelikle Türkçede söylem artgönderimi açısından araştırma yapmaktır. Dolayısıyla sözdizimsel etkenlerle yönetilen artgönderim türleri çalışma kapsamının dışında bırakılacaktır.

Söylem ve söylem artgönderimi kavramları ve bu kavramların çalışmamızda nasıl bir rol oynayacağı ile ilgili belirlemeler genel olarak böyle özetlenebilir. Bir sonraki bölümde artgönderimin genel bir tanımı yapılarak, türleri çeşitli dillerden örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonraki bölümde ise, bu çalışmanın temel araştırma nesnesi olan boş artgönderim ile ilgili tanımlar verilecektir.

1.2. ARTGÖNDERİM TANIMLARI

1.2.1. Artgönderim Nedir?

Artgönderim, son yıllarda, dilbilim çalışmalarının merkezinde yer almakla kalmamış, filozoflar, psikologlar ve yapay zeka ile ilgilenen bilim insanlarının da dikkatlerini

çekmeye başlamıştır. Bu ilginin pek çok sebebi vardır. Bunlardan ilki, artgönderimin dil içinde çok ilginç sorunların kaynağı olan karmaşık bir yapı sergilemesidir. Örneğin, İngilizce, özne konumundaki adılın düşmesine izin vermezken, İtalyanca, İspanyolca ve Türkçe gibi diller böyle bir duruma izin verirler. Bunun yanı sıra, birçok Afrika dilinde tümcenin ya da söylemin başkişisinin bir olayı anlatırken o olaya kendini dahil ettiğini gösterebilmesi için kullanılan logografik bir adıl bulunmaktadır. İkinci olarak, artgönderim insan beyninin/zihninin doğasını anlamamız konusunda önemli bilgiler sunan ve Chomsky'nin (1981, 1982, 1986, 1995) dilbilimin en temel sorunu olarak gördüğü dil edinimi konusundaki sorularına yanıtlar bulunabilecek çok önemli bir inceleme alanı olarak görülmektedir. Chomsky'ye göre (1981, 1982, 1986, 1995), belirli yönleriyle artgönderim çalışmaları, insanların doğuştan, içsel ve bilinçsiz bir dil bilgisiyle donanmış olarak doğdukları konusundaki sava destek olabilecek kanıtlar sağlamaktadır. Üçüncü olarak, artgönderim dilin hem sözdizimsel hem anlambilimsel hem de edimbilimsel yönleriyle etkileşim halindedir. Sonuç olarak artgönderim, bu alanlarda üretilen varsayımların kanıtlanması için elverişli bir deneme alanı olarak görülmektedir (Huang 2000: 2).

Artgönderim terimi Yunancada “yeniden söz etmek” anlamına gelen *αναφορά* (anafora) sözcüğünden gelmektedir. Çağdaş dilbilim yaklaşımları içinde bu terim, iki dilsel ifade arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılır. Birbirleriyle ilişkili bu ifadelerden, yorumlanması bir diğerine bağlı olan ifadeye artgönderim, diğerine ise, öncül denilmektedir (Huang 2000: 1). Artgönderim, gönderimsel olarak bağımlı olan ifadedir, ancak artgönderim öncülüne gönderimde bulunmaz, öncülünün gönderimde bulunduğu “şeye” gönderimde bulunur, çünkü Cornish'e göre, artgönderimin öncülü her zaman söylem içinde dilsel olarak açıkça ifade edilmeyebilir (2005: 633).

Artgönderim türleri arasında boş artgönderimler, adıllar, dönüşlü adıllar, adlar ve çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır (Huang 2000: 1). Bu çalışmada ise, Türkçede boş artgönderim diğer iki söylem artgönderimi türü olan tam AÖ ve adıl ile karşılaştırılarak ele alınacaktır. Aşağıda bu üç söylem artgönderimi türü örneklendirilmektedir:

(3)

Sonunda **Mustafa Kemal** doluya koydu olmadı, Ø boşa koydu olmadı ve Ø kararı verdi. Piyangodan çıkmış gibi karşısına çıkan **bu kadın** [Ø yapacağı] işlerde **ona** yardım edebilirdi. [Ø Türkiye'yi değiştirme yolculuğuna **Latife** gibi bir kadınla çıkması] pek çok şeyi kolaylaştırabilirdi. [Ø Her tanıyan] **onu kendisine** yakıştırıyordu.

(*Latife Hanım*: 68)

Yukarıdaki söylem parçasında Türkçede, AÖ, adıl ve boş artgönderim (Ø) türlerinin artgönderim olarak nasıl kullanıldıkları örneklendirilmektedir. İlk önermede tam AÖ ile gönderimde bulunulan *Mustafa Kemal* sonraki iki önermede boş artgönderim ile kodlanmaktadır. Bu artgönderimler her üç önermede de özne konumundadır. Bir sonraki önermede ise, söylemde daha önceden bulunan *Latife* göndergesine, özne konumunda *bu kadın* tam AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Aynı önermede ilk olarak önceki üç önermede özne konumunda bulunan gönderge yantümce öznesi olarak boş artgönderimle kodlanmış, ayrıca anatümcede dolaylı nesne konumunda adıl ile kodlanmıştır. Sonraki önermede, bir önceki önermede *bu kadın* ifadesiyle kodlanan gönderge yantümcede *Latife gibi bir kadın* (tam AÖ) ifadesiyle kodlanmıştır. Ayrıca yantümcede [*onun/Mustafa Kemal'in* çıkması], ilk üç önermenin öznesi ve sonraki önermenin nesnesi konumundaki gönderge olan *Mustafa Kemal'e* özne konumunda boş artgönderimle gönderimde bulunmaktadır. Son önermede, ilk olarak sıfat işlevli yantümcenin nesnesi konumundaki *Latife* göndergesine boş artgönderimle gönderimde bulunulmuş; bir sonraki anatümcede yine nesne konumundaki *Latife'ye* bu kez adıl ile; tümcenin dolaylı nesnesi olan *Mustafa Kemal'e*, Türkçede bazı durumlarda kişi adılı olarak işlev gören *kendisi*¹ adılı ile gönderimde bulunulmuştur. Bu çalışmanın konusu, bu artgönderim türlerinden boş artgönderimin Türkçede nasıl bir görünüm sergilediğidir. Ancak boş artgönderimin tanımlanmasına ve Türkçede nasıl bir görünüm sergilediğine geçmeden önce çeşitli dillerden örneklerle artgönderim konusunda yapılan sınıflandırmalardan söz etmek artgönderim türlerinin dillerde nasıl ortaya çıktığını anlamak açısından yararlı olacaktır.

¹ *Kendisi* adılının kullanımı ile ilgili ayrıntılar için bkz. Bölüm 1.4

1.2.2. Artgönderim Sınıflandırmaları

Artgönderim 4 şekilde sınıflandırılabilir:

- (i) Sözdizimsel Ulamlar
- (ii) Doğruluk Koşulları
- (iii) Bağlam
- (iv) Söylem ve gönderim-izleme dizgeleri

1.2.2.1. Artgönderim ve sözdizimsel ulamlar

A(d) Ö(beği), E(ylem) Ö(beği), İ(lgeç) Ö(beği) gibi ulamlar sözdizimsel ulamlardır. Sözdizimsel ulamlar açısından artgönderimler AÖ ve EÖ artgönderimleri olmak üzere iki temel sınıfa ayrılabilirler.

1. AÖ-artgönderimi

AÖ-artgönderimi ilişkisi içinde hem artgönderim hem de öncül, gönderimsel ifadelerdir ve AÖlerinin içinde yer alırlar. AÖ-artgönderimi, anlambilimsel olarak özdeş gönderimler olarak da tanımlanabilen öncül ile artgönderimin gönderimlerinin özdeş olduğu durumlardır. AÖ-artgönderimi içinde boş artgönderim, adıllar, dönüşlü adıllar, özel adlar ve çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır (Huang 2000: 2):

(4) Boş artgönderim (Çince)

Xiaoming shuo \emptyset zui xihuan Tian'ehu.
Xiaoming söyledi \emptyset en hoşlandığımı kuğu göl
"Xiaoming en çok Kuğu Gölü'nden hoşlandığımı söyledi."

(5) Adıllar

Sen onun biricik arkadaşısn.

(6) Dönüşlü adıllar

Ali_i kendini_i yaraladı.

(7) Özel adlar

Ayşe Mehmet'i beğeniyor.

(8) Tanımlamalar

A spokesman for John Major said this morning that the Prime Minister would still be visiting Moscow next week.

(4)'te yantümcede \emptyset işareti ile gösterilen boş artgönderim anatümcenin öznesi olan Xiaoming'e gönderimde bulunmaktadır. (5)'te sen ve onun kişi adıları tümce dışında bulunan belli kişilere gönderimde bulunmak üzere kullanılmaktadır. (6)'da kendini dönüşlü adılı tümcenin öznesi olan Ali ile eşgönderimlidir. (7)'de kullanılan özel adlar tümce dışındaki kişilere gönderimde bulunmak için kullanılmaktadır. (8)'de ise,

anatümcedeki özel ad olan *John Major*'a yantümcede tekrar gönderimde bulunmak için o özel ada ilişkin *the Prime Minister* tanımlaması kullanılmaktadır (4. ve 8. örnekler Huang 2000: 2'den alınmıştır).

2. A-artgönderimi

A-artgönderiminin AÖ-artgönderiminden farkı, olası gönderimsel ifadeler olmamalarıdır. AÖ-artgönderimi anlambilimsel açıdan 'gönderimin özdeşliği' olarak tanımlanırken, A-artgönderimi 'içlemin özdeşliği' olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, öncül ile artgönderimin içlemlerinin özdeş olduğu durumlardır. Adlar, boş artgönderimler ve adılar A-artgönderimi olarak tanımlanabilecek dilsel öğelerdir (Huang 2000: 3):

(9) Boşluklar

John's favourite composer of the Baroque era is Bach, but Bill's \emptyset is Handel.

(10) Adıllar

John bought a new CD, but Bill bought a second-hand *one*.

(11) Adlar

John bought a new CD, but Bill bought a second-hand *CD*.

Huang (2000: 3)'den alınan bu örneklerde görüldüğü gibi, *but* bağlacı ile bağlanmış üç tümcede de ilk tümceler bir bölümüne gönderimde bulunmak için ikinci tümcelerde bu bölümler tekrar edilmemiş, bunun yerine gönderim boş artgönderim (9), adıl (10) ya da ad (11) kullanılarak sağlanmıştır.

3. EÖ-artgönderimi

Sözdizimsel ulamlar içindeki bir diğer artgönderim türü de EÖ-artgönderimidir. EÖ-eksilti ya da EÖ silinmesi olarak da bilinen bu artgönderim türü, ikinci ya da sonradan gelen tümcedeki EÖnin silinmesi olayıdır. EÖ-eksilti, sıralı tümcelerde ve yantümcelerde olmak üzere yapısal açıdan iki türlü olabilmektedir: (Huang 2000: 4):

(12) Sıralı tümcelerdeki EÖ-silinmesi

John adores his cello teacher, and Bill does, too

(13) Yantümcelerdeki EÖ-silinmesi

The emperor Napoleon admired himself more passionately than the Duke of Wellington did.

Yukarıdaki İngilizce örneklerin her ikisinde de ikişer tümce bulunmaktadır. İkinci tümcelerde eylem öbeği tekrar edilmemiş, bunun yerine yardımcı eylem kullanılarak ilk tümcedeki eyleme gönderimde bulunulmuştur.

1.2.2.2. Artgönderim ve Doğruluk Koşulları

Doğruluk koşulları, bir tümcenin doğru olabilme koşullarını dış dünyanın sağlamasıdır. Anlambilimsel açıdan bakıldığında, doğruluk koşulları yönünden artgönderimleri (i) gönderimsel artgönderim, (ii) bağlı-değişken artgönderimi olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz.

1. Gönderimsel artgönderim

Bir gönderimsel artgönderim, dış dünyada bir varlığa ya dolaysız olarak gönderimde bulunur ya da aynı tümce veya söylem içindeki öncülü ile eşgönderimli olur. Bu son durum söz konusu ise, gönderimsel artgönderim öncülünün gönderimde bulunduğu varlığa gönderme yapmış olur (Huang 2000: 5).

(14)

Gorbachev knew that *he* would be remembered as the architect of perestroika.

(14)'te anatümcenin öznesi olan *Gorbachev* dış dünyada göndergesi olan bir özel addır. Yantümcede bu ada gönderimde bulunulurken, bu ad ile eşgönderimli olan bir adıl kullanılmıştır.

2. Bağlı-değişken artgönderimi

Bir bağlı-değişken artgönderimi dış dünyadaki belirli bir varlığa gönderimde bulunmaz. Ancak aynı tümce ya da söylem içindeki niceliksel ifadeye bağlılığı ile yorumlanabilir (Huang 2000: 6). Van Hoek, bu artgönderim türünü *bağlı artgönderim* (nicelik belirten-bağlı adıl) olarak adlandırmaktadır (1997: 151). Van Hoek'e göre, bağlı artgönderim nicelik belirten bir ifade ile oluşturulmuş zihinsel alanda bulunan adıl-öncül düzeni biçiminde tanımlanabilir (1997: 151).

Bağlı-değişken artgönderimi çeşitli dillerde çeşitli şekillerde ifade edilebilmektedir. Örneğin, bir anatümce öznesi ile bir yantümce öznesi arasında bir bağlı-değişken artgönderimi oluşması için, İngilizce ne bir boş artgönderime ne de bir dönüşlü adla izin verirken, Sırp-Hırvat dilinde bu ilişki boş artgönderimle, Marathi dilinde dönüşlü adlarla; Çince ise, her ikisiyle birden sağlanabilmektedir (Huang 2000: 6):

(15) Boş artgönderim (Sırp-Hırvat dili)

Svaki student misli da ce Ø dobiti desetku
Her öğrenci düşünür TÛM. GEL. Ø al- A
“Her öğrenci A alacağını düşünür.”

(16) Adıllar

Every child wishes that *he* could visit the Land of Lilliput.

(17) Dönüşlü Adıllar (Marathi dili)

Sarvããnaa vatãa ki aapañ libral aahot
Herkes inanır TÛM. kendi özgür olduğuna
“Herkes kendinin özgür olduğuna inanır.”

(18) Boşluklar ve Dönüşlü Adıllar (Çince)

Mei ge ren dou shou Ø/ziji xihuan Zhongguocai.
Her SINIF insan hepsi söyler Ø/kendi hoşlandığını Çin yemeği
“Herkes *kendinin* Çin mutfağından hoşlandığını söyler.”

Huang (2000: 6)’dan alınan yukarıdaki örneklerden (15)’te Sırp-Hırvat dilinde anatümcedeki nicelik belirten-bağlı adıl (*Svaki student*), yantümcede boş artgönderimle (Ø) eşgönderimlidir. (16)’daki İngilizce örnekte anatümcenin öznesi olan nicelik belirten-bağlı adılı (*every child*), yantümcedeki kişi adılı (*he*) ile eşgönderimlidir. (17)’deki Marathi dilinden alınan örnekte nicelik belirten-bağlı adılı (*sarvããnaa*), dönüşlü adılı (*aapañ*) ile eşgönderimlidir. (18)’deki Çince örnekte nicelik belirten bağlı adıl (*Mei ge*), dönüşlü adıyla (*ziji*) ya da boş artgönderim (Ø) ile eşgönderimlidir.

1.2.2.3. Artgönderim ve Bağlam

Sözcüler tek başlarına üretilemez ve anlamlandırılmazlar. Üretme ve anlamlandırma süreçlerinde hem konuşucu hem dinleyici ‘bağlamsal bilgi’ye ihtiyaç duyar. Bağlamsal bilgi, dil içinde dilsel birimlerin önünde ya da sonunda bulunan ve o birimleri anlamsal olarak etkileyen birimler bütünüdür. Ayrıca, bağlamsal bilgi konuşucu ve dinleyicinin toplumsal, kültürel ve ruhsal deneyim ve bilgilerinin

tümünü içerir. Bu anlamda bağlamı üç başlık altında toplayabiliriz: (i) ansiklopedik bilgi bağlamı, (ii) fiziksel bağlam, (iii) dilsel bağlam (Ariel 1990: 1–5). Bu üç ulama göre, artgönderim ve bağlam arasındaki ilişkiyi üç başlık altında açıklayabiliriz: (i) adların ve tanımlamaların dizisel kullanımı ansiklopedik bilgi bağlamına gönderimde bulunur; (ii) gösterim sözcüklerinin ve gösterme sıfatlarının dizisel kullanımı fiziksel bağlama gönderimde bulunur; (iii) kişi adları ve dönüşlü adların dizisel kullanımı da dilsel bağlama gönderimde bulunur (Ariel 1990: 5–6; Huang 2000: 7–8). Bu açıklamalara göre aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(19)

As a small boy, Chopin often played in aristocratic homes.

(20)

That man over there is playing a saxophone.

(21)

Chopin once said that he was a Pole not only by birth but by sentiment as well.

Huang (2000: 8)'den alınan bu örneklerde artgönderimler ile öncülleri arasındaki gönderim ilişkisi (19)'da ad ve tanımlama, (20)'de hem gösterim sözcükleri ile hem de gösterme sıfatı kullanılarak sağlanmaktadır. Öncülü ve artgönderimi aynı tümce içinde bulunan (21)'de de gönderim adıl kullanımı ile gerçekleştirilmektedir.

1.2.2.4. Artgönderim ve Söylem: Gönderim-İzleme Dizgeleri

Gönderim-izleme dizgeleri belli bir söylem içinde gönderimde bulunulan varlıkları takip edebilmek için kullanılan dizgelerdir. Genel olarak, 4 temel gönderim-izleme dizgesi vardır ve diller bunlardan en az bir tanesini kullanmaktadır. (i) cinsiyet dizgeleri, (ii) kayan-gönderim dizgeleri, (iii) kayan-işlev dizgeleri, (iv) çıkarım dizgeleri. Bu dizgelerden ilki sözlüksel, ikincisi ve üçüncüsü dilbilgisel, sonuncusu ise, edimbilimsel olarak değerlendirilebilir (Huang 2000: 8).

1. Cinsiyet Dizgeleri

Bir AÖ cinsiyet/kişi/sayı dizgesi içinde, cinsiyet/kişi/sayı bakımından kendi içsel özelliklerine göre biçimbilimsel olarak sınıflandırılır ve söylem içinde kendisi için belirlenen cinsiyet/kişi/sayıya bağlı olarak izlenir. Bir AÖnin cinsiyet/kişi/sayı özellikleri ya AÖnin kendi üzerinde gösterilir ya da eylem üzerinde bir ek

kullanılarak belirtilir. Böylece aynı cinsiyete sahip AÖleri eşgönderimli olarak kabul edilebilmektedirler. Cinsiyet/kişi/sayı dizgesi, Archi, Swahili ve Yimas gibi birbirlerinden hem genetik hem de yapısal olarak farklılık gösteren pek çok dilde görülmektedir (Huang 2000: 8). Aşağıdaki İngilizce tümce bu dizge için örnek olarak verilebilir:

(22)

In 1835 when *Schumann* met *Clara* again, *he* wanted to marry *her*.

Huang (2000: 9)'dan alınan (22)'de tümce içinde bulunan iki farklı cinsiyete ait iki gönderge için kullanılan adılar cinsiyet farklılığını belirten adılardır, dolayısıyla gönderim ilişkisi bu adılarla izlenebilmektedir.

Bir gönderim-izleme dizgesi olarak cinsiyet dizgesi, söylem içinde her cinsiyetten, sayıdan ya da kişiden bir tane bulunuyorsa etkili olabilir. Aksi hallerde bu tür AÖlerinin birbirlerinden ayırt edilebilmesi için, dil içinde başka gönderim-izleme dizgeleri kullanılmaktadır.

2. Kayan-Gönderim Dizgeleri

Kayan-gönderim terimi ilk kez Jacobsen tarafından üç Kuzey Amerikan dilini incelediği bir çalışmada kullanılmıştır (Jacobsen 1967'den aktaran Huang 2000: 11). Kayan-gönderim dizgesinde, yantümcenin eylemi, çizgisel olarak kendisine bitişik, yapısal olarak bağlantılı, ancak bağımsız olan tümcenin öznesi ile kendi öznesinin aynı olup olmadığını belirtmek için biçimbirimsel bir ek alır. Eğer her iki özne eşgönderimli ise, bunu belirten A[ynı] Ö[zne] belirticisi, eğer bu öznelerin gönderimleri birbirlerinden farklı ise, F[arklı] Ö[zne] belirticisi kullanılır (Huang 2000: 11).

Kayan-gönderim dizgesi, birçok Kızılderili dilinde, Papua Yeni Gine'de konuşulan dillerin çoğunda, Avustralya'da konuşulan yerli dillerde görülmektedir. Ayrıca Kuzey Asya'da ve Afrika'da konuşulan dillerde de rastlanan bu dizge için aşağıdaki örnek verilebilir (Huang 2000: 11):

(23) (Harway dili)

- a) Ha döyw nwg^w-ön, bör dw-a.
çocuk fare gör - [AÖ] koş-ŞİM.3:TEKİL: BİLDİRİM
“Çocuk fare gördü ve kaçtı.”
- b) Ha döyw nwg^w-mön, bör dw-a.
çocuk fare gör - [FÖ] koş-ŞİM.3:TEKİL: BİLDİRİM
“Çocuk₁ fare₂ gördü ve o_{2/3} kaçtı.”

Huang (2000: 11)’den alınan (23), kayan-gönderim dizgesinin tipik bir örneğidir. (23a)’da eyleme eklenen –ön biçimbirimi bağlı iki tümcenin öznelerinin aynı olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. (23b)’de ise, –mön biçimbirimi bu iki tümcenin öznelerinin farklı olduğunu belirtmektedir.

3. Kayan-işlev Dizgeleri

Kayan-işlev dizgesi terimini ilk kez Foley ve van Valin (1984) kullanmıştır. Bu terim, bir AÖnin söylem içinde tümceler arası gönderimini, bu AÖnin her tümcedeki anlamsal işlevinin eylem üzerinde biçimbirimsel olarak belirtilmesinden yararlanarak izleyen bir mekanizmayı ifade etmektedir. Bu gönderim-izleme dizgesi, İngilizce, Almanca, Dyirbal, Malagasy, Bandjalang, Nootka gibi çok çeşitli ailelerden gelen dillerde bulunmaktadır. Avustralya’da konuşulan ve bir Aborjin dili olan Dyirbal bu dizge için tipik bir örnek olabilir (Huang 2000: 12):

(24) (Dyirbal)

- a) Bala-n jugumbil ba-nggu-l
SINIF-MUTLAK-DİŞİ kadın: MUTLAK SINIF-EŞİŞL.-ERİL
yara-nggu balga-n, bani-nyu.
adam-EŞİŞL. vur- GERÇEK gel-: buraya-GERÇEK
“Adam kadına vurdu ve kadın buraya geldi.”
- b) Bala-n jugumbil ba-nggu-l
SINIF-MUTLAK-DİŞİ kadın: MUTLAK SINIF-EŞİŞL.-ERİL
yara-nggu balga-n, bani-ngurra.
adam-EŞİŞL. vur- GERÇEK gel-: buraya
“Adam kadına vurdu ve adam buraya geldi.”

Huang (2000: 12)’den alınan (24)’deki iki tümcede kayan-işlev dizgesinin kullanıldığını görmekteyiz. (24b)’de eyleme eklenen –ngurra kayan-işlev belirticisi olarak kullanılmaktadır.

4. Çıkarım Dizgeleri

Çıkarım dizgesi, yukarıda saydığımız üç sözlüksel/dilbilgisel yöntemin hiçbirine dayanmamaktadır. Yukarıdaki dizgelerden farklı olarak, çıkarım dizgelerinde gönderim-izleme

- (i) boş artgönderimler ile,
- (ii) toplumdilbilimsel olarak üzerinde uzlaşmış saygı ifadeleri ile,
- (iii) edimbilimsel çıkarımlarla sağlanmaktadır.

Çıkarım dizgesi en fazla Doğu ve Güney Doğu Asya dilleri olan Çince, Japonca, Korece, Tamil ve Thai dillerinde görülmektedir (Huang 2000: 13).

Artgönderim tanımı, sınıflandırmaları ve türleri çeşitli dillerden örnekler verilerek genel hatlarıyla böyle özetlenebilir. Bir sonraki bölümde ise, bu çalışmanın araştırma konusu olan boş artgönderim tanımı üzerinde durulmaktadır.

1.3. BOŞ ARTGÖNDERİM NEDİR?

Boş artgönderim çok çeşitli yaklaşımlar tarafından incelenmektedir. Örneğin, Üretici Dilbilgisi çerçevesinde artgönderim, doğuştanlık varsayımına destek olabilecek kanıtlar sağladığı için ‘beyne açılan bir pencere’ olarak görülmüştür (Huang 2000: 16). Üretici Dilbilgisinin İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı çerçevesinde boş artgönderim, *adıl-düşürme/boş özne* başlıkları altında incelenmiştir. Chomsky’ye göre (1981; 1982), adıl düşürme, düşen adılın gönderim özellikleri tümcenin başka bir bölümünde gösterilebildiği zaman gözlemlenebilir. İtalyancada ya da İspanyolcada çekimli tümcenin öznesi düşebilir; çünkü çekimli eylem üzerindeki UYUM belirticileri düşen öznenin tüm gönderim özelliklerini gösterebilmektedir (Huang 1989).

(25) İtalyanca

- a. Pavarotti dice che Ø mangia gli spaghetti.
Pavarotti söyle-GEN. TÛM ye-GEN.3:TEKİL BELİR. spaghetti
“Pavarotti makarna yediğini söylüyor.”
- b. Ø piove.
yağ-ŞİM. 3:TEKİL
“Yağmur yağıyor.”

(26) İngilizce

- a. *Pavarotti says that Ø eats spaghetti.
b. *Ø is raining.

Huang (2000: 50–51)'den alınan (25) ve (26)'daki örnekler karşılaştırıldığında İtalyancada çekimli tümcenin öznesinin düşebildiği; İngilizcede ise, çekimli tümcenin öznesinin tümcede kullanılmadığı durumda tümcenin dilbilgisi-dışı olduğu gözlenmektedir.

Üretici dilbilgisi çerçevesinde, Türkçe belli durumlarda özne adlarının düşürülmesine izin verdiği için pek çok araştırmacı tarafından bir adıl-düşürme dili olarak tanımlanmaktadır (Kornfilt 1984; Enç 1986; Özsoy 1987; Taylan 1986). Özsoy, Türkçe tümcelerde adıl-düşürme kavramını aşağıdaki örneklerle göstermektedir (1987: 83):

(27) Basit Tümce:

Ben/ Ø geldim.

(28) İye-AÖleri

Ben [benim/ Ø arabamı] kaybettim.

(29) İlgeç öbekleri

O mektup [benim/ Ø tarafımdan] yazıldı.

(30) Sıfat işlevli yantümceler

[[senin/ Ø konuştuğun] çocuk] kimdi?

(31) Özne tümleyicileri

[senin/ Ø çok yorulduğun] belli

(32) Nesne tümleyicileri

Ayşe [benim/ Ø bildiri okumadığımı] duymuş

Özsoy'a göre, yukarıda verilen tüm örneklerde Ø ile gösterilen eksik öge, yapının uygun bir kurucusu üzerinde kişi ve sayı belirtecileri ile kodlanarak yansıtılmaktadır (1987: 83). Özsoy, ayrıca, verilen bu örneklerdeki Ø ögelerin seçimlik olduğunu; çünkü yapıların açık adılar kullanıldığında da iyi-düzenlenmiş olduğunu belirtmektedir (1987: 83).

Özsoy'un tümce düzeyindeki bu belirlemeleri bütüncemizde boş artgönderimlerin çözümlenmesi konusunda bu çalışmada temel alınacak olan çoğu yapıyı

göstermektedir. Ancak yine de söylem içinde ele alacağımız boş artgönderim tanımı yukarıdaki tanımlardan belli yönler açısından farklılık göstermektedir. İlk olarak, Üretici Dilbilgisi tarafından yapılan bu tanımlamalar genellikle birkaç Latin dilinin incelenmesiyle ortaya atılmış tanımlardır. Türkçe, artgönderim türlerinin kullanımları açısından bu Latin dillerinden oldukça farklı yapılar sergileyen bir dil olduğu için o diller için yapılan bu belirlemelerin Türkçe için geçerliliği tartışmalı bir durumdur. İkinci olarak da, Üretici Dilbilgisi çalışmalarının kapsamı tümce düzeyi ile sınırlanmaktadır. Türkçede boş artgönderimin özellikleri ve işlevleri sadece tümce düzeyinde değil özellikle söylem düzeyinde çalışmalar yapılarak ortaya çıkarılabilir; dolayısıyla bu çalışmada boş artgönderim tanımı tümce düzeyinin ötesinde yapılmaktadır. Buna göre aşağıdaki boş artgönderim tanımları temel alınacaktır.

Chen'e göre, boş artgönderim, bir tümcede göndergesi anlaşılan ancak açıkça ifade edilmeyen, sözdizimsel boşluk olan bir artgönderim türüdür (1986: 110). Tam AÖ ve adilla birlikte artgönderim türlerinden biri olarak kabul edilen boş artgönderim ile diğer iki artgönderim türü arasındaki seçim edimbilimsel olarak denetlenmektedir. Aşağıdaki boş artgönderim örneğini inceleyelim:

(33)

- a. Mustafa Kemal'de bir telaş gözlenmiyordu.
- b. Ø Hiçbirşey olmamış gibi davranıyordu.

(*Latife Hanım: 57*)

(33b)'de özne dilbilgisel konumunda sözdizimsel bir boşluk, yani boş artgönderim bulunmaktadır ve bu boşluk bir önceki tümcede tam AÖ ile kodlanmış olan *Mustafa Kemal'e* gönderimde bulunmaktadır. Bu boşluk, edimbilimsel etkenler gerektirdiğinde tümcenin önermesel içeriğinde herhangi bir değişiklik yaratmadan ad ya da adıl artgönderim türleri ile de doldurulabilir. Örneğin;

(34)

- a. Mustafa Kemal'de bir telaş gözlenmiyordu.
- b. O Hiçbirşey olmamış gibi davranıyordu.

(35)

- a. Mustafa Kemal'de bir telaş gözlenmiyordu.
- b. *Bu büyük önder* hiçbirşey olmamış gibi davranıyordu.

(34b)'de (33b)'deki boşluk *o* adılı ile; (35b)'de ise, *bu büyük önder* tam AÖ ile

doldurulabilmektedir. Bu yolla gönderimler aynı kalmış, yani her iki tümcede de artgönderimler bir önceki tümcede bulunan AÖne gönderimde bulunmuşlardır. Ayrıca, tümcelerin önermesel içeriğinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde söz ettiğimiz gibi boş artgönderim tümcelerdeki sözdizimsel boşluktur; ancak tümcelerdeki sözdizimsel olarak oluşan her boşluk boş artgönderim olarak ele alınamaz. Bunu daha açık bir şekilde ifade etmek için, öncelikle Chomsky'nin (1986) Yönetim ve Bağlama Kuramında [+gönderimsel, - açık] özelliği olan boş ulamdan söz etmek gerekiyor. Bu boş ulam ADIL biçiminde gösterilmektedir ve tam AÖ ya da bir adıl kullanılarak yerinin doldurulabilmesi söz konusu değildir (Chomsky 1986: 183; Huang 2000: 33). Aşağıdaki İngilizce örneği inceleyelim:

(36)

John_i promised ADIL_i to compose a light orchestral work for his father.

Huang (2000: 33)'ten alınan (36)'da eylemliğin (*to compose*) özne konumunda sesbilimsel olarak gerçekleşen bir adıl bulunması söz konusu değildir; dolayısıyla bu konumda bir açık AÖ de bulunamaz. Bunun yerine, eylemlikte boşlukla belirtilen özne görevini ADIL yüklenmiştir. Bu durum Türkçe için de geçerli görünmektedir. Kornfilt'e (1987) ve Özsoy'a göre (1987), Türkçede ADIL [-zaman – uyum] özelliklerine sahip olan eylemliklerin özne konumlarında bulunur:

(37)

Futbolcular_i [ADIL_i maç –ı kaybet –mek] –ten kork-uyor(lar)

(37)'de eylemlik yapısının öznesi konumunda ADIL yer almaktadır. ADIL bir üst tümcenin öznesi konumundaki *futbolcular* ile eşgönderimlidir.

Özsoy'a göre, Türkçede ADIL, eylemlik yapısından başka bir de ulaçlı tümcelerde bulunmaktadır (1987: 85):

(38)

Aylin_i [ADIL_i koş –arak] içeri girdi.

(38)'de görüldüğü gibi, bazı belirteç yantümcelerinde ulaç üzerinde herhangi bir kişi/sayı uyumu belirtilmediğinden dolayı bu tümcelerin özne konumlarında ADIL bulunur. Eylemlik yapısında olduğu gibi, burada da ADIL bir üst tümcenin öznesi

olan *Aylin* ile eşgönderimlidir. Bu noktada bütüncemize uygulayacağımız çözümler açısından vurgulanması gereken bir konu bulunmaktadır. Türkçede $-(y)Ip$, $-(y)ArAk$ ulaçları gibi bazı ulaçlarda, (38)'de örneklendirildiği gibi, temel tümcenin öznesi ile ulaçlı eylemin öznesi eşgönderimli olmak zorundadır (Özsoy 1999: 233-234), dolayısıyla bu tür durumlardaki ulaçlı eylemler için öznenin açıkça ifade edilmesi sözdizimsel olarak kısıtlanmıştır. Dolayısıyla bu tür durumlarda bir boş artgönderim oluşumundan söz edemeyiz. Bu çalışmada gerçekleştirilen çözümlerinde bu tür belirteç yantümcelerinde bulunan boşluk, boş artgönderim olarak değil; sözdizimsel etkenlerle yönetilen ADIL olarak değerlendirilecektir. Ancak, bazı ulaçlarda, örneğin $-(y)Inca$, $-(y)ken$, $-DIkçA$, $-Ir...-mAz$ gibi, belirteç yantümcesinin öznesi ile temel tümcenin öznesi aynı ya da farklı olabilir (Özsoy 1999: 234-238). Aynı olduğu durumlarda öznenin iki kez tekrar edilmesi sözdizimsel olarak kısıtlanmıştır, yani belirteç yantümcesinin öznesi açık olarak ifade edilmeyen ADIL olmaktadır. Özneler farklı olduğu durumlarda ise, ulaçlı eylemin üzerinde herhangi bir uyum eki olmadığından özne açıkça ifade edilmek zorundadır². Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(39) Aynı özneler

Genç kız_i [ADIL_i şişmanlayınca] hemen diyet yapmaya başladı.

(40) Farklı özneler

Çocuk yalan söyleyince annesi onu cezalandırdı.

(39)'da belirteç yantümcesinin öznesi ile temel tümce öznesi aynıdır (*genç kız*), dolayısıyla belirteç yantümcesinin öznesi konumunda ADIL bulunmaktadır. (40)'ta ise, belirteç yantümcesinin öznesi ile (*çocuk*) temel tümcenin öznesi (*annesi*) farklıdır. Bu durumda da her iki özne de artgönderim türlerinden biriyle (tam AÖ, adıl ya da boş artgönderim) kodlanmaktadır, burada ADIL oluşmaz.

Bunlardan ayrı olarak, kendi öznesi ile uyumlu iyelik eki alan ulaçlar da vardır. $-DIK$, $-(y)AcAk$ ve $-mA$ ekleri kullanılarak oluşturulan belirteç yantümcelerinde ulaç,

² Burada, ulaçlar boş artgönderim oluşumu açısından ele alınmaktadır. Türkçede yantümceler ile ilgili daha genel bir tartışma çalışmamızın daha ileri bir bölümünde (2.1.5 Söylem Bölütleme) söylem bölütleme ile temel tümce yantümce ilişkileri açısından ele alınacaktır.

iyelik eki almaktadır: örneğin *-DIğInA*, *-DIğInA* göre *-(y)AcAğI* için, *-mAsInA* *rağmen*, *-mAsI* için (Özsoy 1999: 238; Göksel ve Kerslake 2005: 91). Bu ulaçlarda yukarıda söz ettiğimiz her iki durum da mümkün olmaktadır. Yani, bu eklerle kurulan ulaç yantümcesinin öznesi temel tümce öznesi ile hem aynı hem farklı olabilir. Farklı olduğu durumlarda, belirteç yantümcesinde tam AÖ, adıl ya da boş artgönderim türlerinin hepsinin kullanımı mümkün olduğundan, bunlardan hangisinin kullanılacağı sözdizimsel değil edimbilimsel etkenlerle yönetilen bir durum olmaktadır. Çünkü bu seçimi belirleyecek olan şey söylem ve söylemin üretildiği koşullardır. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

(41)

- a. **Ahmet** iskeleye vardığında, Ayşe çoktan gitmişti.
- b. **O** iskeleye vardığında, Ayşe çoktan gitmişti.
- c. **Ø** iskeleye vardığında, Ayşe çoktan gitmişti.

Belli bir söylem içinde, *Ahmet* göndergesine gönderimde bulunmak üzere (41)'deki tümcelerdeki *Ahmet* (tam AÖ), *o* (adıl) ya da *Ø* (boş artgönderim) artgönderimlerinden hangisinin seçileceği yalnızca söylem koşullarına bağlıdır, bu üç artgönderim türünün bu tümcelerde kullanılmasını engelleyen herhangi bir dilbilgisi-dışı durum bulunmamaktadır.

Yukarıda söz ettiğimiz ulaçlarda eğer belirteç yantümcesinin öznesi temel tümcenin öznesi ile aynı olduğunda ise, öznenin iki kez tekrar edilmesi sözdizimsel olarak kısıtlanmıştır; yani belirteç yantümcesinin öznesi açık olarak ifade edilmeyen ADIL olmaktadır.

(42)

- a. **Ahmet**_i [ADIL_i iskeleye vardığında] Ayşe'yi gördü.
- b. **O**_i [ADIL_i iskeleye vardığında] Ayşe'yi gördü.
- c. **Ø**_i [ADIL_i iskeleye vardığında] Ayşe'yi gördü.

(42)'deki tümcelerde görüldüğü gibi, anatümcenin öznesi ile belirteç yantümcesinin öznesi aynıdır. Dolayısıyla, belirteç yantümcesinde oluşan boşluk ADIL'dır. Anatümcenin öznesi tam AÖ, adıl ya da boş artgönderim türlerinden herhangi biri olabilir. Bu durumda herhangi bir sözdizimsel kısıtlama bulunmamaktadır. Bu üç artgönderim türünden hangisinin seçileceği söylem-edimbilimsel koşullarla

yönetilmektedir.

Ulaçlarla ilgili bu belirlemeyi de yaptıktan sonra tekrar yukarıda sözünü ettiğimiz şekilde oluşan ve sözdizimsel olarak denetlenen boşluklara dönecek olursak, bizim bu çalışmadaki amacımız bu tür boşlukları yöneten kuralları ortaya çıkarmak değildir. Bu çalışmada yalnızca, daha önce verdiğimiz (33b) örneğinde görüldüğü gibi, edimbilimsel olarak denetlenen boş artgönderim ele alınmaktadır. Edimbilimsel olarak denetlenen boş artgönderim yukarıda söz ettiğimiz ADIL ulamından basit bir yöntemle ayırt edilebilir. Bir boş artgönderimin oluşturduğu boşluk, bağlamda bulunan aynı göndergeye gönderimde bulunan bir tam AÖ ya da adıl gibi diğer artgönderim türleriyle doldurulabilir; ancak bu ad ya da adıl gönderimde bulunulan öncül ile aynı dilsel biçime sahip olmak zorunda değildir. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

(43)

- a. Zübeyde Hanım İzmir'e beyaz çarşafıyla geldi,
- b. ama Ø peçesizdi.

(Latife Hanım: 95)

(33b)'de olduğu gibi, (43b)'deki boş artgönderimin oluşturduğu boşluk, biçim olarak öncülden farklı olan, ancak aynı gönderime sahip diğer artgönderim türleriyle doldurulabilir. Bu işlem tümcenin kabuledilebilirliğini etkilemez. Aşağıdaki örneklerde, (43b)'deki boş artgönderimin *o* adılı ve *bu yaşlı kadın* tam AÖ ile yer değiştirebildiği görülebilir:

(44)

- a. Zübeyde Hanım İzmir'e beyaz çarşafıyla geldi,
- b. ama *o* peçesizdi.

(45)

- a. Zübeyde Hanım İzmir'e beyaz çarşafıyla geldi,
- b. ama *bu yaşlı kadın* peçesizdi.

(44b) ve (45b)'de boş artgönderimin yerine kullandığımız adıl ya da tam AÖ tümcelerin dilbilgiselliğini bozmamaktadır. Buna karşın, eşgönderimli bir adıl ya da tam AÖ, sözdizimsel olarak denetlenen bir boş ulamın boşluğunu doldurmak için kullanılamaz. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(46)

Mustafa Kemal [ADIL İstanbul'a gitmek] istiyordu.

(Latife Hanım: 63)

(47)

*Mustafa Kemal [*o* İstanbul'a gitmek] istiyordu.

(48)

*Mustafa Kemal [*bu büyük önder* İstanbul'a gitmek] istiyordu.

(47) ve (48)'de görüldüğü gibi, sözdizimsel olarak denetlenen boşluğun adil ya da tam AÖ ile doldurulması söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, boş artgönderim terimi, yalnızca edimbilimsel olarak denetlenen boşlukları tanımlar. Sözdizimsel olarak denetlenen boşlukları yöneten kurallar ise, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Çalışmalarında Çince söylem yapısında 3. kişi adları ve boş artgönderim kullanımlarını tartışan Li ve Thompson'a (1979) göre, boş artgönderimler, aralarındaki mesafe ne olursa olsun herhangi bir dilbilgisel boşluğu doldurabilen bir öncülle, herhangi bir dilbilgisel boşluğun eşgönderimsel olmaları durumunda oluşmaktadır. Boş artgönderimlerin yorumlanabilmeleri için kullanılan en uygun strateji ise, söylem bağlamının ve dünya bilgimizin bize sağladığı edimbilimsel bilgiye dayanarak çıkarımda bulunmaktır (Li ve Thompson 1979: 320). Dolayısıyla, Li ve Thompson'a göre (1979), boş artgönderim kullanımı sözdizimsel etkenlerle yönetilemez. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, Türkçe boş artgönderim tümce ve söylem etkileşimi açısından ele alınacaktır. İngilizce ve diğer Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırıldığında Türkçe, yaygın boş artgönderim kullanımı sergileyen bir dildir (Taylan 1986; Enç 1986).

Bir sonraki bölümde Türkçede kullanılan artgönderim türlerinin bazı çalışmalarda nasıl ele alındığından söz edilmektedir.

1.4. TÜRKÇEDE ARTGÖNDERİM

Kornfilt'e göre (1997), Türkçede artgönderimsel ilişkileri ifade etmenin 4 yolu vardır:

1. Silme: Türkçede artgönderimsel ilişkiler en fazla silme ya da eksiltme yöntemi ile sağlanır. Silme oldukça özgürdür ve öncülün ifade edilmesini bile gerektirmez. Eğer edimbilimsel durum kurucunun göndergesini açıkça belli ediyorsa kurucu silinebilir. Örneğin, gözlüklerini arayan bir A konuşucusu düşünelim; B konuşucusu gözlükleri

bulduğu zaman A konuşucusuna şöyle seslenebilir (Kornfilt 1997: 128):

(49)

Buldum!

(49)'da tümcenin dolaysız nesnesi silinmiştir. Türkçede dolaysız nesne, eylem ya da herhangi başka bir öge üzerinde uyum ekleriyle belirtilmez, Kornfilt, bu tür silinmeyi “söylem silinmesi” olarak açıklamaktadır (1997: 128). Bu durumda silinen ögenin anlaşılması, ancak söylem içinde daha önce söz edilmesi ile ya da sözcenin içinde üretildiği durum yardımıyla sağlanabilmektedir.

2. Artgönderimsel ifadenin eylem üzerinde belirtilmesi ile sağlanan silme:

Yukarıdaki silme işlemi, nesne gibi eylem üzerinde uyum ekleriyle belirtilmeyen bir öge ile ilgili idi. Türkçede ikinci bir silme işlemi daha yapılabilmektedir. Bir tümce içinde, eylem üzerinde uyum biçimbirimleri ile belirtilebilen tek öge olan *özne* tümceden silinebilir. Benzer şekilde iyelik belirten tamlamalarda baş olan ad ile uyumlu olan iye-AÖ tamlamadan silinebilmektedir. Yukarıda gördüğümüz gibi, nesnenin silinebilmesi için edimbilimsel olarak bir gönderimde bulunması ya da söylem içinde bir öncülünün olması gerekiyordu. Özne ve iye-AÖnin silinmesi için bu tür koşulların oluşmasına gerek yoktur (Kornfilt 1997: 129):

(50)

Ø [Ø kızlarını] Ankara'ya yollamışlar.

Kornfilt'e göre, bir konuşucu herhangi bir ikili konuşmaya (50)'deki gibi bir tümce ile başlayabilir. Burada silinen “onlar/komşular” öznesi dinleyici tarafından tam olarak anlaşılabilir; ama tümce dilbilgiseldir. Ancak, Kornfilt'e göre, aynı konuşucu bir ikili konuşmaya başlarken, herhangi bir edimbilimsel ortam veya söylemsel bir öncül olmadan yukarıdaki tümcedeki nesneyi böyle koşulsuz silemez (1997: 129):

(51)

??/* komşular Ø Ankara'ya yollamışlar.

3. Kişi Adılları: Türkçede artgönderimsel ilişkileri sağlayan bir diğer değiştirgen de kişi adıllarıdır. Türkçede kişi adlarının yerine kullanılabilen altı kişi adlı bulunmaktadır:

- (52)
ben	biz
sen	siz
o	onlar

Adıllar, adların yerine kullanıldıkları için tümcedeki sözdizimsel rollerine göre adlar gibi durum ekleri ile çekimlenebilirler (Gencan 1971; Lewis 1975; Taylan 1986).

Göksel ve Kerslake (2005) Türkçede adılların kullanıldığı ve kullanılmadığı durumları genel bir çerçevede aşağıda açıkladığı şekilde belirlemişlerdir:

1. Çekimli tümcelerde özne adlarının silindiği ya da kullanıldığı durumlar:

Yukarıda da söz edildiği gibi, anatümce yüklemeleri zorunlu olarak kişi açısından çekimlendikleri için özne adlarına gerek duyulmayabilir:

- (53) O zaman öğrenci-ydi-k.
(54) Paris'e gid-ecek-miş.
(55) Öğleden sonra biz-e gel-sin.

Göksel ve Kerslake'e göre (2005), aşağıdaki koşullar gerçekleştiğinde çekimli tümcelerde özne adları kullanılmaktadır:

a) Tümcenin öznesi bir önceki tümcenin öznesi ile karşıtlık oluşturduğunda:

- (56) Zeki bugün sokağa çıkmayacakmış. Sen bir yere gitmeyi düşünüyor muydun?

b) Tümcenin öznesi odaklandığında:

- (57) Bu sabah çocukları BEN giydirdim.
(58) SEN de çok güzel şarkı söylersin.

c) 1. ya da 2. kişi özneleri aynı olay ya da duruma katılacak bir grup insandan biri olduğunda:

- (59) A: Bu filmi seyretmek isteyen var mı?
B: Ben isterim.
(60) O gün sen, Ayten ve Yavuz sınava girmiştiniz.

d) Bir önceki tümcede özne olmayan bir rolde tanıştırlan ve söz konusu tümcede özne olan 3. kişiler için adıl kullanılır:

(61)

Bugün Zeliha ve Hakan'la karşılaştım. Onlar taşıyorlarmış.

e) Bir sonraki tümcede aynı özne ile devam edilmesine karşın o kişi hakkında bahsedilen özel bir durumdan ya da olaydan bir genelleme yapıldığında:

(62)

Zeki anahtarlarını kaybetmiş. O zaten oldum olası dağınıktır.

(63)

Bilet almayı unuttum. Ben zaten böyle şeyleri unuturum hep.

f) Bir konuşmanın açılış tümcesinde ya da konuşucunun yeni bir konu tanıştırdığı bir tümcede:

(64)

Ayşe, ben şimdi çıkıyorum.

(65)

Siz herkesin konuştuğu şu İran filmini gördünüz mü?

2. Çekimli olmayan tümcelerde özne adlarının kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlar:

Ad işlevli yantümceler, *-DİK/ -(y)AcAK* ile yapılan sıfat işlevli yantümceler ve bazı belirteç yantümcelerinin özneleri yüklem üzerinde uygun iyelik ekiyle belirtilebilmektedir. Dolayısıyla özneye gönderimde bulunan kişi adları bu tümcelerde silinebilmektedir (Göksel ve Kerslake 2005: 273 – 274).

(66)

[ev-e dön-me-m] zor olmadı.

(67)

[ev-e git-tiğ-im]-de kapılar açıldı.

Aşağıda verilen koşullarda ise, özne adları kullanılmaktadır:

a) Yantümcenin öznesi bir önceki tümcenin ya da aynı işlevi gören diğer yantümcenin öznesinden farklı olduğunda:

(68)

[*Zeki'nin* uçağa yetişmesi] [benim yetişmem]-den daha kolay.

(69) [Benim yazdığım] mektubu almışlar. [Senin yazdığın] mektup daha ellerine geçmemiş.

b) Yantümce öznesi odaklandığında:

(70) Yemeğin hazırlığına katılmış olmadığım için [bulaşıkları beNİM yıkamam] kararlaştırıldı.

c) Tümcenin öznesi eylemi gerçekleştiren ya da eylemden etkilenen kişiden eylemin kendisine değiştiğinde:

(71) [Zeki'nin kaza geçirdiğin]-i duydum. [Onun kaza geçirmesi] bütün olanları altüst edecek.

d) Bir konuşmanın açılış tûmcesinde ya da konuşucunun yeni bir konu tanıştırdığı bir tûmcede:

(72) Ayşe [benim şimdi çıkmam] gerekiyor.

3. İye AÖlerini niteleyen iyelik adlarının kullanıldığı ya da kullanılmadığı durumlar:

Türkçede 6 iyelik adlı bulunmaktadır:

(73)

benim	bizim
senin	sizin
onun	onların

Özne konumundaki kişi adları gibi iyeleri ifade eden iyelik adları da adlar üzerinde iyelik ekleriyle uyum gösterdiklerinden dolayı silinebilmektedir.

(74) Yeni palto-m-u gördün mü?

Ayrıca, eğer iyelik adının gönderimde bulunduğu kişi tûmcenin öznesi ise, iyelik adlı kullanılamaz. Dolayısıyla, aşağıdaki örnekte özne “ben” olduğuna göre, *anahtarlarımı* nitelemek üzere *benim* iyelik adlı kullanılamaz.

(75) Anahtar-lar-ım-ı kaybet-ti-m.

Göksel ve Kerslake'e göre, 3. kişi iyelik adının göndergesi her zaman tûmcenin öznesinden başka bir kişi ya da bir şeydir (2005: 277):

- (76) Semra o-nun anahtarlarını kaybetmiş.
(77) Semra Elif'e onun anahtarlarını vermiş.

İyelik adlarının kullanıldığı koşullar ise, aşağıda belirtilmektedir:

a) sahip olunan şey başka bir şeyle karşılaştırıldığında:

- (78) *Burası* bizim evimizden daha sıcak.
(79) Zeki'nin arabası evin önündeymiş. SeNİN arabayı garaja soktum.

b) İye odaklandığında:

- (80) Ahmet bugün çok sevinçli. Öğretmen en çok oNUN yazısını beğenmiş.

c) Bir konuşmanın açılış tümcesinde ya da konuşucunun yeni bir konu tanıştırdığı bir tümcede:

- (81) Ayşe, benim anahtarım nerede?
(82) Bizim başka bir haberimiz daha var.

Göksel ve Kerslake'in (2005) adıl kullanımları üzerine yaptığı bu belirlemelerden sonra Kornfilt'in (1997) Türkçedeki artgönderimsel ifadeler olarak belirlediği bir başka konuya geçebiliriz.

4. Dönüslü Adılar: Türkçede iki tür dönüslü adıl vardır (Kornfilt 1997: 138-139):

A) Sabit dönüslü adıl: 'kendi', 'sahip' anlamına gelen ve sıfat işlevi gören bir adıldır. Ad takımı oluşturur; ancak kendisi ek almaz; kullanıldığı ad ile uyum göstermez:

- (83)
kendi evim	kendi evimiz
kendi evin	kendi eviniz
kendi evi	kendi evleri

B) Değişken-dönüslü adıl: Sabit dönüslü adıl olan 'kendi', iyelik uyum ekleri ile çekimlenerek dönüslü adıl durumunu alır:

(84)

kendim	kendimiz
kendin	kendiniz
kendi	kendileri

Görüldüğü gibi, 3. tekil kişi adlı çekimsizdir. Bu çekimsiz adılın ‘kendisi’ ve ‘kendileri’ şeklinde 3. tekil ve çoğul kişilere göre çekimlenmiş kullanımları da vardır. Ancak bu kullanımlar diğer dönüşlü adılara göre bazı farklılıklar göstermektedir.

5. ‘kendi’ adılının özel kullanımları: Dönüşlü bir adıl olan ‘kendi’, 3. tekil ve 3. çoğul kişilere göre çekimlendiğinde yalnızca dönüşlü adıl işlevi görmeye kalmaz, bunun yanı sıra kişi adlı işlevi de görür. Yalnızca insan göndergeler için kullanılan ‘kendi’, kişi adlı olarak, tümceler arası artgönderimsel ilişkileri ifade etmekte ve ortaçlı yapılarda diğer kişi adlarının kullanımının yaratacağı uzaklığı önlemek için kullanılır (Kornfilt 1997: 130).

(85)

Ahmet_i bizim onu_j/kendisini_i işten atmamamıza çok şaşıtı.

(86)

?(?)[[Ø_i kendisine_j çiçek veren] adamın_i birdenbire öldüğü] kadın_j

Kornfilt’e göre (1997: 130), (86)’daki örnek kulağa garip gelmesine rağmen tamamen dilbilgiseldir. Bu tümcede ‘kendisine’ adılının kullanılmaması tümceyi dilbilgisi-dışı yapar.

6. Diğer artgönderimsel ifadeler: Çok çeşitli adsız ifadeler, tamlayan söz olarak kullanılarak artgönderimsel işlev görürler. Bunlar genellikle, kadın, kız, adam, çocuk, herif gibi genel, kapsayıcı terimlerdir (Kornfilt 1997: 131).

(87)

Hasan’dan_i mektup bekliyorum ama adam_i bir türlü yazmıyor.

Bunlardan ayrı bir de iyelik yapılarında iye durumundaki ad ve adılara eklenen, bazı yer ve zaman belirteçlerine eklenen, kalma durumunda bulunan adlara eklenen –ki ilgi adlı da artgönderimsel bir işleve sahiptir (Kornfilt 1997: 131):

- (88) Hasan'ın Hasan'ınki
(89) odada odadaki
(90) bugün bugünkü
(91) önce önceki

Kornfilt (1997), Türkçede artgönderimsel ifadeleri böyle sınıflandırdıktan sonra artgönderimlerin kullanımlarında bazı kısıtlamalar olduğunu belirlemiştir. Bunlardan en önemlisi, tümcenin aşamalı yapısı içinde öncülün, artgönderimsel ifadeden daha yukarıda olmasıdır. Bir tümce içinde eşgönderimli iki kurucu bulunabilir (1997: 132):

- (92) Komşular_i [Ø_i kızlarını] Ankara'ya yollamışlar.

Kornfilt'e göre, bu tür tümcelerin sözcük dizilişi değişse bile, öncül ile artgönderimsel ifade arasındaki aşamalı ilişki değişmez (1997: 132).

Sıralı tümceler arasında, yukarıda belirtilen artgönderimsel biçimlerden dönüşlü adılar hariç diğer tüm biçimler kullanılabilir (Kornfilt 1997: 134):

- (93) Operada Hasan'ı_i gördüm ama Ø_i/onu_i/kendisini_i tanıyamadım.
(94) *Operada Hasan'ı_i gördüm ama kendini_i tanıyamadım.

Yantümce+temel tümce yapısında, aşağıda bahsedilecek olan bazı kısıtlamalar dışında, yukarıda saydığımız tüm artgönderimsel ifadeler kullanılabilir.

Yantümcede boş artgönderim ya özne ya da iye konumunda olduğu zaman bulunabilir. Bir başka deyişle, eğer öncül ile artgönderimi birbirlerine çok yakın konumlarda bulunuyorlarsa -farklı tümcelerde de olsa- söylem-tabanlı bir artgönderim silinmesi söz konusu olamaz. Daha önce de gördüğümüz gibi, özne ve iye-AÖleri, yüklem üzerinde uyum ekleri ile gösterilebildiklerinden söyleme bağlı kalmadan da silinebilirler (Kornfilt 1997: 134):

- (95) Hasan_j Ali'ye_i [Ø_i_j işe alınacağını] söyledi.

(95)'te yantümcenin öznesi konumundaki silinen artgönderimsel ifadenin, anatümcedeki özne ve dolaylı nesneye gönderimde bulunabildiğini görmekteyiz (Kornfilt 1997: 134).

(96)

Hasan_j Ali'ye_i [Ø_j *Ø_i /*kendini_i işe alacağımı] söyledi.

(96)'da ise, yantümcenin silinmiş olan öznesi ile anatümcenin öznesi artgönderimsel bir ilişki içinde olabilmektedirler. Ancak, yantümcenin nesnesi anatümcenin öznesi ile artgönderimsel ilişki kuramamaktadır. Dönüslü adılın (96)'daki kullanımı dilbilgisi-dışıdır, çünkü bir dönüslü adıl öncülü ile ancak aynı tümce içinde olduğu durumlarda artgönderimsel ilişki içinde bulunabilir. (97)'de görüldüğü gibi, aynı tümcede adıl ve çekimli dönüslü adılın kullanımı mümkün olabilmektedir (Kornfilt 1997: 135):

(97)

Hasan_j Ali'ye_i [Ø_j onu_i/kendisini_i işe alacağımı] söyledi.

Türkçede, ad yantümceleri tıpkı basit adlar gibi davranabildikleri için yukarıdaki örneklerde anatümceden sonra gelen ad yantümceleri anatümceden önce de gelebilmektedirler. Bu durumda yantümcede kullanılan artgönderimsel ifade, anatümcedeki öncülünün önüne geçmiş olmaktadır. Bu durumda da, silinebilen öğeler ancak özne ve iye-AÖleri olabilmektedir (Kornfilt 1997: 136):

(98)

[Hasan'ın onu_i/kendisini_i işten atması] Ali'yi_i çok üzdü.

Tümceler arasında artgönderimsel ilişkilerde, dönüslü adıllar hariç yukarıda sayılan tüm artgönderimsel ifadeler kullanılabilir. Öncüller artgönderimsel ifadelerden önce gelmektedir (Kornfilt 1997: 137):

(99)

Ahmet Bey üstümüze yeni taşındı. Hepimiz onu / kendisini / Ø / *kendini / bu beyefendi adamı hemen çok sevdik.

(100)

Ahmet kitabını bitirmiş. Ben benimkini henüz bitiremedim.

(99)'da görüldüğü gibi, tümcede açık adıl kullanılmış, yani adıl silinmemiştir. Bunun nedeni söylem konusunun değişmesidir. (100)'de ilk tümcede söylem konusu Ahmet iken, ikinci tümcede *ben* olmuştur; dolayısıyla söylem kuralları, açık adılın silinmesini engellemektedir.

Bu bölümde Türkçede artgönderimsel ifadeler ve artgönderim kullanımları örneklerle tanıtılmaya çalışıldı. Bundan sonraki bölümde ise, Türkçede artgönderim ve boş artgönderim üzerine yapılmış çalışmalardan söz edilecektir.

1.5. TÜRKÇEDE ARTGÖNDERİM ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Çeşitli dillerde, özellikle İngilizce, İspanyolca, İtalyanca gibi Avrupa dilerinde ve Çince, Japonca ve Korece gibi Asya dillerinde artgönderim üzerine yapılmış pek çok çalışma olmasına karşın, Türkçede artgönderim çalışmaları çok fazla bulunmamaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmı artgönderim kullanımlarını yalnızca tümce düzeyinde incelemiş (Taylan 1986; Özsoy 1992); bir kısmı da, özne silinmesi ve adıl kullanımının söylem yapısı içinde nasıl bir dağılım gösterdiğini saptamayı amaçlamıştır (Kerslake 1987; Ruhi 1992). Aşağıda, bu çalışmalar, genel hatlarıyla tanıtılacak ve Türkçe artgönderim konusunda genel bir çerçeve verilemeye çalışılacaktır.

1.5.1. Enç 1986

Enç (1986), Türkçede özne konumundaki adılın silinebildiği durumları belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, Türkçede iki tür söylem artgönderimi olduğunu ileri sürmektedir. Enç'e göre, kastedilen gönderge söylem yapısından anlaşılabilirdiği zaman, konuşucu o gönderge yerine ya adıl kullanır ya da AÖni tamamen siler (1986: 195). Bir diğer süreç ise, adıl düşmesi diye adlandırılan durumdur. Basit tümcelerde eylem, öznesi ile sayı ve kişi bakımından uyum gösterdiği için özne konumundaki adıl silinebilir. Ancak Enç'e göre, bu silinmeyi kısıtlayan süreçler vardır (1986: 196). Aşağıdaki iki örneği inceleyelim:

(101)

Ben çarşıya gidiyorum.

(102)

Ø çarşıya gidiyorum.

Doğruluk değeri açısından bu iki tümce aynı değere sahiptir; ancak Enç'e göre, (101) ve (102) arasındaki seçim rastlantısal değildir. Bir bağlam içinde konuşucunun (101)'deki tümceyi mi yoksa (102)'deki tümceyi mi kullanacağını tümce kuruluşunu yöneten kurallar belirler (1986: 196).

Enç, önce *Konu/Yorum* ilişkisinden yola çıkarak şu saptamayı yapar: iletişimin sağlıklı olabilmesi için konuşucu ve dinleyicinin söylemin konusu üzerinde uzlaşmış olmaları gerekmektedir. Bu uzlaşma ya konunun açıkça belirtilmesi ile ya da konuya ilişkin imaların yapılması ile sağlanır. Söylemin başında konu üzerinde uzlaşıldıktan sonra, üretilen diğer tümceler konu üzerine yapılan *yorumları* içermelidir. Eğer konuşucu konuyu değiştirmek isterse, bunu dinleyiciye açıkça belli etmelidir; aksi halde ürettiği tümceler eski konunun yorumları olarak algılanabilir. Bazı dillerde konu değişimi belli yapılarla sağlanır. Türkçede öznesi adıl olan tümceler bu işlevi görürler (1986: 197):

(103)

- a. Ali, yarın Ankara'ya gidiyor.
- b. O, bugünlerde çok dalgın.

Enç, Türkçede bulunan altı açık adılın söylem yapısı içinde konu değişimini sağlamak için kullanılabildiğini belirtir. Enç'e göre, açık adılların kullanımının söylem içinde bir başka işlevi de, bir AÖnin göndergesi ile adılın göndergesinin farklı/karşıt olduklarını göstermektir (1986: 204):

(104)

Arabayı Ahmet yıkamadı, ben yıkadım.

Sonuç olarak Enç, söylem içinde açık adıl kullanılmasının konu değişimi ve karşıtlık olmak üzere iki işlevi olduğunu belirlemiştir. Enç'e göre, açık adılların bu iki işlevi birbirleriyle çok yakından ilişkilidir. Açık adıl kullanılarak konu değişimi sağlanmakta; bir anlamda söylem içinde eski ve yeni bilgi arasında bir karşıtlık yaratılmaktadır (1986: 206).

1.5.2. Taylan 1986

Türkçede açık ve boş adılların tümce boyutunda nasıl bir dağılım gösterdiklerini saptamayı hedeflediği çalışmasında Taylan, Türkçede eşgönderimsel ilişkilerin

- boş adıllar,
- açık adıllar,
- boş ya da açık adılların seçmeli kullanımı

olmak üzere üç şekilde ifade edilebileceğini ileri sürmektedir (1986: 209).

Taylan (1986) şu iki sorunun yanıtını bulmaya çalışmıştır:

1. Bir dil bir AÖnin bir diğeriyle artgönderimsel ilişkisini kurabilmek için ne zaman bir adıla ihtiyaç duyar, aynı ilişkiyi belirtmek için ne zaman boş gösterim kullanır?
2. Bu iki tür artgönderimsel ifade birbirlerinin yerine kullanılabilirler mi?

Taylan, Türkçede bulunan altı kişi adılının eylem üzerinde uyum ekleri ile belirtildiğini, bundan dolayı bu bağımsız adılların kullanımlarının bazı durumlar dışında seçmeli olabildiğini belirtir. Taylan'a göre, adılların seçmeli olmadığı durumlar, tümcenin öznesinin vurgulama ve karşıtlık yaratma işlevleri olduğu durumlardır. Bu durumlarda adıl kullanımı zorunlu olmaktadır (1986: 210):

(105)

- a. Ben işe geciktim.
- b. Ø İşe geciktim.

(106)

- a. Ben işe geciktim ama sen henüz gecikmedin.
- b. *Ø işe geciktim ama henüz gecikmedin.

(107)

- a. Bu raporu kim yazdı?
- b. i. Ben yazdım.
ii. *Ø yazdım.

(105a-b)'de adıl kullanımı seçmeli olabilirken, (106b) ve (107b-ii)'de adıl kullanılmaması dilbilgisi-dışı bir durum yaratmaktadır. Çünkü (106b)'de birleşik iki tümce karşıtlık ilişkisi içindedir; (107b)'de ise, tümce yeni bilgi sağlıyor olduğu için,

öznenin eylem üzerinde uyum ekleriyle belirtilmesi yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla iletişimsel değeri uyum eklerinden daha yüksek olan adılın kullanılması gerekmektedir.

Taylan'a göre, tümce içinde bir AÖ ile eşgönderimsel ilişkinin yalnızca boş artgönderim ile sağlandığı belli durumlar vardır. Bu durumlarda adıl kullanımı uzak bir gönderimi belirtir. Eğer yapıda öncül bir AÖ varsa, iyelik yapısındaki iye-AÖ silinebilir (1986: 213):

(108)

- a. Erol_i Ø_i karısı için her şeyi yapar.
- b. Ø_i karısı için Erol_i her şeyi yapar.
- c. Erol_i onun*_{ij} karısı için her şeyi yapar.
- d. Onun*_{ij} karısı için Erol_i her şeyi yapar.

“Onun karısı” iyelik yapısında, iye-AÖ (onun) (108c) ve (108d)'de *Erol* ile eşgönderimli değildir. *Erol* ile eşgönderim ilişkisi ancak boş artgönderim ile sağlanabilir. Taylan, özne konumundaki AÖleri ile eşgönderimsel ilişkinin, öznenin tümce içindeki konumuna bakmaksızın boş artgönderimlerle sağlandığını; özne olmayan AÖleri ile eşgönderimsel ilişkinin de, eğer AÖ, artgönderimsel ifadeden önce geliyorsa, ya boş artgönderimler ile ya da adıllarla sağlanabildiğini saptamıştır (1986: 214). Taylan, bazı durumlarda ise, bir AÖ ile eşgönderimsel ilişkinin yalnızca adıllar ile sağlanabildiğini ve bu durumlarda boş artgönderim kullanılmasının tümceyi dilbilgisi-dışı yapacağını belirlemiştir (1986: 217):

(109)

- a. Ben Erol'u_i iyice tanıyınca kadar onu_i başka türlü bir insan zannetmiştim.
- b. *Ben Erol'u iyice tanıyınca kadar Ø başka türlü bir insan zannetmiştim.

(110)

- a. Ahmet'in_i işe aldığı kızlar onu_i severler.
- b. *Ahmet'in işe aldığı kızlar Ø severler.
- c. Onu*_{ij} Ahmet'in_i işe aldığı kızlar severler.

(109) ve (110)'da eşgönderimsel ilişki adıllarla sağlanmaktadır. (109b) ve (110b) tümcelerindeki durumlarda boş artgönderim kullanılması tümcelerin dilbilgisi-dışı olmasına neden olmaktadır. Taylan, bu tümcelerdeki eylemlerin belirtme durumunda

nesne almak zorunda olduklarını ve bunların kullanılmamasının tümcenin dilbilgisi-dışı olmasına neden olduğunu ileri sürmektedir (1986: 219). Bu örnekler ışığında Taylan şu sonuca ulaşır: Türkçede uyum dizgesi ile artgönderim seçimleri arasında bir etkileşim vardır. Tümcenin öznesi eylem üzerinde uyum biçimbirimleriyle belirtildiği için, bağımsız adılların kullanımı seçimlik olabilir. Ancak, özne konumundaki adılın vurgulama ya da karşıtlık yaratma işlevi varsa, adıl kullanımı zorunlu olur. Türkçede nesne uyumu eylem üzerinde belirtilmediğinden eylemin nesnesi açık adıl kullanımı ile belirtilmelidir; aksi halde tümce dilbilgisi-dışı olur (1986: 219).

Boş artgönderim ve açık adıl kullanımlarının bütünleyici dağılım içinde buldukları durumları belirleyen Taylan, daha sonra bu iki kullanımın bağımsız değişim içinde bulunabildikleri durumları tartışır. Taylan'a göre, bağlaçla bağlanmış tümcelerde nesnelere eşgönderim ilişkisi hem boş artgönderimle hem de açık adıllarla sağlanabilir (1986: 220):

(111)

Erol Nazan'ı_i her akşam işinden alır ve onu_i/Ø_i yemeğe götürür.

(112)

Erol Nazan'ın_i evine gitmiş ama ona_i/Ø_i hediye vermeden geri dönmüş.

Çalışmasının son bölümünde Taylan, artgönderim seçimlerinde söylem yapısının rolünü tartışmaktadır. Taylan'a göre, tümce içinde boş artgönderim ve adıl kullanımlarını etkileyen kısıtlamalar, söylem dikkate alındığında geçersiz olabilmektedir (1986: 223).

(113)

- a. Erol_i yemeğe gelecek miydi?
- b. Nazan bana Ø_i/onun_i yedide geleceğini söylemişti.

Daha önce belirtildiği gibi boş artgönderim, yantümcenin öznesi ile anatümcenin öznesi arasında eşgönderimsel ilişki olduğu zaman kullanılabilirken, (113)'te boş artgönderim kullanımı, aynı tümce içinde değil iki ayrı tümce arasında eşgönderimsel ilişki kurmak için kullanılmaktadır. (113b) tümcesinde, eğer söylem dikkate alınmasaydı, boş artgönderim *Nazan* ile eşgönderimli olarak yorumlanacaktı. Ancak

burada boş artgönderim söylem içinde daha önce söylenmiş olan bir önceki tümcenin öznesi ile eşgönderimlidir. Taylan, Türkçede boş artgönderim kullanımının söylem içinde özgür bir kullanıma sahip olduğunu, bunun nedeninin de artgönderimin göndergesinin önceki söylemden kolayca çıkarılabilmesi olduğunu belirlemiştir. Son olarak, söylemin de kendi içinde belli kuralları ve kısıtlamaları olduğunu ve bunları belirlemek için ayrı çalışmalar yapmak gerektiğini belirtmiştir (1986: 224).

1.5.3. Özsoy 1992

Artgönderime sözdizimsel olarak yaklaşan bir diğer çalışma da Özsoy (1992)'dir. Özsoy, Yönetme ve Bağlama kuramı çerçevesinde Türkçede bir adıl ile aynı tümce içinde bulunan öncül olabilecek bir ad arasındaki eşgönderge örüntüsünü incelemiş ve aşağıdaki iki örnekten yola çıkarak şu sorunun yanıtını bulmaya çalışmıştır: Türkçe tümcelerdeki eşgönderge örüntüsü rastlantısal mı yoksa Türkçe içindeki yapısal bir kısıtlamadan mı kaynaklanmaktadır? (Özsoy 1992: 77)

(114)

- a. *Hande_i [o_i –nun defter-i]-ne resim çizdi.
- b. *Hande_i [o_i –nun işten çıkar-ıl-ma-sı]-nı kınadı.

Özsoy'a göre (114a) ve (114b)'deki adıllar kendi yönetim ulamlarında serbesttirler; ancak bir üst tümcedeki olası öncül tarafından bağlanamamakta; dolayısıyla da Bağlamanın, bir adılısıl yerel alanı içinde özgür olmalıdır diyen B İlkesine karşı gelmektedirler (1992: 80):

(115)

Alev_i Ayşe'nin_j Mehmet'e_k onun_{i/*j/k} bugün okula gelmeyeceğini söylediğini duydu.

Özsoy'a göre, (115)'te de görüldüğü gibi, Türkçede bir adıl, Bağlamanın B İlkesinin de öngördüğü şekilde kendi yönetim ulamında serbest durumdadır. Ancak bir üst tümcedeki olası öncül tarafından bağlanması gerektiği durumlarda belli kısıtlamalar gözlenmektedir. Özsoy, bu sapmanın Türkçenin yapısı içindeki eşgönderge sınırlamasından kaynaklandığını belirlemiştir. Sonuç olarak, Özsoy'a göre, Türkçede anatümcenin belirleyicisi olan özne ile yantümcenin öznesi veya AÖnin belirleyicisi olan adıllar arasında eşgönderge ilişkisi yoktur; dolayısıyla da öncül ile adıl

arasındaki eşgönderge ilişkisinde yapısal bir sınırlama vardır (1992: 81).

1.5.4. Kerslake 1987

Türkçede artgönderim dağılımını tümce düzeyinde inceleyen bir başka çalışma da Kerslake (1987)'dir. Bu çalışmada Kerslake, Türkçede AÖ-silinmesi üzerine kısa bir genel görünüş sunmakta ve AÖ-silinmesi, uyum ve adillaştırma arasındaki ilişki hakkında gözlemlerini belirtmektedir. Kerslake'e göre, Türkçede dört çeşit AÖ-silinmesi söz konusudur (1987: 91):

1. Birbirine eş yapılarda silinme: Birbirine bağlanmış iki tümcede bulunan aynı birimlerden ikincisi silinir.

(116)

- a. Ayşe şarkı söyler ve Ayşe piyano çalar.
- b. Ayşe; şarkı söyler ve Ø; piyano çalar.

2. Eş-AÖ-silinmesi: Kerslake, Eş-AÖ-silinmesi için Türkçede üç farklı durum belirlemiştir. Kerslake'e göre Eş-AÖ-silinmesi, eylemlilik ve ulaçlı yapılarda özne konumlarındaki AÖlerinin silinmesi ile oluşmaktadır. Bu iki belirleme, daha önce sözünü ettiğimiz ADIL boş ulamı ile ilgili olarak Kornfilt (1987) ve Özsoy'un (1987) yaptıkları belirlemeler ile örtüşmektedir. Bu iki durumdan başka, Eş-AÖ-silinmesi, bir de ortaçlı yapıların öznesi konumundaki AÖ, baş olan AÖ ile eşgönderimli olduğunda oluşabilmektedir (Kerslake 1987: 92-94):

(117)

[Ø; bu kitabı yazan] adam;

3. Adıl-düşürme: Türkçede çekimli eylemler kişi ve sayı bakımından özne ile uyumludur, dolayısıyla kişi adıllarının özne olarak tümcede bulunmaları gereksizdir. Tümcede özne konumunda kişi adılı kullanılması söylemin vurgulama, pekiştirme, karşıtlık gibi edimbilimsel işlevleri ile ilişkilidir. Tümce düzeyinde bakılacak olursa, özne düşmesini engelleyen sadece bir durum vardır; o da basit tümcelerin bağlanması durumunda bu tümcelerin farklı öznelere ve yüklemelere sahip olduğu durumlardır (Kerslake 1987: 95):

(118)

- a. Onlar evde kaldılar, ben sinemaya gittim.
- b. *Ø evde kaldılar, Ø sinemaya gittim.

4. Boş Artgönderim: Kerslake'e göre, Türkçede iki çeşit boş artgönderim vardır (1987: 97):

- a. Özne silinmesi ile oluşan
- b. Nesne silinmesi ile oluşan (dolaylı ve dolaysız nesnelere silinebilir; ancak Kerslake bu çalışmasında özellikle dolaysız nesnelere üzerinde durmuştur.)

Nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderim eylemde herhangi bir durum ekiyle belirtilmeyen boş nesnelere içerir. Kerslake, (119)'daki gibi durumlarda nesnenin silinmesinin zorunlu olduğunu, silinmediği durumda (119b) ve (119c)'de söylemin bağdaşıklığının bozulacağını söyler (1987: 97).

(119)

- a. Şu kitabı bitirince bana Ø_i verir misin?
- b. Zeynep Ø_i çok methetmişti.
- c. Ben de Ø_i okumak istiyorum.

Çalışmanın geri kalan bölümünde Kerslake (1987), Givón'un (1983) "konu erişilebilirliği" ölçeğini temel alarak, Türkçe iki kısa hikâyeye üzerinde, boş artgönderim, özne-düşmesi ve adıl kullanımlarının dağılımları üzerine niceliksel bir çözümleme yapmıştır. Kerslake (1987), hikâyelerde kullanılan tümcelerden hemen hemen yarısının açık öznesi bulunmadığını saptamıştır. Silinen nesnelere oranı ise, çok düşük bulunmuştur. Çözümlemeye göre, bu iki hikâyede boş nesnelere, boş öznelere oranla çok daha az kullanılmıştır. Sonuç olarak, Kerslake'e göre, öncülün erişilebilirliği çok yüksekse, yani bir önceki tümcenin öznesi ise ya da söylem içinde artgönderim ve öncülü çok yakın kullanıldıysa, özne silinebilmektedir (1987: 102).

1.5.5. Ruhi 1992

Türkçede artgönderim konusundaki bir başka çalışma da Ruhi (1992)'dir. Ruhi, boş artgönderim ve tam AÖnin Türkçe anlatı metinlerindeki dağılımını belirlediği bu çalışmasında, bu iki kullanımdan birinin diğeri yerine kullanılmasının ne tür konu değişiklikleri ile belirlendiği sorusuna yanıt bulmayı amaçlamıştır. Ruhi'ye göre, boş artgönderim konu sürekliliği açısından belirtisiz biçimdir (1992: 105). Başka bir deyişle, konu sürekliliği aslında göndergenin sürekliliğidir (Kerslake 1987;

Verhoeven 1988). Ruhi, Enç'in (1986) değişen yeni konuları başlatırken adillaşmış öznelerin kullanımının hem karşıtlık belirttiği hem de özne-düşmesi sürecinden daha belirgin olduğu saptamalarından yola çıkarak 3. kişi tarafından yazılan anlatı türündeki metinlerde gönderge sürekliliği açısından en yüksek ve en düşük süreklilik derecelerini belirten aşığıdaki ölçeği kullanmıştır (1992: 105):

1. boş artgönderim (+) ve (-) uyum kodlamalarını içerir
2. vurgusuz bağımsız adılar
3. vurgulu bağımsız adılar
4. tam AÖleri

Genellikle, sadece bir karakter hakkında olan basit bir anlatının, bu karaktere farklı şekillerde gönderimde bulunulması söylem düzeninin parçaları olarak kabul edilirler. Bu çalışma üretim stratejileri açısından hem benzerlikler hem de farklılıklar sergileyen, veri tabanındaki beş metin içinde öncülün erişilebilirliğinin, yeni karakterlere ve yeni anlatı birimlerine geçişlerin artgönderim seçimleri üzerinde ne gibi etkileri olabileceği sorusuna yanıt bulmaya çalışmaktadır (Ruhi 1992: 106).

Ruhi'nin çözümlemesi tam AÖlerinin metinlerde kullanılıp kullanılmaması açısından aşığıdaki sonuçları vermiştir (1992: 108):

1. Hem tek hem de çok paragraflı metinler arasında açık öznelerin sayıları neredeyse eşittir.
2. Çok paragraflı grupta silinmiş anatümce öznelerinin sayısı daha azdır; çünkü metnin başkişisi olmayan öznelerin kullanıldığı anatümcelerin sayısı oldukça fazladır.
3. Açık iye-AÖlerinin sayısı tek paragraflı metinlerde yüksek, çok paragraflı metinlerde düşüktür; çünkü tek paragraflı grupta başkişi olmayan özneli yantümcelerin sayısı fazladır.
4. o/kendi + durum ekleri kullanımını her iki grup içinde eşittir.

Ruhi, metinlerde boş artgönderimin en çok başkişi için kullanıldığını, boş adıldan açık adıla ya da tam AÖne geçişin ise, başkişiden ayrı kişilerin de metinde etkin olarak buldukları zaman gerçekleştiğini belirlemiştir. Ruhi, ayrıca, metnin başkişisini temsil eden tam AÖlerinin bölüm başlarında kullanıldığını belirlemiştir; ancak bu durumun bir kuraldan çok bir eğilim olduğunu da eklemiştir (1992: 112).

1.5.6. Turan 1998

Turan çalışmasına Türkçede özne olan adılların eylem üzerinde uyum ekleriyle belirtildiği için boş öznelerle kodlanabildiğini; nesnelere ise, belirli ve belirsiz nesnelere eylem üzerinde uyum ekleriyle belirtilmesi de silinebildiğini belirterek başlamıştır. Turan, daha sonra, öncüllerinin gönderimselliğine bağlı olarak Türkçede boş nesnelere ile tam AÖlerinin açık nesne adlarıyla bütünleyici dağılım içinde olduklarını belirtmektedir. Başka bir deyişle, Turan'a göre, boş nesnelere belirsiz bir gönderimden söz etmek için kullanılabilir; ancak aynı durumda açık nesnelere kullanımı uygun olmamaktadır. Turan bunun nedenini şöyle açıklamıştır: belirsiz ifadeler arkalarından gelecek belirli bir gönderim için bir varlığı harekete geçirmezler ve boş nesnelere belirsiz artgönderim işlevi görürler.

1.5.7. Turan 1995

Turan, "Null vs. Overt Subjects In Turkish Discourse: A Centering Analysis" başlıklı doktora çalışmasında sözcükler arası artgönderimsel ilişkileri kapsayan söylem bağdaşıklığını Türkçede özellikle özneler açısından ele almaktadır. Yazılı anlatı metinleri çözümlemelerine dayanarak söylem artgönderimi ile ilgili şu 3 sorunun yanıtını bulmaya çalışıyor:

1. Sonradan gelen belirli gönderimler için hangi ifadeler uygundur?
2. Sonradan gelen belirli gönderim için potansiyel öncüller arasından en belirgin varlığı hangi etkenler belirler?
3. Belli gönderimsel ifadelerin (boş ya da açık adılar ya da tam AÖleri) uygun söylem koşullarına bağlı olarak işlevleri nelerdir?

Turan ilk sorunun yanıtı olarak yaptığı çözümleme sonucunda şu sonuca ulaşmaktadır: Türkçede sadece boş adılar gönderimsel olmayan öncüller ile artgönderimsel ilişkide olabilir; açık adılar ise, gönderim kimliğine duyarlıdır, yani öncüller ile aynı gönderime sahip olmak zorundadır. Sonuç olarak açık adılar sıkı bir şekilde eşgönderimseldir; boş adılar bu şekilde sınırlandırılmazlar.

Turan 2. ve 3. soruların yanıtlarını boş ve belirli öznelerin belirli artgönderimler olarak değişim içinde oldukları durumlarda araştırmaktadır. Bu amaçla Merkezleme Kuramını kullanmaktadır. Merkezleme Kuramına göre, her sözce arkadan gelecek sözcedeki gönderge için potansiyel öncüller içermektedir. Bunlar belirginliklerine göre konumlandırılırlar. Potansiyel öncüller arasındaki en belirgin varlık bir sonraki sözcüde *geriye-dönük merkez* olması beklenen varlıktır. Eldeki tek *geriye-dönük merkez*, yani dikkat merkezinde olan varlık o anki sözcenin konusu olarak belirlenir.

Bir söylem bölütündeki dikkat durumunu biçimlendiren merkezleme geçişleri, birbirlerine bitişik sözce çiftlerinin çözümlenmesi ile elde edilir. Özne konumundaki gönderimsel ifadelerin işlevleri Merkezleme geçişlerine dayanılarak belirlenir. Turan'ın çalışmasından elde edilen sonuçlara göre Türkçede, bu geçişler göz önüne alındığında özne türleri düzenli ve ulamsal olarak örüntülenmektedir.

1.5.8. Turan 1996

İnceleyeceğimiz bir başka çalışma da Turan (1996)'dır. Turan bu çalışmasında, Türkçede (120b)'de görülen kişisiz gizli özne (Ø) ve (121)'de görülen 'insan' kullanımları üzerine bazı gözlemlerini sunmuştur (1996: 245).

(120)

- a. Yazık oldu Selim'e.
- b. Üçüncü kez Ø onu ameliyat etmek zorunda kaldılar.

(121)

İnsan burada iyi çalışır.

Turan, *kişisiz özneyi* "kimliği önemsiz olan belirtisiz bir grubun bir ya da daha fazla üyesini gösteren özne" olarak tanımlar. Turan'a göre, Türkçede kişisiz gizli özne için 5 temel özellikten söz edilebilir (Turan 1996: 245–246):

1. Kişisiz gizli özne [+adıl, -artgönderimsel] özelliğe sahiptir,
2. Kılıcı sadece [+insan] olarak kabul edilir,
3. Her zaman üçüncü çoğul kişi ekiyle ifade edilir,
4. Edilgen bir tümcenin öznesi olarak kullanılmaz,
5. Geçişsiz eylemlerle birlikte kullanılmaz.

Bu belirlemelerden sonra Turan, kişisiz gizli özne ile *insan* arasındaki farkları belirlemiştir. Kişisiz gizli özne, etken, geçişli ve zaman çekimli tümcelerde kullanılırken *insan* geçişsiz eylemlerle kullanılmaktadır (121). Kişisiz gizli özne, konuşucuyu eylemin dışında tutarken (120b), *insan* konuşucunun da dâhil olabileceği bir grubun eyleminden söz etmektedir. Her iki tip özne arasında başka bir fark daha vardır. (123)'te görülebileceği gibi eğer gizli özne, artgönderimi bağlıyorsa kişisiz adıl olma özelliğini yitirir. Ancak *insan* (124)'teki gibi kişisiz olma özelliğini kaybetmeden bir artgönderimi bağlayabilir (1996: 247):

(122)

Ø Seni burada iyi tanıyorlar.

(123)

Ø Kendilerini iyi tanımalılar.

(124)

İnsan kendini iyi tanımalı.

Sonuç olarak, Turan'a göre kişisiz gizli özne ve *insan* sözdizimsel ve anlamsal olarak hem birbirlerinden farklı ortamlarda kullanılırlar hem de farklı işlevlere sahiptirler (1996: 247).

1.5.9. Keçik ve Erk-Emeksiz 2000

Türkçede artgönderim kullanımları üzerine yapılan bir diğer çalışma da Keçik ve Erk-Emeksiz (2000)'dir. Keçik ve Erk-Emeksiz bu çalışmalarında, doğal ortamlarda üretilen Türkçe sözlü iletişim örneklerinde konu-AÖlerinin durumunu ve tümce içindeki konumlarını incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmalarında şu soruların yanıtlarını bulmaya çalışmışlardır (2000: 32):

1. Sözlü iletişimde konu-AÖlerinin (konu sürekliliği gösteren AÖleri) tümcedeki konumu nedir?
2. Konuşucuların amaçlarına göre konu-AÖlerinde tam ad, açık adıl ve boş adıl kullanma tercihleri nelerdir?
3. Konu-AÖlerinin bilgi sınıflamasında yeri nedir?

Keçik ve Erk-Emeksiz, doğal ortamda kayıt edilen konuşmaların çeviriyazıya dönüştürülmesi ile oluşturulmuş beş metnin çözümlenmesinden elde ettikleri sayısal

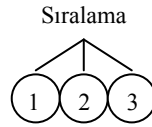
veriler ışığında, konu-AÖlerinin özne konumunun dışında oldukça yüksek oranda nesne konumunda yer aldığını, çoğunlukla boş adıl olarak gerçekleşmekle birlikte tam adıl kullanımına da yer verildiğini ve genel olarak da eski bilgileri içerdiğini saptamışlardır (2000: 34).

1.5.10. Oktar ve Yağcıoğlu, 1997; Oktar, 1997; Çeltek, 2003; Çeltek ve Oktar 2004; Oktar ve Çeltek, 2006

Türkçe söylem yapısında üç artgönderim türünün –tam AÖ, adıl ve boş artgönderim-retorik işlevlerinin incelendiği çalışmalarda boş artgönderimin ve diğer artgönderim türlerinin söylem yapısı içinde birbirlerinden farklı retorik işlevlere sahip olduğu gözlemlenmiştir (Oktar ve Yağcıoğlu, 1997; Oktar, 1997; Çeltek ve Oktar, 2004; Oktar ve Çeltek, 2004). Örneğin Çeltek ve Oktar’a göre (2004), adıl ve boş artgönderimlerin kullanıldığı durumlar, söylemin aşamalı yapısı içinde, aşamalı biçimde düzenlenmiş önermelerin oluşturduğu retorik yapılar açısından farklılık göstermektedir. Buna göre, boş artgönderimler çoğunlukla Sıralama ve Ekleme gibi yeni bilgi aktarmayan retorik ilişkilerde kullanılmaktadır. Aşağıda Sıralama yapısında boş artgönderim kullanımı örneklendirilmektedir (Çeltek 2003: 82).

(125) Sıralama yapısı:

- a. **Deniz Baykal** geçmişte başında bulunduğu parti veya partileri sık sık bölmüştü.
- b. Ø bir başka sosyal demokrat partinin kurulması aşamasında da onunla ilgilerini büsbütün koparmıştı.
- c. Ø böyle bir çalışma süreci içine şimdiye kadar hiç girmemişti.

Şekil 1. Sıralama yapısı

(125)'te (125a) önermesinde tam AÖ ile kodlanan *Deniz Baykal* göndergesi (125b) ve (125c) önermelerinde boş artgönderimle kodlanmaktadır.

Çeltek ve Oktar (2004), açık adılar ile boş artgönderimlerin kullanımları arasındaki farklılığın Enç 1986'da belirtildiği gibi yalnızca konu değişimi ve karşıtlık yaratma

durumları ile açıklanamayacağını; bu iki artgönderim türünün kullanımının söylemin aşamalı yapısı tarafından da belirlendiğini ileri sürmektedirler. Buradan hareketle Türkçe söylem yapısında farklı retorik işlevlere sahip artgönderim türlerinden boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevlerinin de ortaya çıkarılması, Türkçede boş artgönderim ile ilgili önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Türkçede artgönderim ile ilgili yapılmış çalışmalardan boş artgönderimin kullanımına ilişkin bulguları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Türkçede bir artgönderim türü olarak kullanılan boş artgönderimlerin ve açık adların kullanımlarını etkileyen bazı sözdizimsel ve söylemsel kısıtlamalar bulunmaktadır.
2. Türkçede özne, eylem üzerinde kişi ve sayı uyum ekleri ile belirtildiği için tümcelerde bulunmayabilir. Yukarıda sözü edilen çalışmalarda bu olgu, sözdizimsel kavramlarla ele alınmış ve özne-düşmesi olarak adlandırılmıştır (Enç 1986; Taylan 1986; Özsoy 1992; Kerslake 1987). Ancak, bu çalışmada, temel alınan boş artgönderim tanımlarına dayanarak özne-düşmesi kavramı boş artgönderim olarak ele alınacaktır.
3. Boş artgönderim genellikle konu sürekliliği açısından ele alınmış ve incelenen metinlerde boş artgönderimlerin çoğunlukla konu-AÖlerine gönderimde bulunduğu gözlenmiştir (Kerslake 1987; Ruhi 1992). Ancak bu çalışmalar kuramsal olarak ve kullanılan veri tabanları açısından çok kısıtlı çalışmalardır. Türkçede boş artgönderimlerin kullanımının Konu Sürekliliği ile açıklanabileceğini kabul etmekle birlikte, boş artgönderim kullanılmasını ya da kullanılmamasını etkileyen başka söylemsel ve edimbilimsel etkenlerin olduğunu göz önüne bulunduran bu çalışmada, konu sürekliliğinin yanı sıra boş artgönderim kullanımını başka hangi etkenlerin etkilediği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla bir sonraki bölümde söylem artgönderimi üzerine oluşturulmuş önemli yaklaşımlardan söz edilecektir.

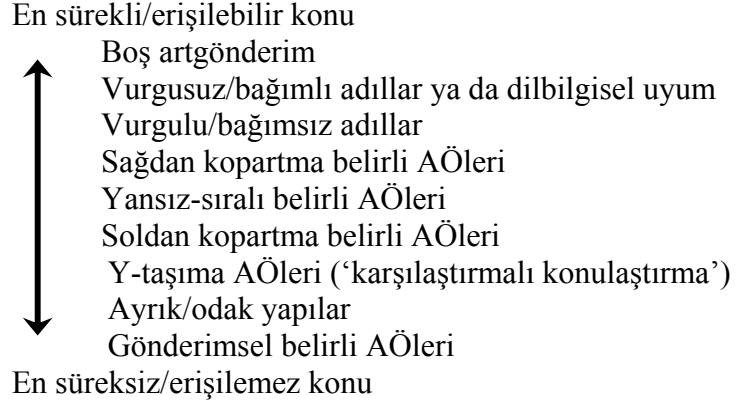
1.6. SÖYLEM ARTGÖNDERİMİNE YAKLAŞIMLAR

Söylem yapısı içinde artgönderimsel dağılım, yapısal, bilişsel ve edimbilimsel etmenlerin birbirleriyle etkileşim halinde oldukları çok karmaşık bir olgudur. Pek çok çalışmada farklı yöntemler ve çıkış noktaları kullanılarak da olsa söylem artgönderimi ile ilgili olarak ortak bir sonuca ulaşılmaktadır: gönderenin bilgi durumu/bilişsel durumu ile gönderim ifadesinin/artgönderimin dilsel biçimi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur (Chafe 1976; Prince 1981; Givón 1983; Ariel 1988, 1990, Gundel ve diğ. 1993). Diller arasında bu ilişkiyi açıklamak üzere değişik ölçekler önerilmiştir: Konu Sürekliliği (Givón 1983), Erişilebilirlik Ölçeği (Ariel 1988, 1990), Bilinenlik Ölçeği (Gundel ve diğ. 1993) gibi. Bu ölçeklerde ortak olan nokta şudur: gönderge ne denli sürekli/erişilebilir/bilinen olursa kodlanmasında da o denli kısaltılmış/zayıflatılmış biçim kullanılır. Boş artgönderim de artgönderim türleri içinde en zayıflatılmış/kısaltılmış biçimdir ve ölçeklerde en erişilebilir konumda/en yukarıda bulunmaktadır. Bu bölümde, sözünü ettiğimiz bu ölçeklerin temel özellikleri tanıtılacak ve bu ölçekleri uygulayan araştırmacıların çalışmalarından örnekler verilecektir. Bu ölçeklerden ilki, artgönderim dağılımının temel olarak konu sürekliliği ile belirlenebileceğini ileri süren Konu Sürekliliği Modeli'dir. Bir başka söylem artgönderimi yaklaşımı ise, Ariel (1988, 1990) tarafından geliştirilen Erişilebilirlik Kuramı'dır. İncelenecek bir başka yaklaşım da, söylem içinde artgönderimsel dağılımın bellek ve dikkat gibi bilişsel etmenler tarafından belirlenebileceğini iddia eden Bilişsel Model'dir. Ayrıca, son olarak, artgönderim seçimlerinin söylemin aşamalı yapısıyla belirlendiğini varsayan bir başka yaklaşım olan Aşamalı Modelin temel savları da ele alınacaktır.

1.6.1. Konu Sürekliliği Modeli

Konu Sürekliliği Modeli, artgönderimlerin söylem içinde nasıl kullanıldığını açıklamayı amaçlar (Givón 1983; 1985; 1990). Bu modelde temel kavram olan *konu*, en basit anlamda söylem içinde neden konuşulduğudur. Givón, *konuyu*, söylem yapısı içinde 'meseleleri, sıkıntıları, edimleri' anlatılan kişiler olarak tanımlar (1983: 137). Dolayısıyla, *konular* genellikle adsıl sözcüklerdir. Givón (1984), temel olarak

kılıcı özneleri *konu* olarak alır. Givón, tüm varlıkların konusal olduklarını ve konusallığın aşağıdaki ölçekte belirtilen azlık ya da çokluk değerleri ile belirlendiğini iddia eder:

Şekil 2: Konusallık Ölçeği (Givón 1983: 17)

Bu ölçekte bulunan kullanımların bazıları aşağıdaki İngilizce örneklerde görülebilir (Givón 1983: 6):

(126)

- (1) ... (he came in) and Ø sat down... (Boş artgönderim)
- (2) ... (he came in;) *he* then sat down... (vurgusuz adıl)
- (3) ... (she came in;) then *he* joined her... (vurgulu adıl)
- (4) ... (the woman came in;) then *the man* joined her... (belirli AÖ)
- (5) ... *now the man*, *he* never joined... (soldan-kopartma AÖ)
- (6) *he* came yesterday, *John* (sağdan-kopartma AÖ)

Bu model, söylem içinde artgönderimsel kodlamanın konu sürekliliği ile belirlendiğini ileri sürmektedir. Konu sürekliliği, söylem içinde, çizgisel uzaklık (aynı göndergenin iki kullanımı arasına giren tümce sayısı), gönderimsel müdahaleler (araya giren başka göndergeler) ve konusal bilgi (söylem başkişisinin aynı kalması ya da değişmesi) olmak üzere üç temel etken tarafından ölçülür. Aşağıda bu üç etkenin nasıl ölçüldüğü bütüncemizden alınan örneklerle kısaca açıklanmaktadır:

1. Çizgisel Uzaklık

Çizgisel uzaklık ölçütü, söylem içinde konunun önceki ifadesi ile belirli bir dilbilgisel kodlama yöntemi ile belirtildiği yeni ifadesi arasındaki boşlukla ilgilidir. Bu boşluk,

sola doğru olan, aradaki tümce sayısı olarak da açıklanabilir. Bu boşluk için en küçük değer 1 tümce olarak belirlenmiştir. En yüksek değeri belirlemek, bir anlamda sınırı belirlemek, imkansızdır. Ancak kısa-erimli bellek gibi psikolojik etkenlerin bu ölçüt ile karşılıklı etkileşim durumunda oldukları göz önüne alınarak gönderimsel boşluk için en büyük değer belirlenebilir. Givón (1983), bu değeri 20 tümce olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, eğer konu, bu iki erim arasında tekrar edilmezse otomatik olarak süreksiz olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, bu ölçüte göre çizgisel uzaklık ne kadar kısa olursa, süreklilik o kadar yüksek olur (Givón 1983: 13). Çözümleme yapılırken, söylem parçası içinde, gönderimde bulunan göndergenin o anki söz edilişi ile sola doğru bir önceki söz edilişi arasındaki önerme sayıları belirlenir:

(127)

- a. **Latife**, okumaya, yazmaya, şiire, edebiyata meraklıydı.
- b. Kocaman bir [Ø kütüphanesi] vardı.
- c. Ø Özellikle Alman yazarlarını çok seviyor,
- d. Ø Pek çoğunu ezbere okuyordu.
- e. Ø Arapça, Latince, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rumca'ya hâkimdi.
- f. [Ø Bildiği] yabancı diller [onun dünyaya daha çabuk açılmasını] sağladı.

(*Latife Hanım*: 39)

(127a)'da **Latife** bu söylem parçasının konusudur ve tam AÖ ile kodlanmaktadır. (127b) önermesinde iyelik yapısında iye olan *Latife*'ye boş artgönderimle gönderimde bulunmaktadır. (127c), (127d) ve (127e) önermelerinde özne konumunda *Latife*'ye boş artgönderimlerle gönderimde bulunmaktadır. (127f) önermesinde ise, iki yantümce bulunmaktadır. Bu iki yantümcenin de öznesi konumunda olan *Latife*'ye ilkinde (*bildiği*) boş artgönderimle; ikincisinde (*açılmasını*) *onun* adılı ile gönderimde bulunmaktadır. Çizgisel uzaklık ölçütü açısından bakıldığında bu söylem parçasında aynı göndergenin bir önceki söz edilişi ile bir sonraki söz edilişi arasındaki mesafeler hep 1 önermedir.

2. Gönderimsel Müdahaleler

Gönderimsel müdahaleler ölçütü, aynı söylem yapısında 'hemen takip eden kesit' içindeki diğer konuların/gönderimlerin, *konunun* (ya da söylem *başkişisinin*) belirlenebilmesi/erişilebilmesi üzerindeki bozucu/aksatıcı etkisi ile ilgilidir.

Gönderimsel uzaklık için belirlenen en yüksek değer olan 20 tümce, aradaki ilişkiyi en aza indirmek için yeniden belirlenmektedir. Gönderimsel müdahaleler için ‘hemen takip eden kesit’ sola doğru bir ile beş tümce arasında olmalıdır. Bu belirleme, eğer konu kesit içindeki son beş tümce içinde *sürekli/baskın* bir konumdaysa ve tanımlanmasında bir belirsizlik yoksa daha ileride devam eden kesit içinde araya giren gönderimlerin konunun belirlenmesine olumsuz bir etkisi olmayacağı varsayımı ile yapılmıştır. Bu ölçüte göre ‘hemen takip eden kesit’ içinde araya giren başka gönderimler bulunmuyorsa konu sürekliliği yüksek olur (Givón 1983: 14). Konu sürekliliğinin yüksek olduğunu da kullanılan artgönderim türleri belirlemektedir. Eğer konu sürekliyse onu kodlamak için boş artgönderim gibi indirgenmiş biçimler kullanılmaktadır. Ancak konunun belirlenmesini güçleştirecek müdahaleler söz konusuysa aradaki mesafe ne kadar yakın olursa olsun indirgenmiş artgönderim türleri kullanılmaz (Givón 1983: 11). (128) bu durumu örneklendirmektedir.

(128)

- a. **Mustafa Kemal Latife** ile evlenmeye karar verdiğinde
- b. **Fikriye** tüberküloz geçiriyordu.
- c. **Gazi** duruma uygun bir formül bulmuştu.
- d. **Fikriye**, Münih’te ayarlanan sanatoryuma gidecekti.
- e. **Fikriye** sanatoryuma gitmeye razıydı,
- f. ancak önce **Mustafa Kemal**’le Bursa’ya gitmek istiyordu.
- g. **Fikriye** de İzmir’deki kızın farkındaydı.

(*Latife Hanım*: 80)

Bu söylem parçasını, konu sürekliliği açısından değerlendirelim. Verdiğimiz bu söylem parçasında, söylem konusunun belirlenmesi söylem içinde birden çok gönderenin bulunması dolayısıyla güçleşmektedir. (128a)’da *Mustafa Kemal* göndergesi yantümce öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yantümcede *Latife* göndergesi bulunmaktadır. (128b)’de yeni bir gönderge, *Fikriye*, temel tümce öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (128c)’de *Gazi* tam AÖ ile kodlanan gönderge ilk önermedeki *Mustafa Kemal* göndergesidir. Bu önermede gönderge farklı bir AÖ ile de olsa AÖ ile kodlanmış; indirgenmiş bir artgönderim türü ile kodlanmamıştır. Bunun nedeni, önceki önermelerde *gönderimsel müdahaleler* bulunmasıdır. (128d)’de, *Fikriye* göndergesi daha önceki önermede kodlandığı biçimiyle, yani tam

AÖ ile kodlanmış adıl ya da boş artgönderim kullanılmamıştır. (128e)'de, (128d)'Nil öznesi olan *Fikriye* göndergesi, araya başka bir önerme girmedığı halde, yine ad öbeği ile kodlanmaktadır. *Ancak* bağlacı ile bir önceki önermeye bağlanan (128f)'de ise, *Fikriye* göndergesinin boş artgönderimle kodlandığını görüyoruz. (128g)'de, bir önceki önermede boş artgönderimle kodlanmasına rağmen *Fikriye* göndergesinin kodlanması için yine tam AÖ kullanılmıştır. Bunun nedeni de yine bir önceki önermede başka bir göndergeden söz edilmiş olmasıdır.

3. Konu Kalıcılığı

Yukarıda sözü edilen iki ölçme türü, yani çizgisel uzaklık ve gönderimsel müdahaleler *süreklilik* ve *tanımlanabilirlik* ile ilgilidir (Givón 1983: 14). Her ikisi de önceki söylem bağlamını içerir. Üçüncü ölçme işlemi ise, sonradan gelen söylem içinde konunun devam ettirilmesi ile ilgilidir. Bu, ayrıca, konunun söylem içindeki *öneminin* bir yansımasıdır ve konuşucunun konusal amacının ölçülmesi anlamına gelir. Givón'a göre "daha önemli olan söylem konuları söylem kesiti içinde daha sık yer alacaklardır; dolayısıyla, ölçme işleminin başladığı noktadan sağa doğru daha uzun süre devam etme olasılıkları yüksek olacaktır" (Givón 1983: 15). Konu kalıcılığının ölçülmesi, özetle, bir önermede konu olarak belirlenen söylem katılımcısının arkadan gelen söylem içinde kesintiye uğramadan sürüp sürmediğini ya da kaç tümce boyunca sürdürülebildiğinin ölçülmesidir. Bu ölçüt için belirlenen en küçük değer *sıfır*dır. Yani *konunun* söylemin sonraki bölümlerinde hemen yok olması durumudur. Bu ölçüt için en büyük değer belirlenmemiştir (Givón 1983: 15).³

Givón ve başka araştırmacılar tarafından, Amhari dili, Chamarro dili, yazılı ve sözlü

³ Bütüncemizden alınan örneklerle kısaca açıklanmaya çalıştığımız bu etkenler bütüncemizde de gözlemlediğimiz gibi artgönderim kullanımlarını belli bir noktaya kadar açıklayabilmektedir. Ancak, söylemi çizgisel düzlemde ele alan ve dolayısıyla artgönderimlerin kullanımlarını aralarındaki tümce sayısına göre açıklamaya çalışan bu yaklaşım, söylemin aşamalı yapısının etkilediği artgönderim kullanımlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, biz bu çalışmada Konu Sürekliliği Modeli tarafından önerildiği gibi söylemi çizgisel değil, aşamalı bir yapı olarak ele alıyoruz ve boş artgönderim kullanımını bu açıdan açıklamaya çalışıyoruz.

İngilizce, Hausa dili, İbranice, Japonca, sözlü Latin Amerika İspanyolcası ve Ute gibi çeşitli dillerde Konu Sürekliliği Modeli'nin ortaya koyduğu savları destekleyici çalışmalar yapılmıştır (Givón 1983). Bu çalışmalarda araştırmacılar, hem yazılı hem sözlü söylemde, konusallık ve artgönderimsel kodlama arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Bu bulgular daha sonra, bazı Doğu Asya dilleri üzerine çalışan başka araştırmacılar tarafından da desteklenmiştir. Örneğin Clancy (1980), İngilizce ve Japoncada söylem artgönderimleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Clancy, çalışmasında, her iki dilde de gönderimsel mesafe kısa olduğunda ve başka bir gönderge araya girmediğinde konusallığın yüksek olduğunu ve genellikle daraltılmış bir artgönderim türünün kullanıldığını saptamıştır. Aynı durum Çince için de geçerlidir. Li ve Thompson (1979) Çince söylem yapısı içinde en sık kullanılan boş artgönderim yapısının 'konu zinciri' olduğunu, ilk tümcede belirlenen konunun, ardından gelen tümceler zinciri içinde belirsiz konular için gönderge olarak belirlendiğini saptamışlardır. Chen de (1986), Çince söylem yapısı içinde yüksek konu sürekliliği olan göndergelerin genellikle ya boş artgönderim ya da adıl olduklarını saptamıştır. Tai ise (1978), çalışmasında, Çince söylem yapısında iki ya da daha fazla gönderge olduğunda, daraltılmış artgönderimin konu olan gönderge için, daha az daraltılmış ya da daraltılmamış artgönderimin de konu olmayan gönderge için kullanıldığını saptamıştır. Tai, ayrıca, Çince anlatı söyleminde konu sürekliliğini etkileyen iki temel etkenin, göndergenin tekrar edilme sıklığı ve araya giren göndergeler olduğunu saptamıştır. Chen'e (1986) göre, adıllar ve boş artgönderimler, göndergelerinin son ifadesi ile aralarında kısa bir mesafe olduğunda kullanılır. Aynı sonuçlar, araya giren başka göndergeler olduğunda da geçerlidir. Boş artgönderim araya başka gönderge girmediğinde, sözlüksel AÖleri ise, araya başka göndergeler girdiğinde kullanılır. Çağdaş İbranice üzerine yapılan çalışmalarda da, konu sürekliliği ile artgönderim seçimleri arasında yakın bir ilişki olduğunu destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Ariel (1994), İbranicede, öncül ile artgönderim arasındaki mesafe kısa olduğunda adılların, mesafe uzak olduğunda da AÖlerinin baskın olarak kullanıldığını belirlemiştir.

Tüm bu çalışmalardan çıkarılabilecek sonucu Givón, 'Çok İmgelilik İlkesi' ile özetler (1983: 18):

Çok İmgelilik İlkesi: *Bir konunun sürekliliği ne denli zayıf ve takip edilmesi ne denli zor ise, dilsel kodlamada o denli fazla öge kullanılır.*

Psikolojik açıdan bakıldığında artgönderimsel kodlama ile konusallık arasındaki ilişki dil kullanıcısının bilişsel durumuna ilişkin bilgi de vermektedir. Givón'a göre (1985), göndergesel uzaklık ve araya giren gönderge sayısı arttıkça, hem o göndergeye gönderimde bulunmak için daha fazla öge kullanılmakta hem de dil kullanıcısı kastedilen göndergeyi belirleyebilmek için daha çok zaman ve zihinsel çaba harcamaktadır.

1.6.2. Erişilebilirlik Kuramı

Ariel (1988; 1990) tarafından geliştirilen Erişilebilirlik Kuramı, yukarıda temel savlarını aktardığımız Konu Sürekliliği Modeli ile birçok açıdan benzerlikler göstermektedir. Bu kurama göre, boş artgönderimlerden tam AÖlerine kadar tüm adsıl biçimler verili bağlam içindeki göndergenin *erişilebilirliğini* yansıtan bir ölçek üzerinde sıralanırlar. *Erişilebilirlik*, alımlayıcının gönderge ile zihinsel temas kurması için harcaması gereken çabanın miktarının belirlenmesi olarak da tanımlanabilir (van Hoek 1997: 33).

Ariel'e göre (1988, 1990), artgönderimsel ifadelerin kullanımı ile temsil ettikleri zihinsel varlıklar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Olası tüm artgönderimsel ifadeler birer erişilebilirlik belirticisidir. Bu belirticilerden her biri aynı zamanda, konuşucunun zihninde tasarladığı göndergenin seslenilen kişinin zihninde de aynı şekilde temsil edilebilirliğini belirleyen erişilebilirlik dereceleridir.

Erişilebilirliğin derecesini etkileyen temel etkenlerin neler olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışan Ariel, bir öncülün erişilebilirlik derecesini belirlemede payı olan dört temel etken saptamıştır (1990: 28):

- a. Uzaklık: Artgönderim ile öncülü arasındaki uzaklık.
- b. Rekabet: Öncül ile artgönderim arasına giren olası öncüllerin sayısı.

- c. Belirginlik: Varlığın / göndergenin / öncülün belirginliği.
- d. Bütünlük: Artgönderimin öncülü ile aynı çerçeve/ dünya/ bakış açısı/ bölüm/ paragraf içinde olup olmaması durumu.

İlk iki etken, Givón'un bir önceki bölümde sözü edilen gönderimsel uzaklık ve gönderimsel müdahaleler ölçütleri ile benzerlikler göstermektedir. Üçüncü etken olan Belirginlik ise, konu olan ve konu olmayan öncüller arasındaki farkla ilgilidir. Ariel'e göre (1990), bir varlık ya konudur ya da değildir ve bir söylem birimi içinde yalnızca bir konu bulunabilir. Bir varlığın belirginliği (i) söylem katılımcılarının edimbilimsel rolleri (konuşucu > seslenilen kişi > katılımcı olmayan gibi), (ii) yüksek ya da düşük fiziksel belirginlik, (iii) konu/odak, (iv) dilbilgisel işlevler (özne > özne olmayan gibi), (v) canlı/insan olma durumu, (vi) söz edilme düzeni, (vii) ilk söz edilmeye karşı sonradan söz edilme ve (viii) araya giren varlık/gönderge/öncül olup olmaması durumu gibi etkenlere bağlıdır (Huang 2000: 254). Dördüncü etken olan Bütünlük ise, söylem yapısının seçilen gönderimsel ifadenin biçimini etkilemesi ile ilgilidir.

Ariel (1990), İngilizce ve İbranicede yaptığı metin çözümlenmeleri ile farklı gönderim türlerinin farklı dağılımlar gösterdiğini belirlemiştir. Ariel 'erişilebilirlik belirticileri' olarak adlandırdığı bu farklı gönderim türlerini bir ölçek üzerinde göstermiştir (1990: 73):

Ariel'in Erişilebilirlik Belirticileri Ölçeği:

Boş> dönüşlüler> Uyum belirticisi> klitik adılar> vurgusuz adılar > vurgulu adılar+ el/kol/baş hareketi > yakınlık gösterme sıfatı (+AÖ)> uzaklık gösterme sıfatı (+AÖ)> ad> soyadı> kısa tanımlama> uzun tanımlama> tam ad

Bu ölçeğe göre, boş artgönderimler erişilebilirliği en yüksek, tam AÖleri ise, erişilebilirliği en düşük erişilebilirlik belirticileridir.

Ariel (1990), birçok dilin yazılı metinlerinden topladığı veriler üzerinde, adılların yüksek erişilebilirlik imleri, tam AÖlerinin ise, düşük erişilebilirlik imleri olduğunu doğrulayan çalışmalar yapmıştır. Başka bir deyişle, adılların kullanımı, gönderge,

söylem içinde kolayca belirlenebilecek bir durumda olduğunda; tam AÖlerinin kullanımı ise, ya kolay belirlenebilecek durumda olmadığında ya da çok güçlkle belirlenebilecek bir durumda olduğunda uygun olmaktadır (Ariel 1994: 29):

(129)

a. shoshana hi ha isha she nili ohevet Ø/?ota.
Soshana -dır BELİR. kadın TÛM. Nili sev- onu
“Soshana Nili’nin sevdiği kadındır.”

b. shoshana hi ha isha she dani siper she
Soshana -dır BELİR. kadın TÛM. Dani söyle- BELİR.
Moshe rizel she nili ohevet ?Ø/ota.
Moshe dedikodu yap- TÛM. Nili sev- onu
“Soshana Nili’nin sevdiğini Moshe’nin dedikodusunu yaptığını Dani’nin söylediği kadındır.”

(129a)’da artgönderim (Ø) ile öncülü (Soshana) arasındaki mesafe (129b)’dekinde olduğundan daha kısadır; dolayısıyla, (129a)’da bulunan öncül (129b)’deki öncülden daha erişilebilirdir. Ayrıca, (129a)’da boş artgönderim kullanılması ve (129b)’de açık adıl kullanımı Erişilebilirlik Kuramı tarafından öngörülebilir bir durumdur.

1.6.3. Bilişsel Model

Bilişsel Modelin temel savı, söylem içinde gönderimsel kodlamanın çoğunlukla etkinleştirme ve dikkat gibi bilişsel süreçler tarafından belirlendiğidir. Gönderim sürecinde, bir an için bir göndergenin etkinleştirilmesi, göndergenin bir önceki anda kişinin kısa erimli belleğinde dikkat odağında yer almış olması ile sağlanabilir. Kısaca, bir gönderge, eğer daha önceki bir anda kişinin dikkatinin odağında ise etkinleştirilebilir (Chafe 1994; Kibrik 1996: 256-257). Belli bir göndergenin bilişsel durumu ile o göndergenin o bilişsel durumu nasıl sağladığını belirlemek gerekir. Bir göndergenin bilişsel durumu da iki şekilde belirlenebilir: (i) göndergenin tanımlanabilirliği ile (ii) göndergenin etkinleştirilmesi ile. *Tanımlanabilirlik*, bir göndergenin alımlayıcının zihnindeki bilgi durumudur. Başka bir deyişle, bir göndergenin söylemdeki temsilinin alımlayıcının zihninde daha önceden var olup olmamasıdır. *Etkinleştirme* ise, tanımlanabilen – zihinde daha önceden var olan – göndergenin alımlayıcının bilincinde bulunan en son temsilidir. Bu temsilin durumuna göre, gönderge ya tam etkinleştirilebilir ya yarı etkinleştirilebilir ya da etkinleştirilemez. Göndergenin tanımlanabilmesi ve etkinleştirilmesi, (i) dilsel

bağlam içinde kullanılması ile, (ii) konuşucu ve dinleyici tarafından paylaşılan zamansal ve mekansal ve dil-dışı çevreden yararlanılması ile, (iii) bireylerin uzun erimli belleklerinde bulunan ansiklopedik bilginin bir parçası olması ile sağlanmaktadır (Gundel ve diğ. 1993; Lambrecht 1994: 79-80; Kibrik 1996).

Bilişsel modele göre, konuşucu tarafından kastedilen gönderge alımlayıcı tarafından etkinleştirilemeyeceği varsayıldığında tam AÖleri, gönderge hem alımlayıcı hem konuşucu tarafından kolayca etkinleştirilebileceği varsayıldığında ise, daraltılmış artgönderimsel ifadeler olan adıllar ve boş artgönderimler kullanılır (Tomlin 1987; Gundel ve diğ. 1993; Kibrik 1996). Bilişsel durum ile artgönderimsel biçim arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi göstermek için hem dilbilim hem ruhdilbilim alanlarında çok çeşitli ölçekler/aşamalı yapılar öne sürülmüştür. Bunlardan biri de, Bilinenlik Kuramı içinde geliştirilen Bilinenlik Aşamasıdır.

Gundel ve diğ. (1993) tarafından geliştirilen ‘Bilinenlik Aşaması’na göre, söylem içinde kullanılan farklı gönderim türleri (adıllar, belirleyiciler) farklı bilişsel durumları ifade etmektedirler. Gundel ve diğ. (1993), dilde altı farklı bilişsel durum saptamışlar ve bu durumlara uyan gönderimsel ifade biçimlerini belirlemişlerdir. Bu belirlemelerini Bilinenlik Aşamaları olarak adlandırdıkları bir ölçek üzerinde göstermişlerdir:

Gundel, Hedberg ve Zacharsky'nin Bilinenlik Aşaması (1993)

Odakta olan > etkinleştirilmiş > tanıdık > tek olarak ayırt edilebilen > gönderimsel > sınıf olarak ayırt edilebilen

(130)

I couldn't sleep last night.

- a. **A dog next door** kept me awake.
- b. **This dog next door** kept me awake.
- c. **The dog next door** kept me awake.
- d. **That dog next door** kept me awake.
- e. **This dog/that/this** kept me awake.
- f. **It** kept me awake.

(130a)'da kullanılan belirsiz tanımlık *a*, alımlayıcının bahsedilen varlığın türünü belirleyebileceğini gösteren bir belirticidir. (130b)'de gösterim belirleyeni *this* kullanımı, alımlayıcının yalnızca bahsedilen varlığın türünü tanımlamasını değil, konuşucunun zihninde belirli bir köpek olduğunu da anlamasını sağlar. (130c)'de belirli tanımlık *the* kullanımı, alımlayıcının, konuşucunun gönderimde bulunduğu varlığı, ya daha önceki bilgileri ile ya da tanımlamanın kendisi ile tek olarak ayırt edebilmesini sağlar. (130d)'de gösterim belirleyeni *that* kullanımı ise, alımlayıcının gönderimde bulunulan varlığı daha önceden bildiğini (zihninde bir temsili bulunduğunu) gösterir. Bu sayede, alımlayıcı, o göndergeyi tek olarak ayırt edebilir; ancak bu durumda (130c) ile (130d) arasında bir fark ortaya çıkmaktadır: belirli tanımlık alımlayıcının göndergeyi daha önceden bildiğine dair bir bilgi vermezken, gösterim belirleyeni böyle bir bilgiyi de içermektedir. (130e)'de kullanılan gösterim belirleyeni *this* ve gösterim adları *this* ve *that*, alımlayıcının zihninde göndergenin etkinleştirildiğini gösterir. Bu artgönderimsel ifadeler göndergeden daha önceden söz edildiyse ya da gönderge birincil dil-dışı bağlamda bulunuyorsa kullanılabilir. (130f)'de vurgusuz adıl *it* kullanımı da hem alımlayıcının zihninde göndergenin etkinleştirildiğini hem de dikkatin bu göndergeye odaklandığını göstermektedir. Aşama yapısında belirtilen her durum, farklı/uygun artgönderimsel ifadenin kullanımı için yeterli ve gerekli olan koşulları oluşturmaktadır. Bu aşamalı yapıda, her durum kendinden sonra gelen (sağa doğru) tüm durumları içermektedir (Gundel ve diğ. 1993: 275).

Bilişsel durum – artgönderimsel ifade etkileşimi ruhdilbilim alanında yapılan deneysel çalışmalarla da desteklenmiştir. Tomlin (1987) tarafından geliştirilen dikkat modelinde, anlatı söyleminde artgönderimsel biçimlerin seçiminin temelini bulmak için birçok deney yapılmıştır. Tomlin'e göre (1987), söylemin üretildiği süreç içinde konuşucu bir gönderimde bulunmak için adıl kullanıyorsa, bu, dikkatin o gönderge üzerinde odaklandığını gösterir. Dikkatin odaklandığı yer değiştiği anda araya giren tümce sayısı ne kadar az olursa olsun aynı gönderge için konuşucu bu defa tam AÖ kullanır (Tomlin 1987: 460'tan aktaran van Hoek 1997: 138). Aşağıdaki örneği inceleyelim (Tomlin 1987'den aktaran van Hoek 1997: 140):

(131)

That crab just tipped the top of its shell. I don't believe that, do you? And **that crab**'s just going away.

(131)'de görüldüğü gibi, dikkatte oluşan değişiklik, kurulu söylemin devam etmesini engeller ve o söylem alanının kapanmasına neden olur. Dolayısıyla, (131)'deki söylemde, "I don't believe that, do you?" tümcesinin araya girmesi ile dikkat odağı değişmiş ve ardından gelen önermede, ilk önermede tam AÖ ile kodlanan "that crab" göndergesine, tekrar bir tam AÖ ile gönderimde bulunulmuştur.

1.6.4. Aşamalı Model

Aşamalı modelde artgönderim seçimlerinin söylemin aşamalı yapısıyla belirlendiği varsayılmaktadır. Bu varsayıma göre, söylem içinde yeni yapısal birimlere ilişkin göndergeler tam AÖ ile kodlanırlar; tam AÖ ile açıklanan bu göndergeye aynı söylem yapısı içinde sonradan gelen önermelerde yapılan gönderimler daraltılmış artgönderimsel ifadeyle gerçekleştirilmektedir. Söylem içindeki yapısal birimler, dönüşler, paragraflar, bölümler, olaylar ve konular şeklinde belirlenebilir (Huang, 2000). Bu şekilde ifade edilen bu yaklaşımı, Hinds (1978; 1979), Tai (1978), Longacre (1979) ve Givón (1983) gibi birçok araştırmacı uygulamaya çalışmıştır. Hinds (1978) Japonca anlatı türünde artgönderimsel kodlamayı söylemin dilim (episode) yapısı ile açıklamaya çalışmıştır. Hinds (1978), bir artgönderimsel ifadenin bir diğerine tercih edilmesinin büyük ölçüde söylemin aşamalı düzeni ile belirlendiğini öne sürmüştür. Tai (1978) de, Çince anlatı türünde kullanılan artgönderimsel örüntüler üzerinde yaptığı çalışmada benzer bulgular elde etmiştir. Aynı biçimde Longacre (1979), Nepal'de konuşulan Gurung dilinde ve Yeni Gine'de konuşulan Sanio-Hiowe dilinde adılların paragraf sınırları dışında kullanılmadığını belirlemiştir. Ancak bu konudaki en kapsamlı çalışma Fox'ın (1987a) İngilizce yazılı ve sözlü metinlerde söylem artgönderimini incelediği çalışmadır.

Fox'ın çözümlemesindeki temel sav, artgönderimsel kodlama ile söylemin düzenlenmesinin çok yakından ilişkili olduğudur. Fox çalışmasında iki önemli tanım geliştirmiştir: *'kullanımı belirleyen bağlam'* ve *'bağlamı tamamlayan kullanım'*.

İlkinde belli bir artgönderim seçimini söylemin aşamalı yapısının belirlediği varsayılmaktadır; ikincisinde ise, belli bir artgönderimsel biçimin kullanılmasının belli bir söylem örüntüsü oluşturduğu varsayılmaktadır. Başka bir deyişle, Fox'a göre, artgönderim dağılımı hem söylemin aşamalı yapısına göre belirlenir hem de kendisi bu yapıyı belirler (1987a: 17).

Fox (1987a), açıklayıcı anlatım biçimli İngilizce yazılı metinlerdeki artgönderim çözümlerini yaparken, araştırma yöntemi olarak Retorik Yapı Çözümlemesi (Mann ve Thompson 1988) yöntemini benimsemiştir. Bu çözümleme yöntemine göre, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı gibi, metinler aşamalı bir şekilde düzenlenmiş önermeler grubundan oluşmaktadır. Her önermenin içsel olarak bir Retorik yapısı (bundan sonra R-yapısı) vardır. Daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, Retorik Yapı Çözümlemesi (RYÇ) yöntemi, söylem çözümlemesi içinde -yazılı ya da sözlü- söylemin kurucu parçaları arasında retorik açıdan ya da anlambilimsel açıdan belli ilişkiler varsa, o söylem bağdaşıkır görüşünü benimsemiş daha genel bir bağdaşıklık modeli olarak da görülebilir (Huang 2000: 310).

İngilizce açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinler üzerinde yaptığı çalışmada Fox'ın (1987a) temel savı, artgönderim kullanımının söylemin yapısına karşı duyarlı olduğudur. Fox, bu savı desteklemek için, çok paragraflı ve en az bir göndergeye birden çok gönderimin yapıldığı metinler üzerinde yaptığı çözümlerinde ortaya çıkan temel örüntüyü şöyle açıklar:

“adılar etken ya da denetleyici bir önermede sözü edilmiş bir göndergeye tekrar gönderimde bulunmak için kullanılır; aksi durumda tam AÖ kullanılır. Başka bir ifadeyle, yazar adıl kullanarak, okuyucuya hedeflenen göndergenin etken ya da denetleyici önermede bulunduğunu işaret etmektedir; buna karşın tam AÖ kullanarak da, yazar okuyucuya hedeflenen göndergenin bu birimlerin dışında olduğunu belirtmektedir.” (Fox 1987a: 95).

Bu belirlemeden sonra Fox (1987a), artgönderimleri (i) etken ya da denetleyici önermelerdeki adılar, (ii) diğer bölümlerde kullanılan tam AÖleri olmak üzere iki alt bölümde incelemiştir.

Fox (1987a) etken ve denetleyici terimlerini Reichman (1981)'den almıştır. Ancak bunları kendi çalışmasına göre bazı değişiklikler yaparak kullanmıştır. Buna göre, bir R-yapısının niteleyici uydusu çekirdeği üretildiğinde etken hale gelir. Bir R-yapının çekirdeği de niteleyici uydusu üretildiğinde etken konuma geçer. Bir önerme, kendisini niteleyen R-yapısı etken konumdaysa denetleyici işlevi görür.

Bir çekirdek, kendisine fiziksel olarak bitişik başka bir çekirdek üretildiğinde denetleyici konuma geçmektedir. Ancak, fiziksel olarak uzakta olan bir R-yapısı, metinde daha önce üretilmiş önermeye bağlanabilir ve bağlandığı önermenin denetimi altına girebilir. Bir önermeyi kendinden hemen önceki bir önermeye değil de ondan daha önce üretilmiş başka bir önermeye bağlayan bu örüntüyü Fox *geriye-atlama* olarak adlandırmaktadır (1987a: 27). Örneğin, *geriye-atlama* örüntüsü en sık çekirdek-uydu-uydu örüntüsünde ortaya çıkmaktadır. Bu örüntüde, ikinci uydu birinci uydunun uydusu değil, çekirdeğin uydusudur; dolayısıyla ikinci uydu ile çekirdek arasında geriye-atlama örüntüsü ortaya oluşmaktadır. Fox'a göre (1987a: 102), *geriye-atlama* örüntüsünün ilk görünümü şöyledir: eğer araya giren önermede adılın göndergesi ifade edilmişse, *geriye-atlama* yapısında adıl kullanılır. *Geriye-atlama* örüntüsünün oluştuğu ikinci durumu Fox şöyle açıklar (1987a: 105): araya giren uydu söz konusu göndergeye ilişkin açıklama içermemesine rağmen eğer retorik açıdan karmaşık değilse, *geriye-atlama* yapısında adıl kullanılabilir. Fox'a göre, *geriye-atlama* yapısında araya giren diğer uydular karmaşık bir yapıda olurlarsa, dinleyici/okuyucu çekirdekteki bilgiye bir daha dönülmeyeceğini düşünür; dolayısıyla çekirdek, dinleyici/okuyucu için etken olma durumunu kaybeder (1987a: 105). Böyle bir durumda, çekirdekteki bir göndergeye gönderimde bulunmak için *geriye-atlama* yapısında adıl yerine tam AÖ kullanılmaktadır (1987a: 105).

Fox adılların genellikle şu iki durumda kullanıldığını saptamıştır (1987a: 111):

1. Eğer ilgili gönderge R-yapının uydusunda ya da çekirdeğinde belirtilmişse, R-yapının diğer bölümünde (çekirdek ya da uydu) bu göndergeye adıl ile gönderme yapılmaktadır.

2. Eğer araya giren uydu ilgili göndergeye ilişkin bilgi içeriyorsa ya da yapısal olarak karmaşık değilse, *geriye-atlama* uydusunda adıl kullanılmaktadır.

Ancak Fox, adıl kullanımının mümkün olduğu bu durumlarda tam A kullanıldığını gözlemlemiştir (1987a: 111). Fox, tam A kullanımını gerektiren bu yapısal özelliğin yeni retorik birimlerin sınırlarını belirlemek için kullanıldığını ileri sürmektedir (1987a: 111).

Bu bölümde, çalışmamızda kullanılacak kavramların tanımları yapıldı ve bu konular üzerinde alanyazınında gerçekleştirilen çalışmalardan, doğal dillerde artgönderim çeşitlerinden, Türkçede artgönderim örüntülerinden ve bu örüntüler zerine Türkçede yapılmış çalışmalardan söz edildi. Ayrıca Söylem Artgönderimi zerine oluşturulmuş önemli yaklaşımlar genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışıldı. Bundan sonraki bölümde, söylem yapısı ile artgönderim arasındaki ilişki ele alınacak ve bu konuda oluşturulan kuramlardan söz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÖYLEM YAPISI VE ARTGÖNDERİM

2.1. SÖYLEM YAPISI

Bu bölümde, öncelikle, ‘söylem yapısı’ nedir sorusu ele alınacak, söylem yapısı türlerinden söz edilecektir. Daha sonra da, artgönderim kullanımının söylem yapısı ile ilişkisi ele alınarak söylemin retorik yapısı ile söylem bağdaşıklığı ilişkisi üzerine oluşturulan Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı tanıtılacaktır.

Söylem yapısı nedir? Bir metnin söylem yapısı, metnin bağımsız bölütleri arasında kurulan söylem bağdaşıklığı ilişkileri dizgesi ile temsilleştirilebilir. Bilişimsel dilbilim alanındaki araştırmalar, bağdaşık bir söylemin bir yapısı olduğunu ve bu yapının tanımlanmasının söylemin anlamlandırılmasında çok önemli bir bileşen olduğunu belirtmektedirler (Grosz ve Sidner 1986; Hobbs 1993; Moore ve Pollack 1992). Gönderimsel anlatımları yorumlamak, olayların zamansal sırasını belirleyebilmek, söylem katılımcılarının planlarını ve amaçlarını tanımlamak hep söylem yapısı bilgisini gerektirmektedir (Moore ve Hastings 2003: 440).

Söylem yapısının gerçek doğasının ne olduğuna ilişkin belirlemeler açısından araştırmacılar arasında hala bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ancak, söylem işlemlerinde en azından üç tür söylem yapısının gerekli olduğu konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır (Moore ve Hastings 2003: 440). Bu yapılar şunlardır:

- (1) Niyet yapısı: Bu yapı, konuşucunun/yazarın iletişimsel planındaki sözcelerin, dinleyicinin/okurun zihninde istenen etkiyi oluşturmak için oynadığı rolü tanımlamaktadır. Niyetler, konuşucunun verili söylem parçasında neyi başarmaya çalıştığını kodlamaktadır. Pek çok araştırmacıya göre, söylemin bağdaşıklığı konuşucunun niyetlerinden ortaya çıkmaktadır ve anlama işlemi de, bu niyetlerin tanımlanmasına bağlıdır (Moore ve Hastings 2003: 440).
- (2) Bilgisel yapı: Bu yapı ard arda gelen sözcelerle verilen bilgiler arasındaki anlambilimsel ilişkiden oluşmaktadır. Neden-sonuç ilişkileri bilgisel yapıya tipik

bir örnektir (Moore ve Hastings 2003: 441).

(3) Dikkat yapısı: Bu yapı, Grosz ve Sidner (1986) tarafından söylemin belli bir yerinde en belirgin olan söylem niyetleri, ilişkiler, özellikler ve nesnelere hakkındaki bilgi olarak tanımlanmıştır. Söylemde dikkatin üzerinde olduğu birimler sürekli ve öngörülebilir biçimde değişebilmektedir. Dolayısıyla, bu dikkat değişikliklerini izlemek, örneğin artgönderimsel ifadelerin çözümlenmesi ya da söylemdeki eksilteleri anlayabilmek açısından önemlidir (Moore ve Hastings 2003: 441).

Bu üç temel söylem yapısının farklı dil işlemlerinin ortaya çıkarılmasında önemli işlevleri vardır. Bu üç temel yapıya ek olarak, araştırmacılar iki ek yapıdan daha söz etmektedirler. Ancak, bu iki ek yapıya geçmeden önce, bu üç yapıyı da temel alan bir kuram olan ve daha sonra söz edeceğimiz Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramının temellerinden birini oluşturan, Söylem Temsilleştirme Kuramından (STK) söz etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

2.1.1. Söylem Temsilleştirme Kuramı (STK)

Söylem Temsilleştirme Kuramı (STK), öncelikle, artgönderim ve zaman kavramlarının, anlambilim ve edimbilim açısından açıklanabilmesi amacıyla, ilk olarak, Kamp (1981) tarafından oluşturulmuş ve daha sonra Kamp ve Reyle tarafından (1993) geliştirilmiştir. STK, sözcelerin anlamını mantıksal yapı içinde temsilleştiren ve bir sözcenin doğruluk koşullarının hesaplanmasını sağlayan bir kuramdır. Bu kuram, söylemin anlambilimsel doğruluk-koşullarını araştırmaktadır. Söylemin anlambilimsel yönü, söylemin anlamı ile ilişkilidir; ancak söylemin üretildiği özel durumla (zaman, yer vb.) ilgili değildir. STK'nin ayırıcı özellikleri, bu kuramın akılcı ve temsilleştirici bir yorumlama kuramı olması ve bu kuramda sadece bağımsız tümceler değil, söylemin yorumlanmasıdır (Geurts ve Beaver 2007). STK'nin en önemli yeniliği, bir zihinsel temsiller düzlemi ortaya koyması; yani söylem bağlamını Söylem Temsilleştirme Yapısı (bundan sonra STY) olarak temsilleştirmesidir. Zihinsel temsiller, yani STYler söylem ilerledikçe okuyucu/dinleyici tarafından oluşturulur. Söylemin temsilleştirilmesi artarak

oluşturulur; yani her yeni tümcenin temsili, bir önceki söylemin temsiline katkıda bulunur ve söylemin temsilleştirilmesini yeniler (Heusinger 1999: 8). Bir STY iki bölümden oluşmaktadır:

- Evren: zamanları, durumları ve kişileri temsilleştiren söylem varlıkları evreni,
- Koşullar: bu söylem varlıklarının üzerinde toplanan bilgiyi kodlayan STY-koşulları (Smith 2003: 56).

Aşağıdaki örnekler, STKde söylemin bir tümcesinin STYsinin nasıl yapılandırıldığını göstermektedir:

(132) Jones owns Ulysses

x y
Jones (x) Ulysses (y) x owns y

(132)'de tümcenin STYsi verilmektedir. Şimdi de, bu tümceye başka bir tümce eklendiğinde, (132)'deki STYnin nasıl yenilendiğine bakalım:

(133) Jones owns Ulysses. It fascinates him.

x y u v
Jones (x) Ulysses (y) x owns y u= y v= x u fascinates v

(133)'te, ikinci önermede, adılar kullanılarak söyleme tanıştıran iki söylem göndergesi bulunmaktadır: (*u*) ve (*v*). Bu göndergeler, söylemin daha önceki tümcesinde var olan (*x*) ve (*y*) göndergeleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkilendirme nasıl yapılıyor? (*y*), yani (Ulysses), tekil ve cansız bir varlık olduğundan bir sonraki tümcede *it* adlı ile kodlanabilmektedir. (*x*), yani (Jones), ise tekil, erkek ve insan özelliklerini taşıyan bir gönderge olduğundan bir sonraki tümcede *him* adlı ile kodlanabilmektedir (Cornish 1999: 186). (133)'deki model, gerçek dünyadaki durumun biçimsel olarak temsil edilmesidir (Moore ve Hastings 2003: 445).

Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz bu kuramın kurucuları olan Kamp ve Reyle

(1993) kuramlarını örneklendirmek için doğal değil, oluşturulmuş metinler kullanmışlar ve genellikle iki tümcelik parçalarla sınırlı kalmışlardır (Cornish 1999: 183). İlerleyen bölümlerde söz edeceğimiz Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK) çerçevesinde bu kuramın yetersiz kaldığı diğer noktalar ayrıca tartışılacaktır.

BSTKye geçmeden önce, söylem işlemlerinde temel alınan üç tür söylem yapısını açıklamış ve araştırmacıların bu üç temel yapıya ek olarak iki ek yapıdan daha söz ettiklerini belirtmiştik. Şimdi o iki ek yapıyı inceleyelim. Bu yapılardan ilki bilgi yapısı; ikincisi ise, retorik yapıdır.

- Bilgi yapısı: Bu yapının iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, konuşucunun/yazarın sözcüsünün bir bölümüyle söylemin geri kalanına bağlanarak temayı, diğer bölümüyle de tema üzerine yeni bilgi ekleyerek remayı oluşturduğu karşıtlık. İkincisi ise, konuşucunun/yazarın, dinleyicinin/okurun dikkat ettiği ya da edebileceği bilgiyle karşıtlık oluşturması (yeni bilgi). Bilgi yapısı, sözdizimsel, sesbilgisel ya da biçimbilgisel araçlarla oluşturulabilmektedir (Moore ve Hastings 2003: 442) .
- Retorik yapı: Yukarıdaki üç temel yapıya ek olarak sunulan yapılardan ikincisi olan retorik yapı, söylem olgusunun çok çeşitli açılarını açıklamak amacıyla pek çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır. Retorik yapıda temel amaç, iki söylem bölütü arasında, metinde dilsel olarak ifade edilmemesine karşın, belli bir ilişki olduğunu varsayarak, bu ilişkilerin çıkarımlarının yapılmasıdır. Söylem yorumlama çalışmaları yapan araştırmacılara göre, bu ilişkilerin tanımlanması söylem bağdaşıklığının açıklanmasında, artgönderimlerin çözümlenmesinde ve konuşma sezdirimlerinin hesaplanmasında çok önemli bir role sahiptir (Hobbs 1983, Mann ve Thompson 1988, Lascarides ve Asher 1993).

Söylem bölütleri arasındaki ilişkileri temel alan kuramlar, bağdaşık bir söylemin nasıl olup da kendi parçalarının toplamından daha fazlasını taşıyabildiğini açıklamaya çalışırlar. Dinleyici/okuyucuların, bağdaşık bir söylem oluşturdukları varsayımına dayanarak, bir sözcüler dizisini yorumlarken yapmaları beklenen çıkarımlara daha ayrıntılı bir şekilde açıklama getirmeyi amaçlamaktadırlar. (Moore

ve Hastings 2003: 451). Bundan sonraki bölümde söylem bölütleri arasındaki ilişkileri temel alan kuramlardan biri olan ve Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramının, STKnın yanı sıra bir diğer bileşeni olan Retorik Yapı Kuramı tanıtılacaktır.

2.1.2. Retorik Yapı Kuramı (RYK)

Söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkileri temel alan kuramlardan biri olan RYK (Mann ve Thompson 1988), bağdaşıklığı, bir söylemdeki birbirine bitişik söylem bölütleri arasındaki ilişkilerle açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre, bir metnin her bir parçası metindeki diğer parçalara göre belli bir role, bir işleve sahiptir. Mann ve Thompson'a göre (1988), söylem yapılarında dinleyicinin/okuyucunun metnin bağdaşıklığını ve iletişimsel içeriğini algılamasını etkileyen özel bir sınıf önerme vardır. Bunlar *ilişkisel önermeler* olarak adlandırılmaktadır. İlişkisel önermeler, söylenmeyen, ama metinlerin yorumlanma sürecinde metnin yapısında ortaya çıkan çıkarımsal önermelerdir. İlişkisel önermeler, bir metnin iki parçasının bir araya gelmesinden doğan çıkarımlardır ve bu önermeler, bu iki parçanın yalnızca bir tanesinden oluşturulamaz (Mann ve Thompson 1986). RYK, söylemi oluşturan bu ilişkisel önermeleri ikiye ayırmaktadır: *Çekirdek* ve *Uydu*. Çekirdekler, metnin en önemli parçaları olarak düşünülmektedir; uydular ise, çekirdeğe katkıda bulunur, yani ikincildir. Çekirdek, retorik ilişkinin merkezidir ve yazarın/konuşucunun temel amaçlarını ifade eder. Uydu ise, retorik işlevini çekirdek ile olan ilişkisinden almaktadır, yani uydu, çekirdek olmadan anlaşılabilir değildir. (Taboada ve Mann 2006). Mann ve Thompson'a göre (1988), uydu birimleri metinden silinse bile, geriye kalan çekirdek birimleri ile, özgün metinde verilmek istenen bildiriye benzeyen bir bildiriye sahip, bağdaşık bir metin elde edebiliriz. Bu yeni elde edilen metin, özgün metnin bir anlamda özeti gibi görülebilir. Bu gözlem, güncel özetleme çalışmaları açısından çok yararlı olmaktadır (Moore ve Hastings 2003: 456).

RYK, ilişkisel önermeleri açıklayan retorik ilişkileri tanımlamaya çalışmaktadır. Retorik ilişkiler yazarın/konuşucunun iki metin parçasını yan yana getirirken amaçladığı etki açısından işlevsel olarak tanımlanmaktadır. RYKde retorik ilişkilerin

sayısı farklı RYK versiyonlarına göre 25'ten (Mann ve Thompson 1988) 400'e kadar (Marcu 2000) değişmektedir. Bu çeşitliliğin nedeni, retorik ilişkilerin belli metin türleri ve kültürel biçemlerin amaçları doğrultusunda genişletilebilmesidir (Zheng 1996: 52). Retorik ilişkiler bugüne kadar pek çok çalışmada ele alınmıştır, ancak tutarlılık açısından retorik ilişkiler hakkında daha ayrıntılı bilgi verebilmek amacıyla, aşağıdaki çizelgede Fox'ın çalışmasında esas alınan retorik ilişkiler gösterilmektedir (1987a: 79-87):

Çizelge 1: Retorik ilişkiler

Sav	Sav, bu çözümleme yönteminde metinlerde genellikle en-üst-düzenleyici ilişkidir. Sav ilişkisi bir iddia ortaya koyan bir çekirdek ile bir ya da daha fazla uydudan oluşur. Bu uydular üç ayrı ilişki olarak belirlenmiştir: <i>artalan</i> iddiaya ilişkin artalan bilgisi verir; <i>ayrıntılama</i> iddiayla ilgili ayrıntıları verir; <i>kanıt</i> iddiayı destekleyecek kanıtlar verir.
Sıralama	Sık rastlanan bir başka üst-düzenleyici R-ilişki de Sıralama ilişkisidir. Bu ilişkide sınırsız sayıda çekirdek bulunabilirken, niteleyici uydu bulunmaz. Aşamalı yapı içinde Sıralama ilişkisi kuran önermeler eşit düzeyde sunulmaktadır; ayrıca bu önermelerin sözdizimsel yapılarında da bir koşutluk söz konusudur.
Anlatı	Anlatı ilişkisi üçüncü ve son üst-düzenleyici R-ilişkidir. Bu ilişki de birden çok çekirdekten oluşur ve niteleyici uydusu yoktur. Her önermede zamansal olarak bir önceki önermeyi izleyen olaylar anlatılır.
Neden	Bu ilişki, bir konu hakkında açıklama yapan bir çekirdek ile bu açıklamaya ilişkin neden öne süren bir niteleyici uydudan oluşmaktadır.
Durum	Bu ilişkide çekirdek, bir olayı tanımlamakta; uydu ise, bu olayın hangi durumda gerçekleştiği bilgisini içermektedir. Bu yapı artalan ilişkisinden farklıdır. Çünkü Durum ilişkisi, zaman ve yerle ilgili bilgi içerirken, artalan ilişkisi okuyucunun çekirdekteki bilgiyi anlamasına yardımcı olabilecek her türlü artalan bilgisini içermektedir.
Koşul	Bu ilişkide çekirdek, bir olayı tanımlamakta; uydu ise, bu olayın oluşması ile ilgili, çoğunlukla varsayımsal, koşul ya da koşulları içermektedir.
Karşıtlık	<i>-DEN ziyade, -DEN çok, X değil ama Y</i> gibi yapılarla belirlenebilen Karşıtlık ilişkisi, iki farklı yönü olan bir durumu anlatır. Uydu, bu durumun, yazarın hemfikir olmadığı yanını; çekirdek ise, yazarın gerçekten desteklediği yanını içerir.
Ödünleme	Ödünleme ilişkisi Karşıtlık ilişkisinden farklıdır. Bu ilişkide, uydu, çekirdekteki bilgiden apayrı bir bilgi içerir ve bu çelişkili durumu bir şekilde açığa vurur. Bu ilişkide konuşucu/yazar uyduda ifade edilen durumu reddetmez.
Amaç	Amaç ilişkisinde, çekirdek bir olayı anlatır; uydu ise, bu olayın gerçekleş(tiril)mesindeki amacı içerir.
Yanıt	Yanıt ilişkisinde yazar/konuşucu, sonradan çözümlenecek bir problem ya da yanıtlanacak bir soru ortaya atar. Bu ilişkide sorunun yanıtı çekirdek; soru ise, uydudur.
Aykırlık	Aykırlık ilişkisi iki biçimde gerçekleşebilir: Birincisinde, bilginin sunulması sırasında birbirine aykırı olan birimler eşit durumdadırlar. İkincisinde ise, bir birim diğeri ile karşılaştırılır, dolayısıyla bir diğere göre daha odaksal bir durumda bulunur. İlk durumda, Aykırlık ilişkisi birden çok çekirdeğe sahiptir. İkinci durumda ise, bir çekirdek bir uydu yapısı bulunur.

Bu çizelgede sayısı oldukça çeşitlilik gösteren retorik ilişkilerin tümü bulunmamaktadır. Ancak, çözümlemelerde ya da metinde kullanılacak örneklerde burada açıklanmayan ilişkiler de ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, çözümlemeler

sırasında ortaya çıktıkça ve metin içinde örneklerde kullanıldıkça bu ilişkiler ayrıca açıklanacaktır. Ayrıca, burada SAV ilişkisinin uyduları olarak verilen AYRINTILAMA, ARTALAN ve KANIT ilişkileri daha sonraki çalışmalarda iki önerme arasında ortaya çıkabilen bağımsız birer ilişki olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada da bu ilişkiler, SAV yapısının uyduları olarak değil; bağımsız birer retorik ilişki olarak ele alınacaktır.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi, önermeler arasında var olan retorik ilişkiler her zaman dilsel bir belirtici kullanılarak oluşturulmaz; dilsel olarak ifade edilmese de ortaya çıkan ilişkiler bulunmaktadır. Mann ve Thompson'dan alınan aşağıdaki örneği inceleyelim (1986: 60):

(134)

- a. I'm hungry.
- b. Let's go to the Fuji Gardens.

Mann ve Thompson'a göre, (134)'teki söylemin bağdaşık bir söylem olduğu varsayımı, (134b)'nin (134a)'daki *soruna* bir *çözüm* sağladığını söyleyen ilişkiyel bir önerme oluşmasına neden olmaktadır (1986: 60). Dolayısıyla, iki önerme arasında bir 'ÇÖZÜM ilişkisi bulunmaktadır' denilebilir. Bu ilişki iki birim arasında dilsel olarak açıkça ifade edilmemiş, yalnızca iki söylem biriminin yan yana gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Metinlerin yorumlanması sürecinde, bu üstü örtük ilişkilerin belirlenebilmesi çok önemlidir. Bütüncemizdeki Türkçe metinlerde de söylem parçaları arasındaki retorik ilişkilerin açık ya da örtük biçimde belirtildiği gözlemlenmektedir. Aşağıdaki iki örnekten (135)'te, iki söylem birimi söylem belirticisi kullanılarak; (136)'da ise, söylem belirticisi kullanılmaksızın retorik ilişkilerle bağlanmıştır:

(135)

- a. Suna Korat her operayı kendi dilinde çok iyi söylüyordu.
- b. **Çünkü** oynayacağı eseri çok iyi etüt eder,
- c. araştırır,
- d. çok çalışırdı.

(*Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 31*)

(136)

- a. Suna Korat'ın dış ülkelerdeki müzik yaşamında, Hollanda'nın apayrı bir yeri vardır.
- b. Bu ülkenin müzik ve opera tutkunu halkı, Suna Korat'ı, sesini, sahnesini, temsillerini hayranlıkla izlemiş,
- c. adeta kendilerinden biri olarak kabul etmiştir.

(Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 95)

(135)'te, (135a) önermesi ile (135 b, c, d) önermeleri arasında kurulan NEDEN ilişkisi önermeleri birbirine bağlayan *çünkü* bağlacı ile sağlanmaktadır. Böylece, (135a) önermesi ile diğer önermeler (135 b, c, d) arasındaki, ilişki okuyucunun çıkarımından çok, dilsel olarak ifade edildiği için belirlenebilmektedir. Ancak, (136)'da bu durum söz konusu değildir. Burada (136a) önermesi ile (136 b, c) önermeleri arasında var olan NEDEN ilişkisi dilsel olarak herhangi bir ifadeyle belirtilmemiştir. Okuyucunun bu önermeler arasındaki ilişkiler hakkında çıkarım yapabilmesini sağlayan tek şey ancak ve ancak iki birimin bir araya gelerek oluşturduğu anlamsal ve bilgisel birlikteliği doğru yorumlamasıdır.

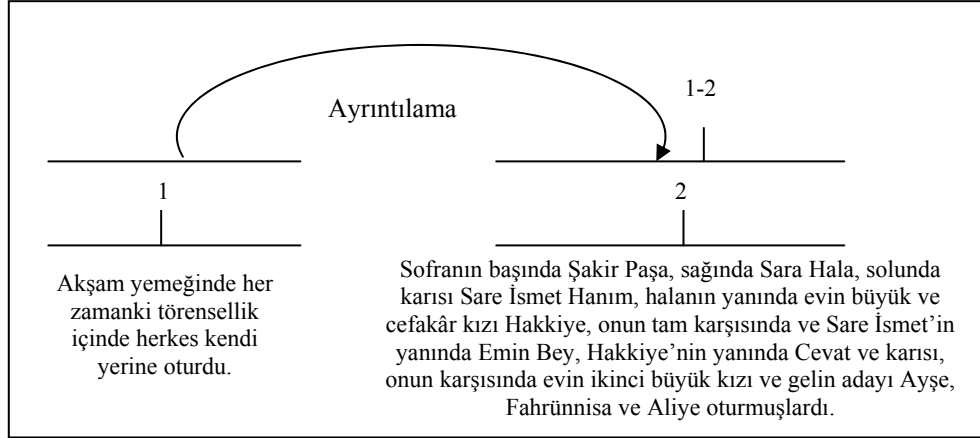
RYKde retorik ilişkiler temel olarak ikiye ayrılmaktadırlar:

1. Asimetrik ya da tek çekirdekli ilişkiler: Bu ilişkilerde yazarın amacı açısından daha önemli olan bilgiyi çekirdek; bu bilgiye ek bilgi sağlayan ya da katkıda bulunan bilgiyi ise, uydu birimi taşımaktadır. Dolayısıyla, arada asimetrik bir ilişki oluşmaktadır. Bu tür ilişkiler için en tipik örnekler AYRINTILAMA, SONUÇ, ARTALAN ilişkileri olabilir.
2. Simetrik ya da çok çekirdekli ilişkiler: Bu ilişkiler çok çekirdekli ve çekirdek-uydu ilişkisindeki gibi asimetrik bağımlılık göstermezler. Çok çekirdekli ilişkilerde, yazarın amaçları açısından, hiçbir birim diğer birimden daha merkezi değildir; dolayısıyla da, üretilen birimler arasında simetrik bir ilişki oluşmaktadır. Bu tür ilişkiler için en tipik örnekler ANLATI, SIRALAMA, EKLEME, KARŞITLIK ilişkileri olabilir. Çekirdek-uydu ve çok çekirdekli ilişkiler için bütüncemizden alınan aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(137) AYRINTILAMA ilişkisi (çekirdek-uydu)

- a. Akşam yemeğinde her zamanki törensellik içinde herkes kendi yerine oturdu.
- b. Sofranın başında Şakir Paşa, sağında Sara Hala, solunda karısı Sare İsmet Hanım, halanın yanında evin büyük ve cefakâr kızı Hakkiye, onun tam karşısında ve Sare İsmet'in yanında Emin Bey, Hakkiye'nin yanında Cevat ve karısı, onun karşısında evin ikinci büyük kızı ve gelin adayı Ayşe, Fahrünnisa ve Aliye oturmuşlardı.

(Alyoşa: Aliye Berger biyografisi: 51)

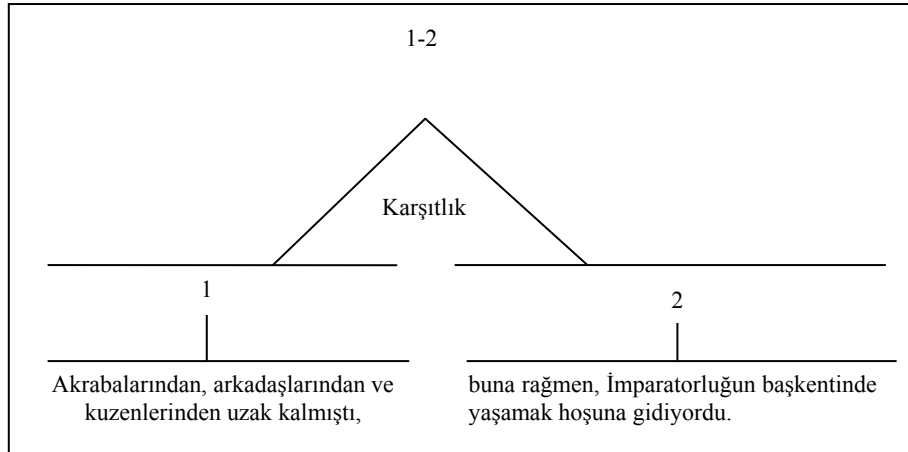

Şekil 3: Örnek (137)'nin söylem yapısı

(138) Karşıtlık ilişkisi (Çok çekirdekli)

- a. Akrabalarından, arkadaşlarından ve kuzenlerinden uzak kalmıştı,
- b. buna rağmen, imparatorluğun başkentinde yaşamak hoşuna gidiyordu.

(Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 20)

Şekil 4: Örnek (138)'in söylem yapısı

(137)'de AYRINTILAMA yapısında uydu, çekirdekteki bilgiyle ilgili ayrıntı içeren bir bilgiyi kodlamaktadır. Bu yapıda yazar, çekirdekte ifade edilen durumu zenginleştirir; onun hakkında daha ayrıntılı bilgi verir.

(138)'de ise, ilk önermede ikinci önermeyle çelişen bir bilgi verilmektedir. Bu iki söylem birimi bilgisellik ve yazarın iletişimsel amacı açısından eşit oldukları için burada çok çekirdekli bir retorik ilişki söz konusu olmaktadır.

RYKde retorik ilişkiler 4 alan açısından tanımlanır (Taboada ve Mann 2006: 426):

1. Çekirdek üzerindeki kısıtlamalar
2. Uydu üzerindeki kısıtlamalar
3. Çekirdekle uydunun birleşmesi üzerindeki kısıtlamalar
4. Metnin alımlayıcısı (okuyucu/dinleyici) üzerinde oluşturulan etki

Bu alanların her birini belli bir ilişkinin herhangi bir örneği açısından belirlemek için, çözümlemeyi yapan araştırmacının bağlam ve yazarın/konuşucunun niyetleri üzerine akla yatkınlık yargılamaları yapması gerekmektedir. Tüm retorik ilişkiler bu dört alan açısından tanımlanmaktadır. Tanımlamalar, biçimbilimsel ya da sözdizimsel değil, işlevsel ve anlambilimsel ölçütlere göre yapılmaktadır; çünkü ilişkilerden hiçbiri için hiçbir güvenilir ve açık bir biçimbilimsel ya da sözdizimsel işaret belirlenmemiştir (Taboada ve Mann 2006: 426).

Bu noktadan hareketle, bundan sonraki bölümde, bu çalışmada boş artgönderim kullanımının söylemin hiyerarşik yapısı içinde nasıl bir işlevi olduğunun ortaya çıkarılabilmesi amacıyla yapılan bütüncü çözümlemesinde temel alınan Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK), temel savları çerçevesinde tanıtılacaktır. BSTK'nın bu çalışmada temel alınmasının en önemli nedeni retorik ilişkileri, söylem temsillerinin ortaya çıkarılmasında temel araç olarak görmesi ve söylem yapısının aşamalı bir şekilde oluşturulduğu fikrini temel almasıdır. Biz de, bu çalışmada, boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevlerinin ancak söylemin aşamalı yapısı göz önüne alınarak ortaya çıkarılabileceği savını temel alıyoruz.

2.1.3. Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK)

Asher ve Lascarides (Asher 1993; Asher ve Lascarides 1995, 2003) tarafından geliştirilen Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK), Söylem Temsilleştirme Kuramı'nın (STK) (Kamp ve Reyle 1993) uzantısı olan bir kuramdır. Önceki bölümde de belirtildiği gibi, STK, sözcelerin anlamını mantıksal yapı içinde temsilleştiren ve bir sözcenin doğruluk koşullarının hesaplanmasını sağlayan bir kuramdır. STK, söylemin anlambilimsel temsilinin, otomatik olarak, sadece sözcüklerin içeriklerinden ve söylemin yapısından çıkarılmasını öngörmektedir. Söylem bilgisi, söylem temsilleştirme yapısı (STY) biçiminde temsilleştirilir ve söylem göndermelerini, önermeleri ve bunların mantıksal ifadelerini içermektedir. STY sözdizimsel çözümleme temelinde algoritmik olarak oluşturulur (Huang 2000: 201; Moore ve Hastings 2003: 444). BSTK ise, tümcelerın anlambilimsel temsillerinin karşılığı olan bölütlenmiş söylem temsilleştirme yapılarının (BSTY) söylemlerin daha geniş anlambilimsel temsilleri ile nasıl bir araya getirildiği üzerine yoğunlaşmaktadır. BSTYlerin yapılandırılma işlemi, bu kuram içinde *söylem güncelleme* olarak adlandırılmaktadır. STKde *söylem güncelleme* işlemi, yani iki sözcenin söylem temsilleştirme yapılarını bir araya getiren işlem, iki yapının basit bir biçimde yan yana *eklenmesinden*⁴ oluşmaktaydı, dolayısıyla çözümleme işlemleri yapısal olarak gerçekleşmekteydi ve bağlantılar içeriğe değil yapıya bakılarak kuruluyordu. Gönderim çözümlenmeleri, örneğin adılar, yapısal olarak çözülüyor, yani tüm uygun söylem göndermeleri potansiyel öncül olarak görülüyordu. Sonuçta STK'de öncüller aşırı-genelleniyor ve söylem yapısında okuyucu/dinleyici için söylem-bağlantılı nedenlerden dolayı hiç mümkün olmayacak eşgönderimlere izin veriliyordu.

Asher ve Lascarides'e göre ise (2003), *söylem güncelleme* bundan çok daha karmaşık bir süreçtir. BSTKde yeni bilgi eski bilgiye bir retorik ilişki ile *bağlanır*. Dolayısıyla,

⁴ Asher ve Lascarides (2003: 180), STKde ve BSTKde *söylem güncelleme* işleminin nasıl farklılaştığından söz ettikleri bölümde, eklemek (append) ve bağlamak (bind) eylemleri üzerinde özellikle durmaktadırlar ve metinde bu eylemler *italik* olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla biz de burada bu eylemleri *italik* olarak yazmayı uygun görüyoruz.

BSTKde *söylem güncelleme* işlemi iki görevi gerçekleştirmek durumundadır. *Söylem güncelleme*, öncelikle, yeni bilginin hangi söylem bölütüne bağlanacağını belirlemelidir. Daha sonra da, bu söylem bölütlerinin hangi retorik ilişki ile bağlandığı çıkarımını yapmalıdır. Dolayısıyla bu işlem iki yapının birbirine *eklenmesi* işleminden çok daha ötededir (Asher ve Lascarides 2003: 180). Eğer söylem bölütleri arasında çeşitli belirticiler kullanılıyorsa aradaki ilişkinin hangisi olduğunun belirlenmesi daha kolaydır. Ancak, her zaman belirticiler bulunmaz ve biz bu ilişkileri belirlerken söylem bölütlerinin, dünya bilgimizin ve diğer bilgi kaynaklarının sağladığı anlamsal bilgiyi kullanırız. Diğer bilgi kaynakları da, örneğin, yazılı dilde noktalama, sözlü dilde vurgu ve tonlama olabilir (Asher ve Lascarides 2003: 180). Açıkça belirtilmeyen ilişkilerin çıkarımı anlambilimden çok edimbilimin konusudur.

Okuyucu/dinleyici ilişkileri belirleyerek söylem yapısını çıkarsar. Bu çıkarsama süreci *iptal edilebilir* bir süreçtir (Asher ve Lascarides 2003: 159). Bir başka deyişle, retorik ilişkilerin çıkarımları *iptal edilebilir* çıkarımlardır. Buna göre, söylemde önermelerin arasında var olduğu düşünülen retorik ilişkiler söylem güncellendikçe, yani söyleme yeni önermeler, dolayısıyla da yeni bilgiler eklendikçe değişebilir.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi, BSTKde *söylem güncelleme* yeni önermenin söyleme herhangi bir retorik ilişki ile bağlanması ile gerçekleşmektedir. Burada sözü edilen retorik ilişkiler, RYK çerçevesinde (Mann ve Thompson 1988) ele aldığımız, söylem bölütlerini birbirine bağlayan ilişkilerdir. Buna göre, her yeni sözcenin söylem temsilleştirme yapısı eklendiğinde, önceki sözcelerden biri ile arasında bir retorik ilişki oluşmaktadır. BSTK, retorik ilişkileri kurama ekleyerek *söylem güncelleme* işleminin gücünü büyük oranda arttırmıştır. Bu anlamda, BSTKyı STKden ayıran en önemli nokta, söylem temsillerini oluşturmada retorik ilişkileri kullanmasıdır (Asher ve Lascarides 2003: 59). Söylemin anlambilimsel temsillerini retorik olarak birbirlerine bağlanmış önerme yapısı ile temsilleştirmek, söylemin bağdaşıklığı ile ilgili bir tanımlama yapmamızı sağlamaktadır. Bir söylem ancak şu koşullar altında bağdaşık olmaktadır (Asher ve Lascarides 2003: 4):

- a) söyleme eklenen her önerme söylemde daha önceden üretilmiş bir önerme

ile retorik bir ilişki kurmalıdır, dolayısıyla ortaya tüm söylem için tek bağlantılı bir yapı ortaya çıkar.

b) tüm artgönderimler çözümlenebilmelidir.

Eğer söyleme eklenen bir önerme söylemde daha önceden üretilmiş bir önermeye herhangi bir retorik ilişki ile bağlanmayı başaramıyorsa o söylem bağdaşık bir söylem olamaz, tutarsız olur (Asher ve Lascares 2003: 4). Retorik ilişkiler yoluyla, söylem çözümlemesi yapısal olarak değil; edimbilimsel bir okumayla gerçekleştirilmektedir (Moore ve Hastings 2003: 458).

Retorik ilişkilerin sayısı, RYKy açıklarken daha önce de söz ettiğimiz gibi açık uçludur; ancak RYKde olduğu gibi, BSTKde da ilişkiler arasında temel bir ayırım yapılmaktadır (Asher ve Vieu 2005: 596):

- *Sıralamalı ilişkiler*: Bunlar söylem yapısını sağdan sola doğru iten ilişkilerdir. Sıralamalı ilişkilerden bazıları; ANLATI, ARTALAN, SONUÇ, SÜRDÜRME, KOŞUTLUK, KARŞITLIK olarak sıralanabilir.
- *Niteleyici ilişkiler*: Bu ilişkiler söylem yapısını aşağıya iten ilişkilerdir. Niteleyici ilişkilerden bazıları; AYRINTILAMA, ÖRNEKLEME, AÇIKLAMA, ÖNKOŞUL, YORUM biçiminde sıralanabilir.

Bir ilişkinin söylem parçalarını nitelendiriyor olması, bir kurucu söylem biriminin bir diğerini yönetiyor olması durumunda gerçekleşir. Diğer yandan, bir ilişkinin sıralamalı bir ilişki olması, hiçbir kurucu söylem biriminin bir diğerini yönetmediği durumda gerçekleşir (Holler ve Irmen 2006). Retorik ilişkiler arasında yapılan bu ayırım, konuşucuların/yazarların ürettikleri sözcelerle daha önceki sözcelerin içeriğine nasıl katkıda bulduklarını yansıtmaktadır. Konuşucu, metnin o anında eğer niteleyici bir ilişki kullanıyorsa, bir önceki sözcede söz edilen olay ile ilgili doğruluğunu destekleyerek, onu düzelterek, onunla ilgili ayrıntı vererek, sözcenin içeriğini zenginleştirerek doğrudan bir katkıda bulunmaktadır. Sıralama ilişkilerinde ise, anlatı sırasını sürdürerek ya da karşıt bir bilgi vererek ortak konuya katkıda bulunmaktadır. Bu da, söylemde bilginin düzenlenişinin değişik düzlemlerde gerçekleştiğinin bir yansımasıdır. Başka bir örnekle açıklamaya çalışırsak, örneğin,

bir paragrafın ana tümcesi o paragrafın ana fikrini vermektedir, paragraftaki bazı tümceler ana fikri savlarla ayrıntılandırır ya da destekler. Diğer bazı tümcelerde ise, ana fikirde kodlanan bilgiyle aynı düzeyde bilgiler sunulur ve bunlar ana fikri desteklemek ya da genişletmek için sıralanırlar (Asher ve Vieu 2005: 592).

Niteleyici ve Sıralamalı ilişkiler, bir anlamda, RYKdeki (Mann ve Thompson 1988) uydu ve çekirdek arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkileri hatırlatmaktadır. Buna göre, asimetrik, yani uydu-çekirdek ilişkileri Niteleyici; simetrik, yani çok çekirdekli ilişkiler de Sıralamalı ilişkileri karşılamaktadır.

Asher ve Vieu (2005) retorik ilişkileri hiyerarşik konumlarına göre sınımlamışlardır. Bu sınımlamalarda AYRINTILAMA ilişkisinin Niteleyici ilişki; ANLATI ilişkisinin ise, Sıralamalı ilişki olduğu doğrulanmıştır. Bu ilişkiler grafik ile gösterildiğinde, her Niteleyici ilişki aşağıya doğru, her Sıralamalı ilişki de, yatay bir çizgi çizerler. Ancak, burada önemli bir sınırlama vardır: grafik temsiline iki birim birbirine hem Niteleyici hem de Sıralamalı ilişki ile bağlanamaz (Asher ve Vieu 2005: 595). Ancak aynı türden olmak koşuluyla iki önerme birbirine birden çok ilişki ile bağlanabilir, ya da bir önerme başka bir önerme ile başka, diğer bir önerme ile başka bir ilişki içinde olabilir. Bunu açıklamak için Asher ve Lascarides (2003: 14) aşağıdaki örneği veriyor:

(139)

- a. John bought an apartment
- b. but he rented it.

Şekil 5: Örnek (139)'un söylem yapısı

Asher ve Lascarides'e göre (2003: 14), bu örnekte (139a) önermesi ile (139b) önermesi arasında hem ANLATI ilişkisi; hem de KARŞITLIK ilişkisi bulunmaktadır. *but* bağlacının kullanılması KARŞITLIK ilişkisini gerektirirken, satın

alma işleminin *kiralama* işleminden önce olması nedeniyle ANLATI ilişkisi oluşmaktadır.

Asher ve Lascarides, önermeler arasında birden çok ilişkinin bulunabileceği belirlenmesinden yola çıkarak kuramlarında bağdaşıklığı yeniden yorumlarlar ve *Söylem Bağdaşıklığını Maksimuma Çıkar İlkesini* belirlerler (2003: 20). Bu ilkeye göre söylem, söylem bağdaşıklığını maksimuma çıkarmak üzere yorumlanır. Yorumlar arası sıralama aşağıdaki ilkeler ile özetlenebilir (Asher ve Lascarides 2003: 20):

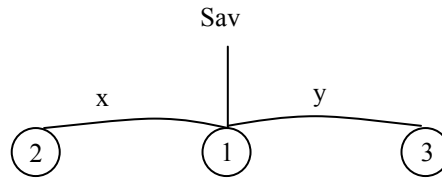
1. Diğer her şey eşit olmak koşuluyla, söylemde iki önerme arasında ne kadar çok retorik ilişki kuruluyorsa, yorumlama o kadar bağdaşık olur.
2. Diğer her şey eşit olmak koşuluyla, öncülleri çözümlenebilen ne kadar çok artgönderimsel ifade varsa bağdaşıklık kalitesi o kadar yüksek olur.
3. Bazı retorik ilişkiler doğası gereği kademeli bir yapıya sahiptir. Örneğin, ANLATI ilişkisinin kalitesi hikâyede ne anlatıldığını özetleyen ortak konunun kesinlik/özgüllük/belirliliğine bağlıdır. KARŞITLIK ilişkisinin kalitesi, ilişkili önermelerin anlamsal yapılarının birbirinden farklı (dissimilar) olma kapsamına bağlıdır. Diğer her şey eşit olmak koşuluyla, retorik ilişkilerin kalitesini maksimuma çıkaran yorumlama bunu sağlayamayandan daha bağdaşıktır.

Bu koşullar çerçevesinde *söylem güncelleme* sürecinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır, çünkü söyleme eklenen önerme bir retorik ilişki kurarak bağlandığı önermenin içeriğini etkileyerek genel olarak söylemin de içeriğini etkiler. *Söylem güncelleme*, bağlam yapısında yeni sözcenin nereye ekleneceğini kısıtlamaktadır. Söylem bölütlerinin birbirlerine nasıl bağlandığı sorusunu yanıtlamaya çalışan çalışmalarda, yeni söylem bölütlerinin bitişik bölütlere eklendiği belirtilmektedir (Hobbs ve diğ. 1988; Mann ve Thompson 1988). Lascarides ve Asher (1991) ise, *söylem güncellemenin*, önermeler arasındaki Niteleyici ya da Sıralamalı ilişkilere bağlı olduğunu belirtmektedirler. Buna göre, söylemde bağlanma noktaları, önermeler arasındaki retorik ilişkilere göre açık ya da kapalı olmaktadır. Bağlanma

noktaları kapanan önermelere yeni önerme eklenemez. Bu da, söylemde yeni önermelerin kendinden hemen önceki önermeye değil de söylemde daha önceden üretilmiş, bağlanma noktası açık olan bir önermeye bağlanabilmelerini sağlar. Asher ve Lascardes (2003) bu durumu *söylem-atlama* olarak adlandırmaktadırlar. *Söylem-atlama*, bir önermenin kendinden hemen önceki önermeye değil de söylemde üretilmiş daha önceki bir önermeye bağlanmasıdır. Bu kavram, daha önce de sözünü ettiğimiz Fox'ın (1987a) çalışmasında *geriye-atlama* olarak adlandırılmaktadır. Tekrar hatırlamak gerekirse, Fox, geriye-atlama yapısını şöyle açıklıyordu: Bir önerme kendinden hemen önceki bir önermeye değil de ondan daha önce üretilmiş başka bir önermeye bağlandığında ortaya çıkan yapı *geriye-atlama* yapısıdır (1987a: 27). *Söylem-atlama* ile *geriye-atlama* kavramları birbirlerine benzer bir durumu açıklamaya çalışmaktadırlar, ancak bunu yaparken farklı kavramlar kullanmaktadırlar. Fox (1987a), önermelerin birbirlerine bağlanması sırasında oluşan geriye atlama yapısına ilişkin şu belirlemeyi yapmaktadır: *geriye-atlama* örüntüsü en sık çekirdek-uydu-uydu örüntüsünde ortaya çıkmaktadır. Bu örüntüde, ikinci uydu birinci uydunun değil, çekirdeğin uydusudur; dolayısıyla ikinci uydu ile çekirdek arasında geriye-atlama örüntüsü ortaya oluşmaktadır (Fox 1987: 102).

(140)

Geriye-atlama örüntüsü

Şekil 6: Geriye-atlama yapısı

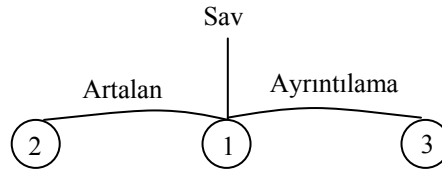
(140)'ta Fox, bir çekirdek yapısına farklı ilişkilerle bağlanan (x , y) iki uyduyu örneklendirmektedir (1987a: 102). Bu örnekte, 3. önerme 1. önermeye *geriye-atlama* yapısı ile bağlanmaktadır.

Fox (1987a), çalışmasında, *geriye-atlama* yapısı oluştuğunda, yani bir önerme kendinden bir önceki önermeye değil de daha önceki bir önermeye bağlandığında, bu önermelerde kullanılan artgönderimsel örüntüleri incelemektedir. Buna göre, eğer araya giren önermede adılın göndergesi ifade edilmişse *geriye-atlama* yapısında adıl kullanılır. Aynı şekilde, araya giren uydu, söz konusu göndergeye ilişkin açıklama

içermemesine rağmen, eğer retorik açıdan karmaşık değilse, *geriye-atlama* yapısında adıl kullanılabilir. Fox'a göre, *geriye-atlama* yapısında araya giren diğer uydular karmaşık bir yapıda olurlarsa, dinleyici/okuyucu, çekirdekteki bilgiye bir daha dönülmeyeceğini düşünür; dolayısıyla, çekirdekteki bir göndergeye gönderimde bulunmak için, *geriye-atlama* yapısında, adıl yerine tam AÖ kullanılır (Fox 1987a: 105). (141)'de araya giren önermede göndergeden söz edilmemesine rağmen, *geriye-atlama* yapısında göndergeyi kodlamak için adıl kullanımı örneklendirilmektedir (Fox 1987a: 106):

(141)

1. As important in *Leonard's* rearing as the Old Testament sense of virtue and goodness were large chunks of diluted Baptist doctrine imparted by his favorite nurse some years earlier.
2. The nurse was a Somersetshire woman, with straight-parted black hair and a smooth, oval farm-girl face.
3. She read to *him* in the nursery at Lexham Gardens ...

Şekil 7: Örnek (141)'in Geriye-atlama yapısı

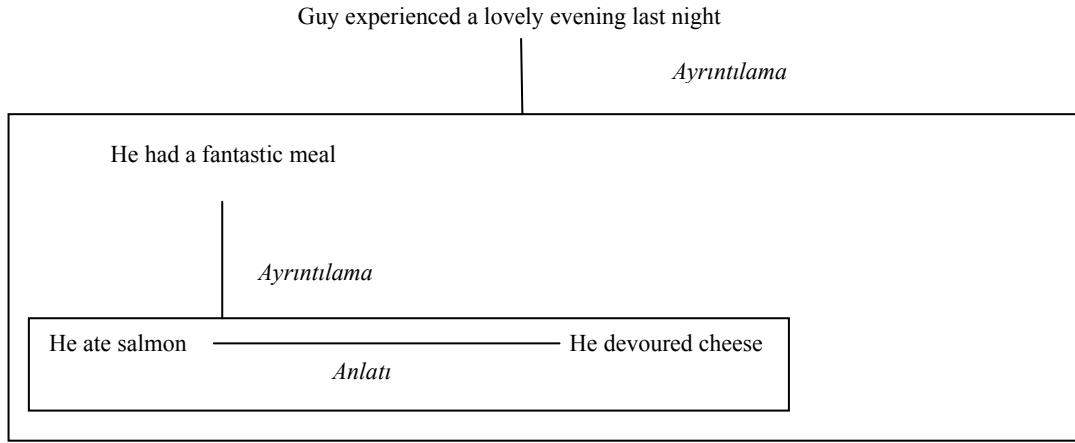
(141)'de ilk önerme bu söylem parçasının çekirdeğidir. İkinci önerme çekirdeğe ARTALAN ilişkisi ile; üçüncü önerme de çekirdeğe AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanan uydulardır. Üçüncü önerme ikinci önermeyi atlayarak birinci önermeye bağlandığı için *geriye-atlama* örüntüsü oluşturmaktadır. İkinci önermede, yani çekirdeğin ilk uydusunda, *Leonard* göndergesinden hiç söz edilmemektedir, buna rağmen üçüncü önermede aynı göndergeye *him* adılı ile gönderimde bulunmaktadır. Fox, *geriye-atlama* yapısında adıl kullanılabildiğini, çünkü ilk uydunun, yani ikinci önermenin, çekirdeğe ARTALAN ilişkisi ile bağlandığını, dolayısıyla da retorik yapısının basit bir yapısı olduğunu belirtmektedir (1987a: 106).

Lascarides ve Asher (1991) ise, *söylem-atlama* yapısını söylem bölütleri arasındaki ilişkiler açısından ele almaktadırlar. Buna göre, önermelerin birbirlerine bağlanma koşullarını, aralarındaki ilişkilerin Niteleyici ya da Sıralamalı ilişkiler olması belirlemektedir. Ayrıca, Lascarides ve Asher'a göre, eğer söylem yapısında bir

önermenin bağlanabileceği birden çok önerme bulunuyorsa, bu durumda okuyucu/dinleyici dünya bilgisine dayanarak metni en bağdaşık olarak yorumlayabileceği bağlanmayı gerçekleştirir (1991: 61). Bu durumu Lascares ve Asher başka çalışmalarında da kullandıkları bir örnekle açıklamaktadırlar (1991: 61):

(142)

1. Guy experienced a lovely evening last night
2. He had a fantastic meal.
3. He ate salmon.
4. He devoured lots of cheese.
5. He won a dancing competition.

Şekil 8: Örnek (142)'nin söylem yapısı

Şekil (7)'de de görüldüğü gibi, (142)'de 1. önerme arkasından gelen diğer dört önermeye AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. 2. önerme ile 3 ve 4 arasında yine AYRINTILAMA ilişkisi bulunmaktadır. 3 ve 4 arasında ise, olaylar arasında zamansal bir ilerlemeden söz edildiğinden, ANLATI ilişkisi bulunmaktadır. Şekil (5)'te bağlantı noktası gösterilmeyen 5. önerme ise, söylemde sağ sınırdaki bulunan 3 açık önermeye bağlanabilir. Bu önermeler 1., 2. ve 4. önermelerdir. Dolayısıyla, okuyucunun/dinleyicinin aşağıdaki bağlantıları oluşturabilmesi olasıdır:

- (142. 1. – 142. 5.) arasında,
- (142. 2. – 142. 5.) arasında,
- (142. 4. – 142. 5.) arasında

Ancak, bu olasılıklara bakıldığında, aralarındaki ortak eşgönderimli adıla (*he*) ve bu kullanımın, örneğin bir ANLATI ilişkisi oluşturma potansiyeli olmasına rağmen, 4.

önerme ile 5. önerme arasında herhangi bir R-ilişki kurulamamaktadır; çünkü ‘dans yarışmasını kazanmak’, ‘peynir yeme’nin bir parçası değildir. Dolayısıyla, okuyucu bu bağlantı olasılığını eler. Okuyucunun dünya bilgisine göre, 5. önerme ile 1. önerme arasında bir AYRINTILAMA ilişkisi bulunabilir; çünkü ‘dans yarışması kazanma’, ‘güzel bir akşam geçirme’nin bir parçası olabilir. Ayrıca, ‘güzel bir akşam geçirme’ çerçevesinde, ‘harika bir yemek’ten sonra ‘dans yarışması kazanma’ gerçekleşebilir; dolayısıyla, 5. önerme ile 2. önerme arasında zamansal bir sıralama sonucunda, ANLATI ilişkisi kurulabilir.

Bu örnekle birlikte, Asher ve Lascarides ard arda sıralanan önermelerin, her zaman birbirine bitişik bağlanmalar gerçekleştirmediğini; aralarındaki retorik ilişkilerin türüne ve okuyucunun/dinleyicinin dünya bilgisine dayanarak yaptığı çıkarımlara bağlı olarak, söylemde daha önceden üretilmiş önermelere bağlanabileceğini; yani *söylem-atlama* yapılarının oluşabileceğini belirtmektedirler (2003: 223). Bu bağlamda, *söylem-atlama*, söylemin *söylem bağdaşıklığını maksimuma çıkaracak* biçimde güncellenmesi sonucunda oluşmaktadır (Asher ve Lascarides 2003: 229).

Buraya kadar, bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturan Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı, çözümlenmelerimizi gerçekleştirirken temel alınacak anahtar kavramlar çerçevesinde tanıtılmıştır. Bundan sonraki bölümde bu kuramsal çerçeve içinde boş artgönderimin söylem içindeki işlevinin nasıl belirlendiğinden söz edilecek ve önvarsayım ve önvarsayım tetikleyicisi kavramları tanıtılacaktır.

2.1.4. Önvarsayım tetikleyicisi olarak boş artgönderim

Tüm bu kuramsal çerçeve içerisinde bir sonraki bölümde tanıtılacak olan bütüncemizdeki metinler söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkiler açısından çözümlenmiştir. Bu çözümlenmedeki amaç, öncelikle söylem yapısını ortaya çıkarmak ve daha sonra da ortaya çıkan bu yapıya göre boş artgönderim kullanımının nasıl bir davranış sergilediğini belirleyebilmektir. Bu noktada, BSTK çerçevesinde söylem yapısı içinde boş artgönderim kullanımlarının nasıl ele alındığından söz etmemiz gerekmektedir. Boş artgönderim, daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz

gibi, bir tümcede göndergesi anlaşılan ancak açıkça ifade edilmeyen, sözdizimsel boşluk olarak ortaya çıkan bir artgönderim türüdür (Chen 1986: 110). Boş artgönderim ile diğer artgönderim türleri –rneğin tam A ya da adıl- arasındaki seçim edimbilimsel olarak denetlenmektedir. Bu tanım çerçevesinde ele alınan boş artgönderimin söylem içindeki işlevinin ne olduğu sorusu bu çalışmada şu Şekilde açıklanmaktadır:

- retorik ilişkiler yoluyla birbirlerine bağlanarak söylem yapısını oluşturan söylem bölütlerinde boş artgönderim kullanımı, önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek hem söylemin güncellenmesine hem de söylem bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu alışmada, Türkçede söylem içindeki işlevinin önvarsayım tetikleyicisi olduğu savlanan boş artgönderimlerin bütünce zmlemesi sonucunda bu işlevi yerine getirip getirmediği ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle, önvarsayım kavramının tanımlanması gerekmektedir. Aşağıda, bu çalışmada temel alacağımız önvarsayım kavramı tanımlanmaktadır.

2.1.4.1. nvarsayım ve önvarsayım tetikleyicisi

Aşağıdaki önermeyi üretirken yazar/konuşucu, okuyucu/dinleyicinin *Hasan'ın bir eşi var* nermesini alımlayacağını düşünür.

(143)

Hasan'ın eşi markete gitti.

Eğer Hasan'ın bir eşi yoksa (143)'teki önerme anlamsız olurdu. Bu, (143)'te dolaylı olarak ifade edilen bir diğer önerme ile karşıtlık oluşturmaktadır: *birisi markete gitti*. Eğer hiç kimse markete gitmediyse, (143)'teki önerme anlamsız değil yanlış olmaktadır. Ayrıca, *Hasan'ın bir eşi var* ve *birisi markete gitti* nermeleri arasındaki konum farklılığı önermeyi olumsuz biçimde üreterek gözlemlenebilir: *Hasan'ın eşi markete gitmedi*. Olumsuzlanan tümce *birisi markete gitti* nermesini artık ifade etmemektedir, ancak *Hasan'ın bir eşi var* nermesi, tümce olumsuzlansa da hala

geçerlidir. Tümcelerde dinleyicinin zaten bildiği düşünölen önermeler *önvarsayım* olarak adlandırılmaktadır (Stenning ve diğ. 2006: 383). Dolayısıyla, (143)'teki tümce *Hasan'ın bir eşi* olduğunu önvarsaymaktadır. Ayrıca, (143)'teki sadece *Hasan'ın eşi* ifadesi, tek başına, *Hasan'ın bir eşi* olduğunu varsaymaktadır. Dolayısıyla, örneğin (143)'teki iyelik yapısı ('*ın*) (ör. *Hasan'ın eşi* ifadesi *Hasan'ın bir eşi olduğunu* önvarsayar) gibi önvarsayımları tetikleyen araçlar, *önvarsayım tetikleyicisi* olarak tanımlanır (Stenning ve diğ. 2006: 383).

Pek çok dilsel araç önvarsayım tetikleyicisi olabilir. Aşağıda bazı önvarsayım tetikleyicilerine örnekler verilmektedir (Stenning ve diğ. 2006: 387):

- (144) **the**
The king of France is bald: İngilizcedeki *the* tanımlığı: (Fransa'nın bir kralı olduğunu önvarsaymaktadır.).
- (145) **Özel Adlar:**
Hasan akıllıdır. (Hasan adında birisinin var olduğunu önvarsayar).
- (146) **İyelik yapısı**
Hasan'ın bütün çocukları akıllıdır. (Hasan'ın çocukları olduğunu önvarsayar).
- (147) **-DIĞINDA:**
Ayşe İzmir'e döndüğünde, Berk daha doğmamıştı. (Ayşe'nin İzmir'e döndüğünü önvarsayar).
- (148) **bırakmak:**
Hasan sigarayı bıraktı. (Hasan'ın sigara içtiğini önvarsayar).
- (149) **Karşıtsal-Ayrıklar:**
Soruyu soran Arif'ti.⁵ (birisinin soru sorduğunu önvarsayar).

Bu örnekler önvarsayım ile ilgili çalışmalarda ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Ancak burada vurgulamamız gereken nokta, bu örneklerin İngilizce için üretilmiş örneklerden alınmış olmasıdır. Burada, sadece, İngilizce için belirlenen bazı önvarsayım tetikleyicilerinin Türkçede nasıl karşılıklar bulabileceği örneklendirilmiştir. Türkçede başka hangi ifadelerin önvarsayım tetikleyicisi olarak kullanıldığını araştırmak bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu örnekler ve tanımlardan yola çıkarak ele aldığımız nokta, Türkçede yazılı söylem yapısında boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicisi işlevi görüp görmediğini ortaya

⁵ Bu örnek Can Bakırlı ve Oktar'dan (2006: 17) alınmıştır.

çıkarmaktır.

Önvarsayımların iletişim sağlamada önemli işlevleri bulunmaktadır. İlk olarak, konuşucu/yazar önvarsayımlar kullanarak zaman kazanır, çünkü önvarsayımlar iletilmek istenen bir mesajın bir bölümü ifade edilmese de o mesajın karşı tarafa iletilmesini sağlamaktadır (Stenning ve diğ. 2006: 388-389). Aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

(150)

Hasan'ın bütün çocukları akıllıdır.

(151)

Hasan diye birisi var ve onun çocukları var ve onların hepsi akıllı.

Örneğin, (151)'deki "hantal" önerme yerine (150)'deki önerme kullanılarak hem istenilen mesaj karşı tarafa iletilmiş hem de dilsel bir ekonomi sağlanmıştır.

Tüm bu tanımlamalar önvarsayımın yalnızca tümce düzeyinde nasıl ele alındığını açıklamaktadır. Çalışmamızda çözümlenmeler söylem düzeyinde gerçekleştirildiği için önvarsayımı ayrıca söylem açısından da tanımlamak gerekmektedir. Asher ve Lascardes'e göre bir önvarsayımın yorumlanması, içinde geçtiği bağlama bağlıdır (1998: 239), başka bir deyişle önvarsayımlar bağlam-bağımlıdır. Önvarsayım bu özelliği ile artgönderimsel olarak tanımlanmaktadır (van der Sandt 1992). Buna göre, artgönderimler gibi önvarsayımlar da bağlam içindeki başka öğelere bağımlı olarak var olabilirler. Önvarsayım tetikleyicilerinin söylem içinde kullanılması da bu açıdan kısıtlanmıştır. Buna göre, önvarsayım tetikleyicileri söylem bağlamında dilsel bir öncüle ihtiyaç duyarlar. Asher ve Lascardes (1998: 248) bu durumu aşağıdaki örnekle açıklamaktadırlar.

(152)

John lived in New York too. (John da New York'ta yaşadı)

Okuyucu/dinleyici, bu önermenin, John'un dışında başka birinin daha New York'ta yaşadığını önvarsaydığını düşünür. Önermenin içeriği paylaşılan bir bilgiyi gösterir. Ancak, bu önermenin içerdiği önvarsayım eğer söylem bağlamında açıkça ifade edilmiyorsa, yani başka kimin New York'ta yaşadığından ya da buna benzer bir

bilgiden söz edilmiyorsa bu önermenin kullanılması çok anlamlı olmayacaktır. Dolayısıyla, bu önermede *too* önvarsayım tetikleyicisi ile tetiklenen önvarsayımın söylem bağlamında ifade edilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede önvarsayım kavramı, ‘daha önce sözü edilmiş ya da bağlamdan elde edilebilir olma’ anlamında kullanılmaktadır (Erguvanlı 1984: 122). Dolayısıyla, *önvarsayım tetikleyicisi*, söylemde daha önce söz edilmiş ya da bağlamdan elde edilebilir olan bilgiyi yeniden kullanan/tetikleyen dilsel araçlar olarak tanımlanabilir. Zeevat, artgönderimlerin, yani adlar, adillar ve diğer gönderimsel araçların, içsel bir özellik olarak önvarsayımlara sahip olduklarını ve bunların temel işlevinin, “hakkında yeni şeyler söyleyebilmek için bağlamdan eski ve verilmiş malzemeyi toplamak” olduğunu belirtir (1999: 396). Dolayısıyla, Zeevat’a göre, gönderimsel araçlar *artgönderimsel önvarsayım tetikleyicisi* olarak tanımlanabilirler (1999: 396).⁶

Bu çerçevede, boş artgönderimin önvarsayım tetikleyicisi olarak aşağıda belirttiğimiz işlevleri yüklediği düşünülmektedir:

1. Söylemde daha önce söz edilmiş bir göndergenin boş artgönderimle kodlanması sonucunda, boş artgönderim kullanımı önvarsayım tetikleyicisi işlevini üstelenerek söz edilen göndergenin doğru biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır.
2. Yazar/konuşucu söylemde önvarsayılan göndergeyi boş artgönderimle kodlayarak *dilsel artık bilginin* (linguistic redundancy) oluşumunu azaltır/engeller.
3. Boş artgönderim kullanımı, dilsel artık bilginin oluşumunu engelleyerek

⁶ Önvarsayım kavramı, çalışmamızda yukarıda söz ettiğimiz çerçevede ele alınmaktadır. Ancak, bir de önvarsayım kavramı ile bilginin söylem içindeki düzenlenişi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev gördüğünü düşündüğümüz boş artgönderimlerin verili/eski bilgi ve konu ile ilişkili olarak da ele alınması gerekmektedir. Bu konu ile ilgili tartışmalara Boş artgönderim ve Konu arasındaki ilişkinin ele alındığı Bölüm 4.2.3’te yer verilecektir.

dinleyici/okuyucunun dikkatinin yeni bilginin üstünde odaklanmasını sağlamaktadır.

4. Tüm bu işlevleri yerine getirerek, sonuçta, söylemin bağdaşık bir şekilde yorumlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu saydığımız işlevleri yerine getirdiği düşünülen boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicisi olarak retorik ilişkiler ile olan ilişkisinden söz edelim. BSTKde retorik ilişkiler söylem bölütlerinin bağlam içindeki retorik işlevlerini temsil ederler. Ayrıca, retorik ilişkiler, birbirlerine bağladıkları önermelerin ya da söylem bölütlerinin içeriklerini dolayısıyla da genel olarak söylemin içeriğini etkilerler. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, *söylem güncelleme* kavramı çerçevesinde, yeni önerme, eski bilgiyle nasıl bir ilişki oluşturduğuna bağlı olarak söyleme eklenmektedir. Retorik ilişkilerin iki önerme arasında kurulabilmesinin önkoşulu ise, söylemde daha önce söz edilen bir eski bilginin olması ve yeni bilginin bu eski bilgiyle bir ilişki kurarak söyleme eklenmesidir. Eğer yeni önerme daha önce söz edilen bilgiyle ilişkisi olan bir şey söylemiyorsa söyleme herhangi bir ilişki yoluyla bağlanamaz, bağlandığında söylem tutarsız olur. Dolayısıyla, çözümlemelerimizde söylem bölütleri arasındaki ilişkiler ile bu bölütlerde kullanılan boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev görüp görmediği sorusu bu çerçevede incelenmektedir. Başka deyişle, söylemde daha önceden söz edilen bir bilgi ile herhangi bir retorik ilişki kurarak söyleme eklenen önermedeki boş artgönderimin bu ilişkinin kurulmasında önvarsayım tetikleyicisi işlevi olduğu savı doğrulanmaya çalışılacaktır.

Buraya kadar, çalışmamızda temel alınan kuramsal çerçeveyi ve bu çerçeve içerisinde ele alınan önvarsayım kavramını açıklamaya çalıştık. Bundan sonraki bölümlerde, bu kuramsal çerçeve ve kavramlar ışığında gerçekleştirilen çözümlemelerimizde temel aldığımız bazı noktaların açıklanması gerekmektedir. Öncelikle, çalışmamızda temel alınan BSTK çerçevesinde bütüncemizdeki metinler söylem bölütlerine ayrılarak bölütler arasındaki retorik ilişkiler belirlenmiş ve boş artgönderim kullanımının belirlenen retorik ilişkilerle nasıl bir ilişki içinde olduğunun ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla bu süreç içinde, çözümlemelerimiz gerçekleştirilirken dikkat edilen bazı noktaların burada

belirtilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, söylem bölütünün ne olduğu, nasıl belirlendiği konusundaki belirlemelerdir. İkinci olarak da, çözümlemelerimizde temel alınan retorik ilişkilerin neler olduğu sorusudur. Öncelikle, söylem bölütleme kavramını açıklayarak başlayalım.

2.1.5. Söylem Bölütleme

Çalışmada çözümlenen metinlerde artgönderim türlerinin dağılımları ve diğer tüm çözümlemeler, bir önceki bölümde açıklamaya çalıştığımız Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı çerçevesinde bütüncedeki metinlerin söylem bölütlerine ayrılması ile gerçekleştirilmiştir. Bu süreç çerçevesinde, öncelikle, aşağıda sorduğumuz dört soruyu yanıtlamaya çalıştık:

1. *Söylem bölütleme nedir?*

Söylem bölütleme, Webber'e göre (1988), bir metni birbirleriyle bağlantılı tümce dizilerine ayırmaktır. Ancak bu dizilerin, yani söylem bölütlerinin ne olacağına dair kesin bir uzlaşım bulunmamaktadır. Böyle bir uzlaşım bulunmamasının nedeni, bölütün, doğal olarak bir araya gelmiş belli tümceler olduğu sezgisinin ötesinde kesin bir tanımının yapılamayıdır. Bir bölütün oluşması için temel alınan noktalar kuramdan kurama değişmektedir. Örneğin, bilişimsel dilbilimciler arasında, Grosz ve Sidner (1986), söylem bölütünü konuşmacının planlarına göre ortak bir niyeti belirten metin parçası olarak ele almaktadır. Başka bir deyişle, Grosz ve Sidner'ın kuramında (1986), bir söylem bölütü konuşucunun niyetini/amacını gerçekleştirmek için bir arada işlev gören bir grup sözceden oluşmaktadır. Hobbs ve diğ. (1988) ise, söylem bölütünü, ortak bir anlama sahip metin parçası olarak ele alır. Nakhimovsky (1988) ise, anlatıyı temel alarak, söylem bölütünü tek bir bakış açısından tek bir olayı anlatan/açıklayan metin parçası olarak ele alır.

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, söylem bölütlerinin tanımlanmasına ilişkin araştırmacılar arasında uzlaşmazlıklar bulunmasına rağmen, söylem bölütlerinin üst üste binmeyen, bitişik metin parçaları olması konusunda bir uzlaşım bulunmaktadır

(Wolf 2005: 31). Biz de bu noktadan hareketle, bu çalışmada söylem bölütünü, aralarında konusal bütünlük olan tümceler dizisi olarak ele almayı uygun bulduk. Konusal bütünlük kavramı, bir tümceler dizisinin aynı olaydan, kişiden, durumdan ya da bilgiden söz etmek için bir araya gelmiş olmaları olarak açıklanabilir. Konusal bütünlüğün genellikle paragraf sınırlarıyla örtüştüğü düşünülmektedir. Dolayısıyla, söylem bölütleri paragraflar olarak da ele alınabilir. Ancak paragraf metnin daha çok fiziksel yapısıyla ilgili bir kavramdır. Bir paragraf her zaman tek bir konuyu içerir, ya da her paragraf değiştikçe konu da değişir gibi belirlemelerden söz edemeyiz. Ancak, yine de, çalışmamızda söylem bölütlerini belirlerken paragraf sınırlarını da göz önünde bulundurmaya çalıştık. Paragrafların konusal bütünlük ölçütüne uymadığı durumlarda, yani bir paragrafta birden fazla konunun bulunması ya da paragraf değişikliğine rağmen aynı konunun sürdürülmesi durumlarında temel aldığımız ölçüt konusal bütünlük oldu. Konusal bütünlük ve paragraf kavramlarını söylem bölütleme açısından nasıl ele aldığımızı aşağıdaki örneklerde inceleyelim:

(153)

...

*Sıcak bir yaz günüydü. Sadberk Hanım ile Semahat çarşıya çıkmışlar, evin bazı eksiklerini almışlardı. Semahat bir arkadaşına çaya davetliydi; yolda indi. Sadberk Hanım'ın canı eve gitmek istemiyordu. Birden aklına Nezihe Hanım geldi; bir kahve içimlik ona uğrayabilirdi. **Nezihe Hanım** Bebek'te, caddeye bakan bir evde oturuyordu; nasıl olsa yolunun üstüydü.*

***Nezihe Araz** gazeteciydi. Onun da Ankaralı olan ailesi Vehbi Bey ve Sadberk Hanım'ın aileleriyle tanışıyordu. Ama Nezihe Hanım'ı İstanbul'da tanıdı Sadberk Hanım.*

(Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 219)

Bütüncemizden alınan yukarıdaki örnekte arka arkaya gelen iki paragraf görülmektedir. Birinci paragrafta sıcak bir yaz günü, Sadberk Hanım'ın canı eve gitmek istemeyip arkadaşı Nezihe Araz'a gitme isteği duyması ile ilgili bir durum anlatılmaktadır. Hemen arkasından gelen ikinci paragrafta ise, Nezihe Araz'ın kim olduğu ile ilgili kısa bir bilgi verilmektedir. Ancak ikinci paragrafta ilk paragrafta anlatılan genel konuyla ilgili hiçbir ayrıntı ya da bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla çözümlerimizi yaparken bu iki paragraf konu bütünlükleri açısından ayrı söylem

bölütleri olarak ele alınmıştır. Bir başka deyişle, bu örnekte paragraf ile söylem bölümü örtüşmektedir.

Aşağıdaki metin parçasında ise, metinde aynı paragraf içinde farklı konuların bulunması durumu örneklendirilmektedir:

(154)

Aliye henüz on bir-on iki yaşlarındaydı. Dame de Sion'da okuyordu ve hayatın bu kadar da tatsız olamayacağını düşünüyordu. Ancak vasat bir öğrenci olabiliyordu. Programdaki dersler onun ilgi alanına hitap etmek bir yana, yanına bile yaklaşmıyordu. Bütün yetenekli insanlar gibi kendi ilgi alanına hitap etmeyen konulardan uzak durmaya çalışıyor, adeta bünyesine kabul etmiyordu. Genç kızlığa adım adım yaklaşılan dönemini yaşıyordu ve kendisini çok yalnız hissediyordu... Gerçekten hoşlanmadığı ve onaylamadığı şeylere evet demek gibi asla vazgeçmek istemediği ve vazgeçmediği bir de huyu vardı ki, bu onun başını sık sık derde sokardı... Her işin başında dua okumak zorunda bırakıldığından dua etmez olmuştu. Aliye okulda geçen günlerden bahsederken şöyle diyordu: "Ben çok tesirlerle büyüdüm. Önce İngilizce ile başladım....."

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*:54)

(154)'teki metin parçasında ise, koyu harflerle yazılmış *Aliye* göndergesine kadar *Aliye*'nin okulda nasıl bir çocuk olduğundan söz eden yazar, *Aliye* göndergesini paragraf başında tam AÖ ile kodlamış, daha sonra da aynı göndergeye boş artgönderimle gönderimde bulunmuştur. Konu değişiminin en önemli göstergelerinden biri olan artgönderim türlerindeki farklılaşma burada da karşımıza çıkmaktadır. Yazar *Aliye*'nin ağzından okulda geçen günlerle ilgili bir anısını aktarmak istediğinde yine *Aliye* göndergesine bu kez tam AÖ ile gönderimde bulunarak aynı paragraf içinde de olsa aynı konuya ilişkin bir alt konuya geçildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu paragraf çözümlemelerimizde iki ayrı söylem bölümü olarak ele alınmıştır.

2. Söylem bölütleri nasıl belirlenir?

Söylem bölütlerinin nasıl belirleneceğine ilişkin pek çok farklı yaklaşım ve kuram olmasına rağmen, dil işlemlerde söylem bölütlemenin önemi üzerinde genel bir uzlaşım bulunmaktadır. Gönderim türlerinin ve bağlaçların kullanımı bölütleme konusunda yardımcı olan öğelerdir. Yazar/konuşucu/ daha önce söz edilmiş

göndergeler için çok çeşitli araçlarla gönderimde bulunabilir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, bunlar boş artgönderim, adıl, adlar olabilmektedir. Yazarın/konuşucunun hangi gönderim türünü seçeceği konusunda pek çok başka etkenin yanında dilim/paragraf sınırları da önemli bir etken olarak görülmektedir (Clancy 1980; Fox 1987a; Tomlin 1987). Grosz ve Sidner'a göre de (1986), gönderimsel ifadelerin kullanımı, büyük çoğunlukla, söylem bölütleri sınırlarına göre yönetilmektedir. Başka deyişle, söylemin bölütlenmesi, söz edilen varlıklarda belirgin bir değişiklik olan belli noktaları belirleyerek, gönderimsel ifadelerin kullanımlarını kısıtlamaktadır. Örneğin, aynı söylem bölütü içinde adıl ya da boş artgönderim uygunken, söylem bölütü sınırlarında tam AÖ kullanımı uygun görülebilmektedir (Grosz ve Sidner 1986: 178). Grosz ve Sidner'a göre, söylem bölütleme, gönderimsel ifadelerin kullanımını etkileyen tek etken olmasa bile, çok önemli bir tanesi sayılmaktadır (1986: 178). Bağlaçlar ve belirteç yantümceleri de söylem bölütleme konusunda yardımcı olan diğer öğelerdir. Anlatı türünde, örneğin *ve*, *sonra* bağlaçları ard arda gelen tümceler arasındaki bağdaşıklıkta farkı ifade eder. *Ve* bağlacı anlatılan olaydaki sürekliliği belirtirken, *sonra* bağlacı süreksizliği belirtir (Bestgen 1998: 754). Sonuç olarak, kullanılan artgönderimler, bağlaçlar ve belirteç yantümceleri bütüncemizdeki metinlerde söylem bölütlerinin belirlenmesinde yardımcı olan dilsel araçlardır.

3. *En küçük söylem bölütü nedir?*

En küçük söylem bölütünün ne olması gerektiğine ilişkin de araştırmacılar arasında uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre, söylem yapısının en küçük birimi ezgi birimlerdir; bazılarına göre ise, niyet yapıları; bazısına göre de, öbek birimler ya da tümcelerdir (Wolf 2005: 31). Bu tanım için en uygun aday, Retorik Yapı Kuramı'nda da önerildiği gibi (Mann ve Thompson 1988), dilbilgisel tümce gibi görünmektedir. Bir metin, tümceler dizisini bağdaşık bir metin haline getiren belli retorik ilişkilerle bağlanmış bir dizi basit tümceden oluşur. Dolayısıyla, bir metnin en azından tüm anatümceleri en küçük bölüt olarak ele alınmak istenmektedir. Ancak, karmaşıklıklar da tam da bu noktada, yani anatümce olmayan tümceler göz önüne alınmasıyla ortaya çıkmaktadır: belli durumlarda, her zaman

değil, yantümceler de en küçük bölüt konumunda ele alınmak durumundadırlar. Bunun nedeni de, bu yantümcelelerin de temel tümcelerle ya da diğer yantümcelelerle belli retorik ilişkiler kurabilmesidir. Bu noktada, en küçük söylem bölütünün neye göre belirlendiği ile ilgili şu ana kadar belirttiğimiz ve aslında sorularımızı da tam olarak yanıtlamayan bu görüşlere karşı Asher (1993), en küçük söylem bölütü ile retorik ilişkiler kavramlarını bir araya getiren bir saptamadan söz etmektedir. Buna göre, söylem bölütleri önermelerin retorik işlevlerine göre belirlenir. Bir başka deyişle, retorik ilişkiler, söylemi, bir önermenin söylemde üretilmiş olan önceki önermeler ile arasında oluşan retorik ilişkisine dayanarak bölütler (Asher 1993: 264). Biz bu çalışmada bu saptamayı şöyle yorumluyoruz: aslında en küçük söylem bölütünü biz araştırmacılar belirlemiyoruz; söylem, önermeler arasında var olan retorik ilişkilere göre bölütlenmiş olarak üretiliyor. Örneğin YORUM ilişkisi, üzerine yorum yapılan önerme ve yorumu içeren önerme olarak iki önermeyi birbirinden ayırır. Bu, söylem üretilirken gerçekleşen bir bölütlemedir. Araştırmacı olarak bizim görevimiz önermeler arasındaki retorik ilişkileri ortaya çıkararak en küçük söylem bölütlerini de bu şekilde belirlemektir. Dolayısıyla bu çalışmada en küçük söylem bölütü kavramı aralarında herhangi bir retorik ilişki kurulabilen önermeler olarak ele alınmıştır. Peki, önerme nedir? Önerme, doğruluk değeri olan bir yüklem ve onun üyelerinden oluşan anlamsal bir birimdir (Tomlin 1987: 461). Dolayısıyla, bu tanım hem temel tümce hem de yantümceyi kapsamaktadır. Ancak retorik ilişkiler ve önermeler çerçevesinde ele aldığımız en küçük söylem bölütü tanımı açısından Türkçedeki her yantümce oluşumu en küçük söylem bölütü olarak ele alınmamıştır. Bunun nedenlerini açıklamadan önce Türkçede temel tümce ve yantümce yapılarını kısaca inceleyelim. Daha sonra bu tartışmaya tekrar geri döneceğiz.

2.1.5.1. Türkçede temel ve yantümceler

Bu bölümde Türkçede temel ve yantümce yapıları ele alınacaktır. Öncelikle, temel tümceyi ele alalım. Temel tümce, iki farklı biçimde oluşmaktadır: i) Eylem tümcesi, ii) Ad tümcesi

Temel tümce olarak eylem tümcesi, bir eylem ve onun çevresindeki öğelerden oluşan

bağımsız bir birimdir. Akerson ve Özil'e göre (1998: 52), eylem tümcelerinin en önemli özelliği bağımsız olmalarıdır. Bağımsız olmalarını sağlayan ise, eylem tümcelerinde bulunan eylemlerin çekimli olmasıdır. Bir eylemin çekimli olması ise, eyleme eklenen kişi, tekillik-çoğulluk, zaman, görünüş ve kip gösteren eklerdir (Akerson ve Özil 1998: 52). Bununla ilgili olarak aşağıdaki örneği inceleyelim:

(155)

Ahmet dün İstanbul'a geldi.

Akerson ve Özil'den (1998: 52) alınan (155)'te, eylem, yani temel tümcenin yüklemi, tekillik-çoğulluk ve kişi açısından 3. tekil kişiyi göstermektedir. Tekillik-çoğulluk ve kişi, Türkçede eyleme eklenen aynı ekle belirtilmektedir. (Akerson ve Özil 1998: 52). Zaman, görünüş ve kip açısından bu örneği değerlendirecek olursak; öncelikle, eylemdeki -DI ekinin geçmiş zamanı kodladığını; görünüş açısından tümceye bitmişlik anlamı kattığını söyleyebiliriz. Kip açısından ise, konuşmacının, sözü edilen eylemin gerçekleştiğini; bu olayın gerçekleştiğine kendisinin tanık olduğunu ya da olayın gerçekleşmesiyle ilgili elinde önemli bir kanıt bulunduğunu belirttiğini söyleyebiliriz (Akerson ve Özil 1998: 53-55).

Eylem tümcelerinden farklı olarak, Türkçede bir de ad tümceleri bulunmaktadır. Ad tümcelerini eylem tümcelerinden ayıran en önemli özellik ad tümcelerinde eylem özelliği gösteren öğelerin bulunmayışıdır. Ancak, buna rağmen ad tümceleri de eylem tümceleri gibi bağımsız birer birim olarak kendi başlarına kullanılabilirler. Aynı zamanda, yine eylem tümcelerinde olduğu gibi ad tümcelerinde de kişi, tekillik-çoğulluk, zaman, görünüş ve kip gibi özellikleri belirten bir yüklem bulunmaktadır (Akerson ve Özil 1998: 55). Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(156)

- a. Kardeşim öğretmen.
- b. Hava güzelmiş.

Akerson ve Özil'den (1998: 55) alınan her iki örnek de ad tümceleridir. (156a)'da ikisi de ad olan sözcükler; (156b)'de ise, biri ad biri sıfat olan sözcükler kullanılmıştır. (156a)'daki tümcenin "kardeşin ne iş yapıyor" gibi bir soruya yanıt olarak söylendiğini düşünelim. Kişi ve tekillik-çoğulluk açısından, 3. tekil kişiyi

belirtmektedir. Zaman açısından, konuşma zamanının öncesinde ve sonrasında geçerli olan bir durumdan söz edilmektedir, yani “şimdi” ve “her zaman” geçerlidir. Dolayısıyla, görünüş olarak bitmemişliği kodlamaktadır. Kip açısından ise, konuşmacı kendisinin bildiği, tanık olduğu bir durumdan söz etmektedir (Akerson ve Özil 1998: 56). (156b)’de ise, yine, kişi ve tekillik-çoğulluk açısından, 3. tekil kişiden söz edilmektedir. Zaman olarak, bağlama göre, ya konuşma zamanından hemen önceki bir andan ya da aynı zaman diliminden söz edilmektedir. Görünüş açısından ise, yine bağlama göre, ya bitmişlik ya da bitmemişlik ifade edilmektedir. Kip açısından ise, konuşmacı *-miş* tanıtıcılık kipliğini kullanarak, kendisinin tanık olmadığı ya da sonradan edindiği bir bilgiden söz etmektedir (Akerson ve Özil 1998: 56).

Yukarıda, önermelerin, hem temel tümcelerden hem de yantümcelerden oluşabildiğinden söz etmiştik. Ad ve eylem tümceleri olarak temel tümceleri inceledikten sonra, şimdi de yantümcenin özelliklerinden söz edelim. Yantümceyi temel tümceden ayıran en önemli özellik, yantümcenin bağımsız bir birim olmamasıdır. Aşağıdaki örnekte de görülebileceği gibi, yantümceler temel tümcelerin bir ögesi olarak var olabilirler:

(157)

Ayşe [**senin geleceğin**]-i biliyor.

(157)’de bir temel tümce ve bir yantümce olmak üzere iki önerme bulunmaktadır. Temel tümce, bir özne (*Ayşe*); bir nesne (*senin geleceğini*) ve bir yüklemden (*biliyor*) oluşmaktadır. Yantümce ise, bir ad ve bir eylemden oluşmaktadır. Yantümcede bulunan eylem, aldığı *-(y)AcAk* eki ile ad işlevi yüklenmiştir ve bu sayede yantümce öznesi ile bir tamlama oluşturmaktadır: *sen-in gel-eceğ-in* (Akerson ve Özil 1998: 59-60). Buradan yola çıkarak, Akerson ve Özil (1998: 61), yantümceyi şöyle tanımlamaktadırlar:

“... yantümceler sıfat, ad, belirteç vb. gibi sözcüklerin yerine kullanılabilen ve bir temel tümcede bu sözcüklerin taşıyabilecekleri sözdizimsel işlevleri üstlenen yapılardır.”

Türkçede yantümceler çok çeşitli yapılarda ve işlevlerde karşımıza çıkmaktadır. Türkçede işlevleri bakımından üç çeşit yantümce vardır. Bunlar ad işlevli, sıfat işlevli ve belirteç işlevli yantümcelecilerdir. Bu yantümceleciler oluşturulurken kullanılan eklerden bazıları ortak, bazıları ise, her bir yantümceye özgü eklerdir. Göksel ve Kerslake (2005: 90) bu ekleri şu şekilde ayırmaktadır:

1. Ad eylemler: ad işlevli yantümcelecilerde kullanılan çekimsiz eylemler
2. Ortaçlar: sıfat işlevli yantümcelecilerde kullanılan çekimsiz eylemler
3. Ulaçlar: belirteç işlevli yantümcelecilerde kullanılan çekimsiz eylemler

Ad eylemler, ortaçlar ve ulaçlar Türkçede belirli eklerle oluşturulmaktadır. *-DIK* ve *-(y)AcAK* her üç yantümce türünde de kullanılan eklerdir. Yalnızca adlara eklenebilen iyelik ve durum ekleri bu eklerden sonra da kullanılabilir. *-mA* ve *-mAK* hem ad işlevli hem de belirteç işlevli yantümcelecilerde kullanılmaktadır. Bu iki ek alabildikleri ad çekim ekleri açısından farklılaşırlar. *-mA*, çoğul eki, iyelik eki ve durum eklerini alabilirken, *-mAK* yalnızca belirtme ve yönelme durum eklerini alabilmektedir. *-(y)An* yalnızca sıfat işlevli yantümcelecilerde; *-(y)Iş* ise, yalnızca ad işlevli yantümcelecilerde kullanılır (Göksel ve Kerslake 2005: 91-95). Bunlardan başka yalnızca belirteç işlevli yantümcelecilerde kullanılan ve hiçbir şekilde kişi eki almayan ekler bulunmaktadır: olumsuzluk eki içeren ulaç ekleri: *-mAdAn* önce, *-mAzdAn* önce; diğer ulaç ekleri: *-(y)InCA*, *-(y)ArAk*, *-(y)InCAyA* kadar, *-(A/I)r / -(y)AcAk / -mIş / (y)mIş / (I)yor gibi*, *-(y)Ip*, *-(y)ken*, *-(y)A...-(yA)*, *-(A/I)r...-mAz* (Göksel ve Kerslake 2005: 95-96). Kullanılan ekleri bu şekilde belirttikten sonra Türkçede yantümcelecilerin nasıl oluşturulduğunu kısaca inceleyelim:

1. Ad işlevli (özne ve nesne işlevli) yantümceleciler

Bu yantümceleciler temel tümce içinde ad öbekleri ile aynı işleve sahiptirler, bir başka deyişle bunlar özne ve nesne olabilen yapılardır (Göksel ve Kerslake 2005: 404; Akerson ve Özil 1998: 335). *-DIK*, *-(y)AcAK* ekleri ile kurulan ad işlevli yantümcelecilerin tümünde; *-mA* ve *-(y)Iş* ile kurulanların pek çoğunda, yantümce öznesi, ad-eyleme eklenen iyelik ekiyle belirtilir. Ayrıca, yantümce öznesi tamlayan

eki olarak, iyelik eki almış olan ad-eykleme bir tamlama kurar. Bu şekilde de ad yantümcesi bir tamlama yapısı sergiler ((158'de Ayşe'nin söylemesi)) (Göksel ve Kerslake 2005: 405; Akerson ve Özil 1998: 336). Aşağıda bu eklerle kurulan ad yantümcelerine örnekler verilmektedir:

- (158) Herkes [Ayşe'-nin şarkı söyleme-si]-ni bekliyordu.
(159) Hakan [senin geldiğ-in]-i duymamış.
(160) [Ahmet'in bizde kalacağı-ı] doğru mu?

(158)'de *-mA*, (159)'da *-DIK* ve (160)'ta *-(y)AcAK* ekleri kullanılarak oluşturulan ad yantümcelemi görülmektedir. (158) ve (159)'da ad yantümcelemi temel tümcenin nesne konumundadırlar. (160)'ta ise, ad işlevli yantümce ad tümcesinin öznesi konumundadır.

2. Sıfat işlevli yantümcelemi

Sıfat işlevli yantümcelemi oluşturulmasını sağlayan ortaçlar, tıpkı bir sıfat gibi niteledikleri addan önce gelmektedirler. Türkçede sıfat işlevli yantümcelemi *-(y)An*, *-DIK*, *-(y)AcAK* ortaç ekleri kullanılarak oluşturulmaktadır. Aşağıda bu eklerle kurulan sıfat işlevli yantümcelemi örneklendirilmektedir:

- (161) [Pasta yap-an] kadın hamile mi?
(162) [Dün tanış-tığ-ım] adam Rodoslu değilmiş.
(163) [Evlene-ceğ-im] adam güzel yemek yapmalı.

(161)'de *-(y)An*, (162)'de *-DIK* ve (163)'te *-(y)AcAK* ekleri kullanılarak oluşturulan sıfat işlevli yantümcelemi görülmektedir. Her üç örnekte de sıfat işlevli yantümcelemi niteledikleri adlar temel tümcelemi özne konumlarında bulunmaktadır.

3. Belirteç işlevli yantümcelemi

Belirteç işlevli yantümcelemi tümcelemi belirteç işlevi görürler. Türkçede belirteç işlevli yantümcelemi oluşturulması için çok çeşitli ekler kullanılır. Bu eklerden bazıları *-(y)ArAk*, *-(y)IncA* gibi farklı ulaç ekleri; bazıları da *-mAk için*, *-DığI zaman* gibi çok işlevli *-DIK* ve *-mAK* ekleri ile ad öbeklerinin ya da ilgeçlerin

birleşimlerinden oluşan eklerdir. Aşağıda belirteç işlevli yantümcelere örnekler verilmektedir:

- (164) [Nalan pasta yemek istediği için] önce pastaneye uğradık.
(165) [Ders çalışırken] her zaman kahve içerim.
(166) [Hasan eve geldiği zaman] Aytaç çalışıyordu.
(167) [Hasan telefonunu bulunca] çok sevindi.

(164)'te belirteç işlevli yantümce temel tümceyi neden belirterek tamamlamaktadır. Belirteç işlevli yantümcenin öznesi ile temel tümcenin öznesi ayrıdır (*Nalan/biz*). (165)'te belirteç işlevli yantümce ile temel tümce arasında zaman ilişkisi bulunmaktadır. Yantümce ile temel tümce özneleri aynıdır (*ben*). (166)'da da belirteç işlevli yantümce ile temel tümce arasında zaman ilişkisi bulunmaktadır, ancak burada yantümce ile temel tümcenin özneleri farklıdır (*Hasan/Aytaç*). (167)'de belirteç yantümcesi ile temel tümce arasında hem neden hem de zaman ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkinin hangisi olacağı tümcenin içinde geçtiği bağlam tarafından belirlenir. Temel tümce ile yantümce öznesi bu örnekte aynıdır (*Hasan*).

Burada çok genel hatlarıyla ele aldığımız yantümce olgusu, bu çalışma çerçevesinde, iki açıdan önem taşımaktadır. İlk olarak, yantümceler boş artgönderim kullanımı açısından ele alınmaktadır. İkinci olarak, yantümceler ayrı söylem bölütleri olarak ele alınıp alınamayacakları açısından değerlendirilmektedir. Şimdi, bu iki açıdan yantümceleri değerlendirelim.

Daha önce söz ettiğimiz gibi, belirteç yantümceleri bazı durumlarda boş artgönderim kullanımı içerebiliyorken, bazıları içermemektedir.⁷ Ad yantümceleri ise, kişi gönderimlerini iye yapısı şeklinde ifade ettiğinden, iye-AÖ konumlarında boş artgönderim oluşumu gözlenebilmektedir. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

- (168) Ayşe [**benim** geldiğimi] biliyor.

⁷ Ulaçlar, boş artgönderim oluşumu açısından çalışmamızın daha önceki 1.3 BOŞ ARTGÖNDERİM NEDİR? bölümünde ele alınmıştır.

(168)'de ad yantümcesinde özne konumunda *benim* iyelik adlı yan tümce öznesi olarak kullanımı seçimlik olup; söylem içinde bu kullanım söylem-edimbilimsel etkenlerle yönetilmektedir.

Sıfat işlevli yantümceleri boş artgönderim oluşumu açısından değerlendirecek olursak, temel tümcelerde sıfat işlevi gören bu yantümcelerde boş artgönderim kullanımından söz etmemiz mümkün değildir. Sıfat işlevli yantümcenin nitelediği ad temel tümcenin bir ögesi durumundadır. Başsız sıfat işlevli yantümcelerde başlar tümcede ifade edilmeyebilir. Bu durumda da sıfat işlevli yantümce ifade edilmeyen başın yerine temel tümcenin aynı işlevi gören ögesi konumuna geçer. Dolayısıyla, bu durumda herhangi boş ögeden söz edilememektedir.

Daha önce kısaca söz ettiğimiz, yantümcelerin söylem bölütü olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmasına burada geri dönmeyi uygun buluyoruz. Buna göre, daha önce de söz ettiğimiz gibi söylem bölütleri, aralarında retorik ilişki kurulma potansiyeli olan önermeler olarak belirlenmiştir. Bir başka deyişle, söylemdeki başka bir söylem bölütü ile retorik ilişki kuran her birim ayrı söylem bölütü olarak ele alınmıştır. Çözümlemelerimize göre Türkçede tüm çekimli önermeler ayrı söylem bölütleri olarak ele alınabilmektedirler. Çekimli ya da çekimsiz yantümceleri bu açıdan değerlendirdiğimizde, aşağıda açıklayacağımız bazı özelliklerinden dolayı belirteç yantümceleri ayrı söylem bölütleri olarak kabul edilirken ad ve sıfat yantümceleri kabul edilememektedirler.

Whaley'e göre (1997: 247), belirteç işlevli yantümceler eklenti öğelerdir ve anatümcede söz edilen olay ya da durumu zaman, neden, sonuç, amaç, onama, zıtlık, vs. açılardan niteler/tamamlar. Ad ve sıfat yantümceleri ise, anatümcenin tamamlayıcı öğelerdir, bu şekilde de, temel tümcenin ayrılmaz parçalarıdır (Whaley 1997: 248). Bu belirlemelerden yola çıkılarak, her üç yantümce türü söylem bölütleri oluşturma potansiyeli açısından değerlendirdiğinde, yalnızca belirteç işlevli yantümcelerin söylem bölütü oluşturma özelliği olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, yalnızca belirteç işlevli yantümceler ayrı söylem bölütleri olarak ele alınmıştır.

Bu bağlamda, çözümlemelere başlamadan önce bütüncemizdeki özgün metinler söylem bölütlerine, yani önermelere ayrılarak numaralandırılmış ve artgönderim oluşumları bu önermeler açısından çözümlenmiştir. Yukarıda söz ettiğimiz önerme tanımı doğrultusunda özgün metin örneği ve bu örneğin önermelere ayrılmış biçimi aşağıdaki örnekte gösterilmektedir:

(169) Özgün metin örneği

Mustafa Kemal ile Latife, ılık İzmir gecelerinde birbirlerini keşfettiler. Konuşup tartışıkça daha çok haz aldılar. Latife cazip bir genç kadındı, zekiydi, hayat doluydu, güzel konuşuyor, derin düşünüyor, fikirlerini korkusuzca savunuyordu. Kendi cinsinin kurtuluşunu istiyor, Türk kadınlarını Batılı kadınların sosyal ve kültürel düzeyine yükseltmeyi hayal ediyordu. Yüzyıllardır kadınları köleleştiren gelenekleri yıkmak, erkeklerin kölesi olmaktan kurtarmak için çalışmaya kararlıydı. Fikirleriyle çeliyordu Mustafa Kemal'in kalbini.

(Latife Hanım: 66)

(170) Önermelere ayrılmış biçim:

- a. Mustafa Kemal ile Latife, ılık İzmir gecelerinde birbirlerini keşfettiler.
- b. Konuşup tartışıkça daha çok haz aldılar.
- c. Latife cazip bir genç kadındı,
- d. zekiydi,
- e. hayat doluydu,
- f. güzel konuşuyor,
- g. derin düşünüyor,
- h. fikirlerini korkusuzca savunuyordu.
- i. Kendi cinsinin kurtuluşunu istiyor,
- j. Türk kadınlarını Batılı kadınların sosyal ve kültürel düzeyine yükseltmeyi hayal ediyordu.
- k. Yüzyıllardır kadınları köleleştiren gelenekleri yıkmak,
- l. erkeklerin kölesi olmaktan kurtarmak için
- m. çalışmaya kararlıydı.
- n. Fikirleriyle çeliyordu Mustafa Kemal'in kalbini.

(169)'da özgün metin örneği olarak bütüncemizi oluşturan kitaplardan biri olan *Latife Hanım*'dan bir bölümü örnek olarak aldık. (170)'de ise, görüldüğü gibi özgün metin örneği, çözümleme yaptığımız biçimde söylem bölütlerine, yani önermelere

ayrılmış olarak gösterilmektedir. Buna göre, önermeler aralarındaki retorik ilişkiler nedeniyle ayrı söylem bölütleri olarak ele alınmaktadır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, önermelerin yüklemeleri eylem ya da ad soylu sözcükler (ad, sıfat) olabilmektedir.

Bundan sonraki bölümde, bölütlere ayrılan metinlerin çözümlenmesinde ele alınan retorik ilişkilerin neler olduğu ve söylem bölütleri arasında nasıl oluştuğu örneklerle açıklanacaktır.

1.1.6. Retorik ilişkiler

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, retorik ilişkiler pek çok araştırmacı tarafından betimlenmiş ve sınıflandırılmıştır (Mann ve Thompson 1988; Marcu 2000; Asher 1993). Bu sınıflandırmalar sonucunda 25'ten 400'e kadar uzanan çeşitli listeler ortaya çıkmıştır. Bu çeşitliliğin nedeni, retorik ilişkilerin belli metin türleri ve kültürel biçemlerin amaçları doğrultusunda genişletilebilmesidir (Zheng 1996: 52). Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı'nda kullanılan retorik ilişkiler şunlardır. AYRINTILAMA, AÇIKLAMA, ANLATI, ARTALAN, SONUÇ, KARŞITLIK, (Asher ve Lascarides 2003: 145. Bu çalışmada, retorik ilişkiler için Asher ve Lascarides (2003: 145) tarafından yapılan tanımlamalar temel alınmış ve bu çalışmaya uyarlanmıştır. Asher ve Lascarides (2003: 145) retorik ilişkileri Mann ve Thompson'ın (1988) RYKde ele aldıkları kadar ayrıntılı (fine-grained) bir sınıflandırma yapmadıklarını belirtiyorlar. Örneğin BSTKde tek bir KARŞITLIK ilişkisi benimsenirken, RYK pek çok ilişki ayırt eder: karşıtlık, antitez, ödünleme gibi. Bu ilişkiler iletişimsel niyetlerin altında yatan çok ince ayrıntılar açısından farklılaşırlar, ancak dilsel anlam düzeyinde bir farklılık yoktur (Asher ve Lascarides 2003: 145). Asher ve Lascarides yukarıda söz ettiğimiz 6 retorik ilişkinin önermeleri birbirlerine bağladıklarını ve genellikle anlatı ve açıklayıcı metin tiplerinde ortaya çıktıklarını belirtmektedirler (2003: 146).

Tüm bu retorik ilişkiler Türkçe söylemde de gözlemlenen ilişkilerdir. Retorik Yapı Kuramını çözümlene yöntemi kullanılarak Türkçe söylem üzerinde gerçekleştirilen

çalışmalarda retorik ilişkilerin syem yapısının ortaya çıkarılması büyük rol oynadıkları gözlemlenmiştir (Oktar ve Yağcıoğlu 1997; eltek ve Oktar 2004; Oktar ve eltek 2006). Aşağıda bu retorik ilişkiler, edimbilimsel işlevleri göz önünde bulundurulurak örneklerle açıklanmaktadır. Açıklanan tm ilişkilerde \ddot{o}_1 ve \ddot{o}_2 nerme1 ve nerme2 anlamına gelmekte ve syem içinde \ddot{o}_1 , \ddot{o}_2 'den önce gelmektedir:

- a. *AYRINTILAMA ilişkisi* (\ddot{o}_1 , \ddot{o}_2): \ddot{o}_2 'de betimlenen olay \ddot{o}_1 'de betimlenen olayın bir parçasıdır. \ddot{o}_1 daha genel bir bilgi içerirken, \ddot{o}_2 bu bilgiye ilişkin bir ayrıntıyı içermelidir. Bu ilişkinin oluşması için önermeler arasında herhangi dilsel bir belirtici gerekmez. Bu ilişki Niteleyici bir ilişkidir. Aşağıdaki örnekte ikinci ve üçüncü önermeler ile birinci önerme arasında AYRINTILAMA ilişkisi bulunmaktadır:

(171)

1. Sadberk Hanım bütün insan ilişkilerinde karşısındaki kişiyle arasında bir mesafe bırakırdı.
2. Fazla samimiyetten, i ielikten hoşlanmazdı;
3. Yüz göz olmaktan ise kendini bildi bileli hep çekinmişti.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 225*)

AYRINTILAMA ilişkisi retorik ilişkiler ile ilgili kuramların ilk ortaya çıkışından bu yana en çok tartışılan ilişki olmuştur. Ayrıntılama ilişkisinin hangi ölçütlere göre belirleneceği ile ilgili Mann (1982'den aktaran Chen 1986: 99), AYRINTILAMA ilişkisi ile ilgili 5 kısıtlama önermektedir. Bu kısıtlamalar aşağıdaki gibidir:

1. *Set* : *member* / takım: ye
2. *Abstraction* : *instance* / soyutlama (soyutluk) : (somut) rnek
3. *Whole* : *part* / bütün : parça
4. *Process* : *step* / süreç : adım
5. *Object* : *attribute* / nesne : nitelik

Bu kısıtlamalar, çözümlerimizi yaparken AYRINTILAMA ilişkisinin belirlenmesinde yardımcı olmaları açısından önemlidir.

b. *AÇIKLAMA ilişkisi* (ö₁, ö₂): ö₂'de betimlenen olay ö₁'deki olayın neden olduğunu açıklar. Dolayısıyla bu ilişkideki mantıksal sıralama sonuç-neden sıralamasıdır. Bu ilişkinin oluşması için önermeler arasında *çünkü* bağlacı kullanılabilir, ama kullanılmadığı durumlarda da okuyucu/dinleyici önermelerin anlamsal içeriklerinden AÇIKLAMA ilişkisini çıkarsayabilirler. Bu ilişki Niteleyici bir ilişkidir. Aşağıda hem *çünkü* bağlacı kullanılarak (160) hem de kullanılmadan (161) kurulan AÇIKLAMA ilişkileri örneklendirilmektedir.

(172)

1. Ailede Cevat'ın gidişine sevinenler olmuştu.
2. Çünkü onu babasının ölümünden dolayı asla affedemiyorlardı.

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 79)

(173)

1. Latife'nin hemen Ankara'ya gitmesi mümkün değildi,
2. Ankara'da Fikriye vardı.

(*Latife Hanım*: 72)

c. *ANLATI ilişkisi* (ö₁, ö₂): ö₁'de betimlenen olay zamansal olarak ö₂'deki olaydan önce olmaktadır. Bir başka deyişle, bu ilişkide olaylar gerçek yaşamda gerçekleştikleri zamansal sıra içinde sunulmaktadır. Bu ilişkinin belirlenmesi için herhangi bir dilsel belirticiye gerek yoktur, bu ilişki söylemde olayların doğal sırası göz önünde bulundurularak belirlenebilir. Ancak, *sonra*, *daha sonra*, *ardından*, *devamında* gibi zaman belirteçleri de bu ilişkiyi oluşturmak için kullanılabilirler. Bu ilişkide önermeler arasında ortak bir konu bulunmalıdır. Bu ilişki Sıralamalı bir ilişkidir (Asher ve Lascarides 2003: 165). Aşağıdaki örnekte iki önerme arasındaki ANLATI ilişkisini belirleyen zaman belirticisi (*ardından*) bulunmaktadır:

(174)

1. Mustafa Kemal Fikriye'nin Bursa'ya birlikte gitme arzusunu yerine getirmeye karar verdi.
2. Ardından Latife'ye yolculuğun iptal edildiğini bildiren telgraf gönderildi.

(*Latife Hanım*: 81)

d. *ARTALAN ilişkisi* (ö₁,ö₂): ö₂'de betimlenen durum ö₁'de betimlenen olaya yönelik zamansal bir çerçeve oluşturur, başka bir deyişle ö₁'deki olayın hangi koşullarda oluştuğunu açıklar. ARTALAN ilişkisinde önermelerde söz edilen

olaylar arasında zamansal bir örtüşme bulunmak zorundadır. Bu örtüşme - *DIğIndA*, *-(y)ken*, *-(A/I)rken* gibi zaman ulaçları ve *bu arada*, *bu sırada* gibi zaman belirteçleri ile ifade edilebilir: ANLATI ilişkisi gibi ARTALAN ilişkisi de ortak bir konu gerektirir (Asher ve Lascares 2003: 165). Bu ilişki Sıralamalı bir ilişkidir.

(175)

1. Latife, Beyaz Köşk'ü Mustafa Kemal Paşa'ya karargah olarak sunmaya hazırlanırken
2. Ne yazık ki doğup büyüdüğü kent alev alev yanıyordu.

(*Latife Hanım*: 53)

Daha karmaşık ve içinde başka ilişkiler de barındıran bir başka örneği inceleyelim. Bu örnekte sadece ARTALAN ilişkisi örneklendirildiğinden söylem bölütleri arasındaki diğer ilişkilerden söz edilmeyecektir.

(176)

1. Ayşe, kocası ile görüşebilmek için Lala ile Anadolu'nun o koşullarında sık sık yolculuk yaparak, inanılmaz olaylara tanıklık ederken,
2. Hakkiye Hanım, ne durumdan, ne savaştan hiç şikayet etmeden bir yandan kızı Füreya'yı büyütürken
3. bir yandan da askeri hastanede gönüllü hemşire olarak çalışıp ülkesine hizmet ediyordu...

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi*: 63-64)

(176)'da, ilk önermenin öznesi konumundaki *Ayşe* göndergesinin *olaylara tanıklık ettiği* sırada, ikinci önermenin öznesi konumundaki *Hakkiye Hanım*'ın hem *şikayet etmeden kızını büyütmesi* hem de *hastanede gönüllü çalışıp ülkesine hizmet etmesi* olayları arasında zamansal bir örtüşme bulunmaktadır. Dolayısıyla, ikinci ve üçüncü önerme ile birinci önerme arasında ARTALAN ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, ikinci önermenin öznesi olan *Hakkiye Hanım*'ın *şikayet etmeden kızını büyütmesi* ile *hastanede gönüllü çalışıp ülkesine hizmet etmesi* olayları arasında da bir zamansal örtüşme bulunmaktadır. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü önerme arasında da ARTALAN ilişkisi kurulmaktadır.

e. *SONUÇ ilişkisi* (δ_1, δ_2): δ_1 'de betimlenen olay δ_2 'de betimlenen olay ya da duruma neden olur. Bu ilişkide önermeler arasında neden-sonuç ilişkisi bulunmalıdır. *Sonuç olarak*, *böylece*, *bu nedenle*, *bu yüzden*, *dolayısıyla* gibi belirteçlerle ve *-DIğI için*, *-DIğIndAn* gibi ulaçlarla kurulabilir. Bu ilişki Sıralamalı bir ilişkidir.

(177)

1. Fazlı Bey de, alışveriş kendisinden gizli yapıldığı için
2. Vehbi Bey'den adamakıllı bir azar işitmişti.

(*Koç Ailesinin Yaşamı: Sadberk Hanım: 232*)

(178)

1. (Mustafa Kemal) Daha sonra Şişli'de bir daireye taşındı,
2. böylece bağımsız davranma imkanı artmıştı.

(*Latife Hanım: 92*)

f. *KARŞITLIK ilişkisi* (ö₁,ö₂): ö₂'de betimlenen olay ya da durum ö₁'de betimlenen olay ya da duruma karşıt bir bilgi ya da görüş içermektedir. Bu ilişkinin sağlanması için belirticiler gerekmektedir. Türkçede *ama, fakat, ancak, yalnız, tam tersine, tam aksine* gibi belirticiler bu ilişkinin oluşmasını sağlarlar. Bu ilişki Sıralamalı bir ilişkidir.

(179)

1. Zübeyde Hanım, oğluna küçük bir çocuk gibi davranmayı sürdürse de
2. onun evlenmek istediğini farketmişti.

(*Latife Hanım: 75*)

Türkçe doğal konuşucuların herhangi bir söylem yapısında bir öncüle gönderimde bulunmak için tam AÖ, adıl ya da boş artgönderim türlerinden birini seçmesinin söylemde önermeleri birbirlerine bağlayan retorik ilişkilerle belirlendiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla, bütüncemizdeki metinler, açıkladığımız bu altı retorik ilişki çerçevesinde incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda da, bu çalışmanın konusu olan boş artgönderimin davranış özellikleri söylem yapısına, yani önermeler arasındaki retorik ilişkilere göre açıklanmıştır.

Bundan sonraki bölümde, bu bölümde söz ettiğimiz kuramsal çerçeve içerisinde araştırmamızı nasıl bir bütüncü üzerinde gerçekleştireceğimizden söz edilecektir. Bu amaçla, öncelikle, bütüncenin belirlenmesi aşamasında göz önünde bulundurduğumuz etkenlerden söz edilecek ve daha sonra da bütüncemiz tanıtılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜTÜNCE

3.1. BÜTÜNCENİN BELİRLENMESİ

Dil çalışmaları iki temel düzlemde gerçekleştirilmektedir: yapı üzerine yapılan çalışmalar ve kullanım üzerine yapılan çalışmalar. Yapı üzerine odaklanan çalışmalarda temel amaç, yapısal birimleri ve dilsel ulamları, örneğin biçimbirimleri, sözcükleri, öbekleri tanımlamak ve küçük birimlerin nasıl birleşip daha büyük dilsel birimlere dönüştüğünü, yani sözcüklerin nasıl birleşerek öbekleri, öbeklerin de nasıl birleşerek tümceleri oluşturduğunu ortaya çıkarmaktır. Dil kullanımı üzerine odaklanan çalışmalarda ise, doğal metinlerdeki gerçek dil kullanımları incelenmektedir. Biber ve diğ.'den (1998: 1) alınan aşağıdaki örneği inceleyelim. Bu örnekte, İngilizcede hem yapısal hem anlamsal olarak benzeşen *that-eylem-tümleyici* (that-verb-complement clauses) tümceleri ve *to-eylem-tümleyici* (to-verb-complement clauses) tümceleri gösterilmektedir:

(180)

1. I hope that I can go
2. I hope to go

Ayrıca that-tümceleri *that* kullanılmadan da üretilebilirler:

3. I hope I can go

Biber ve diğ.'e göre (1998), yapısal bir çözümleme, (180)'deki bu üç yapının arasındaki dilbilgisel benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkaracaktır. Oysa dil kullanımı çözümlemesi geleneksel dilbilgisi tanımlamalarının ötesine giderek şu soruyu soracaktır: İngilizcede neden birbirine hem dilbilgisel işlev hem de anlamsal olarak böyle benzeşen 3 yapı bulunmaktadır? Bu soru pek çok açıdan yanıtlanabilir. Örneğin, bu üç yapının seçiminin yazılı ya da sözlü dile göre değişip değişmediği ya da bu üç yapının farklı farklı eylemlerle birlikte tercih edilip edilmediği gibi (Biber ve diğ. 1998: 2). Biz bu çalışma açısından bu farklı yapılarının oluşumunun edimbilimsel olarak açıklanabileceğini düşünüyoruz. Bu üç yapıdan her biri yazar/konuşucu ve okuyucu/dinleyici arasındaki farklı iletişim bağlamlarında

kullanılabilirler.

Dil kullanımı üzerine yapılan çalışmaların dilsel yapıların dışında bir başka odak noktası da metinlerdeki dili ya da dil üreticilerinin dil kullanımını incelemektir. Örneğin, bir yazarın biçemi ya da farklı toplumsal gruplardaki dil kullanımları incelenebilir. Dil kullanımı çözümlenmeleri, ayrıca, kesit dil olarak adlandırılan tek bir kişinin farklı durumlarda farklı dil değişkelerini kullanmasını da incelemektedir. Örneğin, hepimiz her gün bir aile bireyimizle konuşuyoruz, ardından okulda öğretmenimizle ya da işyerimizde patronumuzla konuşuyoruz, gazetede bir makale okuyoruz, arkadaşımıza bir e-posta yazıyoruz ya da bilimsel bir makale okuyoruz. İşte tüm bu durumlarda kullanılan “dillerin” özelliklerini belirlemek dil kullanımı çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir (Biber ve diğ. 1998: 2). Ancak, Biber ve diğ.’e göre (1998: 2), bu incelemeler çok karmaşıktır; çünkü pek çok farklı dilbilgisel ve sözlüksel seçimler söz konusu olmaktadır. Bir karşılıklı konuşmada, bir gazete makalesinde, bir e-postada ya da akademik bir yazıda kullanılan dil örüntüleri nasıl ortaya çıkarılacaktır? Yukarıda söz edilen tüm dil kullanımı çalışmalarında, araştırmacıların dil kullanıcılarından toplanmış büyük dil derlemelerine ihtiyaçları vardır. Dil kullanımı üzerine yapılacak her türlü araştırmada, örneğin, kesit diller ya da metin türleri arasında yapılacak karşılaştırmalarda geniş dil derlemelerinin kullanılması çok önemlidir. Bu nedenle son yıllarda ortaya çıkan Bütünce-Temelli Yaklaşım dil kullanımının gerçek örüntülerini ortaya çıkarmak için oluşturulmuş bir araştırma yöntemidir. Bütünce temelli yaklaşım;

- Deneyseldir; doğal metinlerde gerçek dil örüntülerini çözümler;
- Bütünce adı verilen geniş ve kurallı doğal metin derlemleri kullanır;
- Hem otomatik hem de etkileşimsel teknikler kullanarak çözümlenmeleri genellikle bilgisayarlarla gerçekleştirir;
- Hem niteliksel hem de niceliksel çözümlenme tekniklerine dayanır (Biber ve diğ. 1998: 4).

Leech’e göre (1992) ise, Bütünce-Temelli Yaklaşım, üretilmiş sözcelerle, yani dilsel edinçten çok dilsel edimle ilgilenir; dil evrenselleri yerine dilsel betimlemeleri ortaya koyar ve niteliksel dil modellerinin yanında niceliksel dil modellerini göz önüne alır.

Bu yaklaşımda, bütüncenin kullanılması sözlü ve yazılı metinlerin geniş verilerinden faydalanmayı sağlamasının yanında; metinlerde dağılımsal çalışmalar yapabilmeyi de olanaklı kılar (Reppen ve Simpson 2002). Conrad, *bütünc*eyi, doğal olarak oluşmuş metinlerin bilgisayar ortamında saklandığı düzenli bir derlem olarak tanımlamaktadır (2002: 76). Bütünce terimi, günümüzde genellikle bilgisayarlara aktarılmış bütünceleri ve bilgisayar yöntemlerini çağrıştırırsa da, bütünceler her zaman bilgisayarlarda depolanmak ya da bilgisayarlara çözümlenmek durumunda değildir (Reppen ve Simpson 2002: 93). Bütünce-Temelli Yaklaşım bir dilbilimcinin, ezgileme, sözlük bilgisi, dilbilgisi, söylem ve edimbilim alanlarında farklı düzeydeki soruları kolaylıkla yanıtlamasını sağlamaktadır (Say ve diğ. 2004: 184).

Bu çalışma açısından bakacak olursak, bütünce çözümlemesi, örneğin yapı ve işlev arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasında çok önemli bir yöntemdir. Sözelimi, adillar ya da boş artgönderimler bir önceki tümcenin öznesine gönderimde bulunmak için kullanılıyorsa, özne olma durumunun adıl ya da boş artgönderim kullanımı üzerinde etkili olduğu öngörülebilir. Böyle bir sonuca ise, ancak bir bütünce çözümlemesinin sağladığı dağılımsal bilgi ile ulaşabiliriz. Bu çalışmanın da amacı, yazılı söylemde boş artgönderim örüntülerinin söylem-edimbilimsel özelliklerini belirlemek olduğundan, bu araştırma yönteminin çalışmamız için uygun bir yöntem olduğu düşünülmüştür. Ayrıca, Bütünce-Temelli Yaklaşımın, sözü edilen özelliklerine dayanarak gerçekleştirilen çözümlemelerde daha nesnel sonuçlara ulaşabileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla, çalışmamızın araştırma yöntemi Bütünce-Temelli Yaklaşım olarak belirlenmiştir.

Çalışmamızın bütüncesi pek çok metin türünden örnekler seçilerek oluşturulabilirdi, ancak böyle bir çalışma doğası gereği çok karmaşık olacağından ve araştırdığımız konu hakkında elde edeceğimiz bulguların belirlenmesini zorlaştıracığından, bu çalışmada, bütünce, sadece tek bir metin türünden metinlerle oluşturuldu. Daha sonraki çalışmalarda, tüm metin türleri ayrı ayrı incelenerek ve bu incelemeler daha sonra birbirleriyle karşılaştırılarak Türkçedeki boş artgönderim olgusunun kapsamlı bir açıklaması yapılabilir. Dolayısıyla, bu çalışmadan elde edilecek bulgular sadece bütüncemizi oluşturan metin türü ile sınırlı olacak, bulgularımız başka metin türleri

açısından genellenmeyecektir. Çalışmamızda bütüncemizi nasıl belirlediğimize geçmeden önce çalışmamızda kullanılan iki terim olan metin tipi (text type) ve metin türü (genre) kavramları konusuna bir açıklık getirmekte fayda görüyoruz.

Çalışmamızda kullanılan metin tipi kavramı metinlerin içsel, dilsel özelliklerine göre belirlenmektedir. Başka bir deyişle, metin tipi dilsel biçimlerindeki benzerliklerine göre gruplanan metin sınıflarına işaret etmektedir. Buna göre *anlatı*, *betimleme*, *açıklama*, *tartışma* gibi retorik ulamlar metin tipleridir (Faigley ve Meyer 1983). Metin tiplerini belirlemek konusunda bugüne kadar çok çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Örneğin, Beaugrande ve Dressler (1981: 184-186) 7 metin tipi önermektedir (*betimleyici*, *anlatı*, *tartışma*, *bilimsel*, *öğretici*, *edebi* ve *şiiirsel*). Metin türü (genre) ise, yazarın/konuşucunun amacı ve metnin konusu gibi metinlerin dışsal özelliklerine göre belirlenir (Biber 1988; 1989; 1993). Bu terim çoğunlukla retorik, edebiyat kuramı, medya kuramı ve son zamanlarda da dilbilim alanında metinlerin ayırıcı özelliklerine gönderim yapmak için kullanılmaktadır (Chandler 2000). Metin türlerinin çok belirli sınırları yoktur. Metin türleri bir takım uzlaşımlar sonucunda biçimlenirler ve pek çok metin bu uzlaşımlarla ortak paydalara sahip olduğundan pek çok türe birden girebilmektedir.

Biber, metin türü ve metin tipi arasında bir ayırım yaparak metin türünün kültürel ve dışsal ölçütlerden etkilendiğini; metin tipinin ise, metin türü ne olursa olsun metnin kendisi ile ilgili olduğunu belirtmiştir (1989: 6). Başka bir deyişle, Biber (1989: 6) metin tiplerini sadece dilsel ölçütlere göre belirlemektedir. Biz de bu ayrımı temel alarak bu çalışmada kullanılacak olan bütüncemizi bu kavramlar çerçevesinde açıklıyoruz. Buna göre, aşağıda açıklamak üzere, *anlatıyı* bir metin tipi olarak; bütüncemizi oluşturan *biyografi* metinlerini ise, metin türü olarak ele almaktayız.

Bütünce olarak belirleyeceğimiz metin tipinin ne olacağına karar verirken boş artgönderim üzerine yapılmış çalışmaların bütüncelerini inceledik. Türkçede boş artgönderim üzerine yapılmış çok az çalışma da dahil (Kerslake 1987, Ruhi 1992), diğer dillerdeki çalışmalarda (Zheng 1996; Pu 1997; Tao 1996), boş artgönderim olgusunun genellikle yazılı anlatı metinlerinden oluşan bütünceler üzerinde

çalışıldığı gözlemlenmiştir. Artgönderim türlerindeki seçimlerin oluşumunun metin tiplerine göre farklılık gösterdiği pek çok araştırmacı tarafından belirtilmiştir (Fox 1987a, 1987b; Clancy 1980; Marslen-Wilson ve diğ. 1982; Tomlin 1987). Anlatı metin tipinin, örneğin, insan göndermeleri için oldukça fazla boş artgönderim kullanımı sergileyen bir tür olduğu bilinmektedir (Zheng 1996: 10). Boş artgönderimi söylem açısından ele alan pek çok araştırmacının anlatı metin tipi üzerine odaklanmasının nedeni de bu gerçektir. Bir açıklayıcı metin tipinde konular daha kuramsal olabilmekte ve çok daha az insan katılımcısı bulunabilmektedir. Dolayısıyla, boş artgönderimin kullanılmasını ya da kullanılmamasını etkileyen koşulları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir çalışmada boş artgönderimin oldukça kısıtlı kullanıldığı düşünülen açıklayıcı metin tipinin kullanılması beklenmemelidir. Yazılı anlatı metin tipleri deyince akla hemen çoğunlukla roman, kısa hikâye gibi metin türleri gelmektedir. Ancak anlatı metin tipleri arasında bütüncü olarak daha önce hiç kullanılmamış bir metin türü de biyografilerdir. Biyografiler, anlatı metin tipleri içinde önemli bir metin türü olmasının yanında, ayrıca, gerçek hayatları konu edindiği için bilgilendirici bir işlev de görmektedir. Bu çalışmanın bütüncüsü olarak anlatı metin tipi çerçevesinde biyografi türü seçilmiştir. Anlatı metin tipleri arasından biyografi türünün seçilmesinin nedenlerine geçmeden önce kısaca biyografi türünü açıklamak gerekir. Biyografi, Yunanca βίος (yaşam) ve γράφειν (yazmak) sözcüklerinden gelmektedir. Biyografi, edebiyatta ve sinemada kişilerin hayatları ile ilgili eserleri tanımlayan bir metin türüdür. Bu metin türü, edebiyat alanındaki kurmaca ve kurmaca-olmayan ayrımı içerisinde kurmaca-olmayan kapsamında ele alınmaktadır. Kişilerin hayatlarını konu edinmesi çerçevesinde, kişilerin özel deneyimlerini sergilemesi açısından kısa özgeçmiş türlerinden ayrılmaktadır. Biyografi türü doğum, eğitim, iş durumu, ilişkiler ve ölüm gibi bilgilerin bir listesini oluşturmaktan çok, kişilerin bu olayları yaşarken hissettiklerini de ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, belli bir zamansal sıra izlemesi açısından anlatı metin tipi içerisinde yer alır; çünkü anlatı metin tipinin en belirleyici özelliği, olayları zamansal/kronolojik bir sıra içinde düzenlemesidir.

Çalışmamızın bütüncüsü olarak biyografi türünü değerlendirecek olursak, biyografiler insanlar üzerine yazılmaktadır. Söylem konusu açısından baktığımızda biyografilerin

söylem konuları yazılma nedenleridir; başka bir deyişle, söylem konuları önceden sabitlenmiştir. Söylem konusu çerçevesinde belirttiğimiz gibi, bir söylem parçasında pek çok konu bulunabilir ve söylem içinde bunlardan bazıları kalıcı bazıları ise, geçici konular olabilir. Biyografilerde önceden oluşturulmuş ve sabitlenmiş bir söylem konusu bulunmaktadır: hakkında biyografisi yazılan kişi. Bu kişinin dışında söyleme katılan diğer konular söylemin *alt konuları* olacaklardır. Bu durum çalışmamızda bütüncü olarak biyografilerin seçilmesinin en önemli nedenidir. İnsan göndermeler, Türkçe söylem yapısında boş artgönderimlerin yanı sıra açık adılar ya da tam AÖleri ile de kodlanabilmektedir. Ancak daha sonraki bölümlerde tartışılacağı gibi insan olmayan ya da cansız varlıklara gönderimde bulunmak için boş artgönderim kullanımı zorunludur. Dolayısıyla, insan katılımcılara yapılan gönderimler üzerine odaklanmak Türkçede boş artgönderim çalışması yapmak ve boş artgönderimin adıl ve tam AÖ gibi artgönderim türleriyle karşılaştırılabilmesi açısından daha mantıklı görünmektedir. Çalışmamızda kullanacağımız metinlerde sadece 3. kişi insan göndermelerine yapılan gönderimler çözümlenecektir. Çalışmamızın amacı, hangi dilsel ve metinsel özelliklerin boş artgönderim seçimlerini etkilediğini ortaya çıkarmak olduğundan sadece 3. kişi göndermelerine yapılan boş artgönderimleri ele alarak çalışmanın kapsamı daraltılmış ve daha güvenilir sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, çalışmada yapılacak çözümleme ile Türkçenin yapısına ilişkin bir takım sonuçlara ulaşılması amaçlandığından, bütüncemiz çeviri metinlerden değil, Türkçe yazılmış özgün metinlerden oluşturulmuştur.

Bütüncemizin yazılı metin tipinden seçilmesi, bu biçimin artgönderim kullanımları açısından daha denetlenebilir olmasından kaynaklanmaktadır; yani, yazılı türlerde artgönderimsel olarak gönderimde bulunulan göndermeler için tek kaynak bir önceki söylemdir, dolayısıyla da göndermelerin nasıl ortaya çıktığı ve onlara tekrar nasıl gönderimde bulunulduğu yazılı metinlerde daha denetlenebilir olmaktadır.

3.2. BÜTÜNCEYİ OLUŞTURAN METİNLER

Bütüncü-Temelli Yaklaşım çerçevesinde, çalışmanın bütüncüsü, aşağıdaki çizelgede gösterildiği gibi, 2004-2006 yılları arasında Türkiye’de yayımlanmış ve rastlantısal

olarak belirlenen 6 biyografi kitabından seçilen metinlerden oluşmaktadır.

Çizelge 2: Çalışmanın bütüncesini oluşturan kitaplar

Kitabın adı	Yazarı	Yayın tarihi	Yayınevi	Sayfa sayısı
<i>Latife Hanım</i>	İpek Çalışlar	Haziran 2006	Doğan Kitap	520
<i>Umut adam Ecevit</i>	Aras Erdoğan	Eylül 2006	Kesit Yayınları	134
<i>Cumhuriyetin divası: Müzeyyen Senar</i>	Radi Dikici	Mayıs 2005	Remzi Kitabevi	381
<i>Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım</i>	Ayşe Üçok	Eylül 2005	Vehbi Koç Vakfı	307
<i>Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi</i>	Emel Koç	Eylül 2004	Can Yayınları	271
<i>Bir Yalnız Diva: Suna Korat</i>	Deniz Banoğlu	Aralık 2004	Doğan Kitap	194

Bu çalışmada, çözümlerimizi yapmak üzere bütünce olarak bu kitapların seçilmesindeki ilk teknik konu, kitapların yayımlanmış olduğu yıllar olmuştur. Buna göre, 2004-2006 yıllarında yayımlanmış biyografi kitapları arasından, her yıldan iki kitap olmak üzere, toplam 6 kitap rastlantısal olarak seçildi. Çalışmanın bütüncesini biyografi türünden metinler olarak belirledikten ve bu yönde araştırma yapmaya başladıktan sonra ilk saptadığımız durum, Türkiye’de biyografi türü olarak yayımlanmış pek çok kitabın aslında tam olarak biyografi türünü yansıtmadığı olmuştur. Türkiye’de yayın dünyasında biyografi türü genellikle otobiyografi, anı ve söyleşi türleri ile birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenle de, 2004-2006 yılları arasında satışa sunulmuş ve biyografi türü olarak değerlendirilebilecek kitap sayısının oldukça az olduğu gözlenmiştir. Biyografi türü derken, bu çalışmanın bütüncesini olarak sanat, spor, politika, sosyal yaşam alanlarından herhangi birinde geniş kitleler tarafından tanınmış kişilerin hayatları hakkında bir 3. kişi tarafından yazılmış kitaplar temel alınmıştır. Bütüncemiz için belirlediğimiz kitapların en temel ortak özelliği, kitapların 3. kişi tarafından yazılmış olmalarıdır. İkinci olarak, kitapların 2004-2006 yıllarından birinde yayımlanmış olması dikkate alınmıştır; çünkü bütünceyi oluştururken belli bir sınırlandırmaya gidilmesi gerekiyordu. Bu sınırlandırmayı, güncel olmaları açısından, kitapların yayımlanma yıllarını dikkate alarak yaptık ve

2004 yılından 2, 2005 yılından 2 ve 2006 yılından 2 olmak üzere toplam 6 kitabı bütüncemizi oluşturmak için rastlantısal olarak belirledik. Kitapların yazarları yaş ve cinsiyet açısından; kitaplar da sayfa sayıları açısından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Çalışmamızda yaş ve cinsiyet konusunda herhangi bir belirleme yapılmadığı için yazarların yaş ve cinsiyet açısından birbirlerinden farklı olmaları çalışmamız açısından birer değişken olarak ele alınmayacaktır. Kitapların sayfa sayıları da aşağıda açıklayacağımız gibi örneklemin belirlenmesi sırasında yüzde oranında eşitlendiğinden, bu fark da bütüncemizde bir değişken olarak değerlendirilmemektedir.

3.2.1. Örneklem seçimi: Rastlantısal örnekleme

Bu çalışma çerçevesinde örneklem seçiminin nasıl gerçekleştirildiğine geçmeden önce örneklem kavramını açıklamakta fayda görüyoruz. *Örneklem*, belli kurallara göre, belli bir evrenden seçilmiş ve seçildiği evreni temsil gücü bulunan küçük kümedir. Araştırmalar çoğunlukla örneklem kümeler üzerinde yapılır ve elde edilen sonuçlar ilgili evrenlere genellenir (Karasar 2005: 110-111).

Yıldırım ve Şimşek'e göre, araştırmalarda genellemelere ulaşmak önemlidir (2005: 101). Evrende var olan araştırma nesnelere değişkenlerdir. Değişkenler arası ilişkiler değişkenlerin dahil olduğu evrene genellenir. Bu noktada, değişkenlerin dahil olduğu evrenin belirlenmesi de çok önemlidir. Bir araştırmacının, ilk olarak, üzerinde çalışma yapacağı evreni belirlemesi gerekmektedir. Ancak evrenin belirlenmesi genelleme yapabilmeyi tek başına olanaklı kılmaz çünkü evren araştırmacının hiçbir zaman çalışmayacağı kadar büyük olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek 2005: 101). Örneğin, Türkçede herhangi bir olgu üzerine araştırma yapmak isteyen bir dilbilimcinin çalışma evreni Türkçede üretilmiş yazılı ve sözlü söylemlerin tümüdür. Bir araştırmacının böyle bir evreni tümüyle araştırması olanaklı olmadığından, bu noktada devreye *örneklem* kavramı girmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *örneklem*, "evreni temsil etme gücüne sahip; ancak çalışılacak boyutlarda sınırlı sayıda birey, olay ya da olgu"nun oluşturduğu bir "araştırma aracıdır" (Yıldırım ve Şimşek 2005: 101).

Yıldırım ve Şimşek'e göre, nicel araştırmalarda en sık kullanılan örnekleme yöntemi *rastlantısal örnekleme* yöntemidir (2005: 102). Belirli özelliklerin evren içinde normal dağıldığını önceden varsayan araştırmacı, rastlantısal örnekleme yöntemi ile örneklemini belirler ve bu seçilen örneklemin evreni temsil ettiği varsayılır (Yıldırım ve Şimşek 2005). *Rastlantısal örnekleme* yönteminde, evrendeki her birimin örnekleme içine alınma şansı eşittir. Örneğin, herhangi bir olgu üzerine çalışacak bir araştırmacı örnekleminin büyüklüğünü 200 kişi olarak belirledi. Ancak, bu 200 kişiyi nasıl belirleyecek? Rastlantısal örnekleme yöntemi kullanarak, öncelikle, örneğin bir telefon rehberindeki her isim numaralandırılır; örneklemin büyüklüğü 200 kişi ise, 200 numara bilgisayar yardımıyla ya da örneğin numaraları bir şapkadan çekerek belirlenebilir. Bu çekilen numaralar, daha sonra, telefon rehberindeki isimlerle eşleştirildiğinde, çalışmak için 200 kişilik bir liste elde edilmiş olur.

Rastlantısal örnekleme yöntemi, ayrıca, küçük evrenler için örnekleme belirlemede uygulanması kolay ve basit bir yöntemdir. Ancak, evrendeki her birimin sayısal olarak listelenmesi gerektiği için, bu yöntem geniş evrenler için uygulanması zor bir yöntemdir. Çalışmamızın evreni sayfa sayıları birbirinden farklılık gösteren 6 biyografi kitabından oluşmaktadır. Kitapların sayfa sayıları gibi hesaplanabilir bir veriye sahip olduğumuzdan dolayı biz de çalışmamızın gerçekleştirildiği örneklemin belirlenmesinde *rastlantısal örnekleme* yöntemini temel aldık. Buna göre şimdi de bu çalışmanın bütüncesinin nasıl belirlendiğine bakalım.

Bu çalışmanın araştırma evreni olarak belirlenen ve 2004-2006 yılları arasında yayımlanmış 6 biyografi kitabının sayfa sayılarının %10'luk bölümlerinin araştırmamız için yeterli olacağı düşüncesiyle, bu hesaplamaları yaparak toplam 1807 sayfalık bir evrenin içinden 180 sayfalık bir örnekleme belirledik. Her kitapta bu %10'luk bölümler rastlantısal örnekleme yöntemiyle kitapların değişik bölümlerinden seçildi. Yalnız bu seçimler yapılırken tek bir nokta dikkate alınmıştır: kitapların, genellikle son bölümlerinde biyografisi yazılan kişinin fotoğrafları, kitapta geçen yer ve kişi adlarına ait bir dizin ve kitapta yararlanılan kaynakların belirtildiği

bir kaynakça yer almaktadır. Bu bölümler ve bunlara ayrılan sayfa sayısı kitaptan kitaba değişmekle birlikte aşağıdaki çizelgede gösterildiği gibidir:

Çizelge 3: Bütüncedeki kitaplarda metin dışında kalan bölümler

<i>Latife Hanım</i>	Kitabın değişik yerlerinde bulunan resimler ve sonunda bulunan 6 adet Ek ve Kaynakça bölümleri olmak üzere toplam 70 sayfa
<i>Umut adam Ecevit</i>	Kitabın son bölümünde bulunan resimler, Kaynakça ve Kronoloji bölümleri toplam 9 sayfa
<i>Cumhuriyetin divası: Müzeyyen Senar</i>	Kitabın son bölümünde bulunan Taş Plaklar listesi, dipnotlar ve Dizin bölümleri toplam 25 sayfa
<i>Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım</i>	Kitabın son bölümünde bulunan fotoğraflar 50 sayfa
<i>Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi</i>	Kitabın son bölümünde bulunan Sergiler, Kronoloji, Müze Koleksiyonları, Eserleri, Kaynaklar ve Teşekkür bölümleri toplam 17 sayfa
<i>Bir Yalnız Diva: Suna Korat</i>	Kitabın son bölümünde bulunan Sondeyiş, Kaynakça ve Dizin bölümleri toplam 10 sayfa

%10'luk dilimlerin belirlenmesi sırasında her ne kadar rastlantısallık ilkesine uyulmasına özen gösterildiyse de; yukarıda belirtilen bölümlerin seçilmemesi de göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin, son 10 sayfasında kaynakça ve dizin yer alan bir kitabın son %10'luk diliminin seçilmesi halinde, seçtiğimiz örneklem üzerinde çözümleme yapılamazdı. Dolayısıyla, bu son %10'luk dilim, bu kitap için, seçim dışı bırakılmış ve rastlantısal seçim geriye kalan 9 dilim içinden gerçekleştirilmiştir. Buna göre, kitaplardan seçilen %10'luk dilimler aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir:

Çizelge 4: Bütünce için seçilen %10'luk dilimler

	Toplam sayfa sayıları	Sayfa sayılarının %10'luk payları
<i>Latife Hanım</i>	520	52
<i>Umut adam Ecevit</i>	134	13
<i>Cumhuriyetin divası: Müzeyyen Senar</i>	381	38
<i>Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım</i>	307	31
<i>Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi</i>	271	27
<i>Bir Yalnız Diva: Suna Korat</i>	194	19
<i>Toplam</i>	1807	180

Bu çizelgeye göre, her kitabın toplam sayfa sayılarının %10'luk birimleri saptanmıştır. %10'luk dilimi tam sayı olmayan kitaplarda 0,5'in altında kalan bölüm sayının kendisi; üstünde kalan bölüm ise, bir sonraki sayıya tamamlanarak sayıların tam sayı olmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra da, kitaplarda 10 adet bulunan bu %10'luk birimlerden hangisinin kullanılacağı belirlenmiştir. Çizelgenin son sütununda hangi kitaptan kaçınıcı %10'luk dilimin seçildiği belirtilmektedir. Örneğin, çizelgede görüleceği gibi, *Latife Hanım*'dan kullanılacak %10'luk dilim olan 52 sayfalık örneklem, kitabın, rastlantısal olarak belirlenen, ikinci %10'luk diliminden seçilmiştir.

Bu bölümde açıkladığımız bütüncü üzerinde öncelikle niceliksel söylem çözümlemesi uygulanarak bütüncemizdeki metinlerde 3. kişi gönderimleri için kullanılan üç artgönderim türünün, yani tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin dağılımları belirlenecektir. Sayısal bulguların elde edilmesinin ardından da boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevinin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla çalışmamızda temel alınan BSTK çerçevesinde söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkiler açısından çözümlenecektir. Bu çözümlemenin amacı, boş artgönderimin söylem içinde önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev görüp görmediğini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla, bir sonraki bölümde, bu bölümde tanıtmaya çalıştığımız bütüncü üzerinde gerçekleştirilen çözümlemelere geçilecektir. Öncelikle, niceliksel çözümlemelerden elde edilen bulgulardan söz edilecektir. Ardından, niceliksel çözümlemelerden elde edilen bulgular ışığında boş artgönderim kullanımı ile Konu arasındaki ilişki tartışılacak ve son olarak da Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı çerçevesinde gerçekleştirdiğimiz retorik yapı çözümlemeleri ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇÖZÜMLEMELER, BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. SÖYLEMDE BOŞ ARTGÖNDERİM DAĞILIMI

Bu çalışmada, Türkçede boş artgönderim oluşumunu incelemek üzere söylem edimbilimsel bir yaklaşım benimsenmektedir. Burada amaç, Türkçede boş artgönderim kullanımını etkileyen söylemsel ve edimbilimsel etkenleri ortaya çıkarmaktır. Söylem yapısı içinde boş artgönderimin kullanımı/seçimi çeşitli sözdizimsel, anlambilimsel, edimbilimsel ve yapısal etkenlerin birbirleri ile etkileşim içinde işlev görmeleri ile açıklanabilir. Ancak, hem çözümlemenin kolaylığı açısından hem de boş artgönderimin oluşması üzerindeki tam etkisinin ortaya çıkarılabilmesi için, bu çalışmada, bu etkenlerden sadece söylem-edimbilimsel etkenler incelenecektir.

Bu bölümde, öncelikle, bütüncüye niceliksel söylem çözümlemesi uygulanarak söylem yapısı içinde boş artgönderim dağılımı ortaya çıkarılacaktır. Niceliksel çözümlemelerde boş artgönderim tek başına ele alınmamış, diğer temel artgönderim türleri olan tam AÖ ve adıl ile birlikte ele alınmıştır. Böylelikle, boş artgönderim ile tam AÖ ve adıl kullanımları açısından karşılaştırma yapma olanağı sağlanmıştır. Niceliksel çözümlemelerden elde edilen sayısal bulgular daha sonra yapılacak niteliksel çözümlemelere yardımcı olmaları açısından önemlidir.

Niceliksel söylem çözümlemesi, iki ayrı ölçme işlemi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, tam AÖ, adıl ve boş artgönderim örüntülerinin söylem içinde dağılım sıklıkları belirlenmiştir. Bu ölçme işleminin amacı bütüncemiz çerçevesinde, 3. kişi insan göndermeleri için en sık kullanılan artgönderim türünü belirlemektir. İkinci olarak tam AÖ, adıl ve boş artgönderim örüntülerinin sözdizimsel konumlardaki dağılım sıklıkları belirlenecektir. Bu çözümlemenin amacı ise, artgönderim türleri ile kullanıldıkları sözdizimsel konumlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirleyerek sözdizimsel konumların artgönderimsel kodlama üzerinde nasıl etkisi olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda bundan

sonraki bölümde öncelikle tam AÖ, adıl ve boş artgönderim türlerinin söylem içinde dağılım sıklıklarının nasıl belirlendiğinden ve sonra da elde edilen bulgulardan söz edilecektir. Ardından dağılım sıklıkları belirlenen 3 artgönderim türünün sözdizimsel konumlara göre belirlenen dağılım sıklıklarından söz edilecektir. Bu bölümde, son olarak, boş artgönderim ve konu arasındaki ilişki incelenecektir.

4.1.1. 3 Temel Artgönderim Türünün Kullanım Sıklıkları

Bu bölümde, bütüncemiz çerçevesinde, Türkçede boş artgönderim kullanım sıklığı, tam AÖleri ve adıllar ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çözümleme sonuçlarına ve değerlendirmelerine geçmeden önce çözümleme süreciyle ilgili bazı belirlemelerden söz etmek gerekiyor. Çözümlemeler sırasında göz önünde bulundurulmuş bazı noktalar aşağıdaki gibidir:

1. Metinlerde sadece 3. kişi gönderimleri sayılmıştır.
2. Metinlerde göndergeler sayılırken göndergelerin söylem içindeki ilk kullanımları öncül olarak kabul edilmiştir.
3. Göndergelerin söylem içindeki ikinci kez kullanımları ise, öncüllerinden ne kadar uzakta olursa olsun, artgönderim olarak kabul edilmiştir. Bu kullanımlar, aşağıda belirteceğimiz gibi, tam AÖ, adıl ya da boş artgönderim türlerinden biri olabilmektedir.
4. Artgönderim türlerinin sayılması sırasında, söylem bölütleri sınırları değil, çözümlendiğimiz metnin bütünü göz önüne alınmış; söylem bölütü sınırlarındaki tam AÖ kullanımları da, sadece öncüller hariç, artgönderim olarak belirlenmiştir.

Bu noktada, yukarıdaki dördüncü maddeyle ilgili bazı belirlemelerden söz etmek faydalı olacaktır. Pek çok araştırmacı, özellikle anlatı türünde, göndergelerin seçimini etkileyen en önemli etkenlerden birinin dilimleme (episodic) yapısı olduğunu belirlemişlerdir (Kibrik 1996: 265). Buna göre, Marslen-Wilson ve diğ. (1982), Tomlin (1987) ve Fox (1987b) gibi araştırmacıların çeşitli yöntemler kullanarak ortaya çıkardıkları gibi, dilim ya da paragraf, konuşucu/yazarın göndergeden henüz çok yeni söz edilmiş olsa bile onu kodlamak üzere tam AÖ

kullanması açısından bir sınır oluşturmaktadır. Bu çalışmada ise, daha önce de belirttiğimiz gibi (bkz. Bölüm 2.1.5 Söylem Bölütleme), söylem, bölütler biçiminde ele alınmıştır. Buna göre, metinlerde yukarıda paragraf ya da dilim sınırları açısından söz ettiğimiz belirleme bu çalışmada söylem bölütleri açısından da doğrulanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, artgönderim türü olarak tam AÖlerinin söylemin herhangi bir bölümünde de kullanılmasına karşın büyük çoğunlukla öncüllerine ne kadar yakın olursa olsun paragraf başlarında kullanıldığı gözlemlenmiştir. (179)'da araya başka gönderge girmemesine karşın paragraf başında aynı göndergenin tam AÖ ile kodlanması örneklendirilmektedir. Örnekte paragraf sınırları özgün metinde olduğu gibi gösterilmiştir:

(181)

Ecevit'in istifa ettiğine dair açıklamaları, bir gün sonra bütün gazetelerde yayımlandı. Ecevit'in istifa ettiğini duyan partililer otobüslerle Ankara'ya akın etti. Hepsi "geri dön" diyorlardı, hatta İstanbul'dan gelen kimi partililer DSP merkez binası önünde ölüm orucuna başladı. Ölüm orucuna girenleri, yine Ecevit ikna etti ve istifa etmekten vazgeçmeyeceğini söyledi. Karaoğlan kararlıydı. 2 Aralık 1987'de istifa dilekçesini sunmak üzere gittiği genel merkezde, Ecevit'i binlerce kişi karşıladı. Hepsinin ağzından tek kelime çıkıyordu, "geri dön". Ecevit ise aktif siyasetten ayrılmanın, siyaseti bırakmak olmadığını söylüyordu. Bunu açıklarken yine şairliğinden belleğinde kalan bir örnekle istifasını açıklıyordu: "..."⁸

Ecevit edebiyattan, mitolojiden alıntılar yaparak istifasını haklı temellere oturtsa da kimse buna inanmak istemiyordu. Özal'ın kurduğu tuzak, doğrusu Ecevit'in canını yaktı. Partililer, en azından Birinci Olağan Kurultay'a kadar Ecevit'in istifa etmemesini istediler. Gözyaşına söyleyecek hiçbir söz yoktu. Bu yüzden Ecevit, 7 Mart 1988'deki Birinci Olağan Büyük Kurultay'a kadar partinin başında olacağını, kurultaydan sonra istifa edeceğini söyledi. Öyle de yaptı.

(Umut adam Ecevit: 74-75)

(181)'de ilk paragrafın ilk önermesinde tam AÖ ile kodlanan *Ecevit* göndergesi söylemde daha önce de söz edilmiş olan bir göndergedir. İlk paragrafta bu gönderge

⁸ (181)'de ilk paragrafın sonunda, tırnak işareti ile belirtilen bölümde *Ecevit* göndergesinin söylemiş olduğu bir söz alıntılanmaktadır. Burada tartıştığımız konu ile ilgisi bulunmadığından dolayı bu alıntı gösterilmemiştir. Burada olduğu gibi, diğer tüm çözümlerimiz gerçekleştirilirken metinlerde geçen alıntılar, çözümlerimizin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni, çözümlerimizin, yalnızca kitapların yazarları tarafından üretilen söylem ile sınırlı tutulmasıdır.

hem çeşitli sözdizimsel konumlarda (özne, yantümce öznesi, nesne) hem de çeşitli artgönderim türleri (tam AÖ, boş artgönderim) ile kodlanmaktadır. Paragrafın son önermesinde *Ecevit* göndergesi boş artgönderimle kodlanmıştır. Araya başka önerme ya da gönderge girmemesine karşın bir sonraki paragrafın ilk önermesinde aynı göndergenin yine tam AÖ ile kodlandığı görülmektedir. Bu örnek paragraf başlangıçlarında göndergelerin tam AÖ ile kodlanması eğilimini doğrulamaktadır.

(182)'de, bir önceki söz edilişi ile arasında başka bir önerme bulunmamasına ve araya başka gönderge girmemesine karşın göndergelerin tam AÖ ile kodlandığı bir başka söylem parçası görülmektedir. Örnekte paragraf sınırları özgün metinde olduğu gibi gösterilmiştir.

(182)

Suna Korat'ın Çekoslovakya'da peş peşe üç kez Prag İlkbahar Festivali'ne katılması bu mektupla başlayacak, 1965 sonuna kadar Çekoslovakya'nın yanı sıra Romanya'da, Macaristan'da ve Finlandiya'da peş peşe turneye çıkacaktır.

Ancak hastalıklar, umutsuzluklar ve bunalımlar bu yıllarda da Suna'nın peşini bırakmayacaktır....

(*Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 64*)

(182)'de, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk paragrafta tam AÖ ile kodlanmış *Suna Korat* göndergesi, ikinci paragrafta yine tam AÖ ile kodlanmaktadır. (182)'de karşılaşılan durum paragraf başlarında tam AÖ kullanma eğilimini göstermektedir.

Gözlemlerimize göre ve ilerleyen bölümlerde de belirteceğimiz gibi, yukarıda verdiğimiz örnekteki gibi durumlar çoğunlukla, paragraf/dilim/bölüt başlangıçlarında tam AÖ kullanma eğilimini doğrulamaktadır. Ancak, bütüncenin çözümlenmesi sürecinde bunun tam tersi durumlarla da karşılaşmıştır. Örneğin, paragraf değişmesine karşın yazarın bir önceki paragrafta söz ettiği göndergeyi kodlamak için boş artgönderim kullandığı gözlemlenmiştir. Aşağıdaki örnek (169)'da verilen metin parçasının devamıdır:

(183)

Ancak hastalıklar, umutsuzluklar ve bunalımlar bu yıllarda da Suna'nın peşini bırakmayacaktır. 1964 de sağlığının olduğu kadar, moralinin de iyi olmadığı, buna karşın yurtdışındaki başarılarının devam ettiği bir yıldır. Almanya, Çekoslovakya temsilcileri Milano La Scala operasıyla ilk bağlantısı bu döneme rastlar. Yurtdışında ve yurtiçinde ara

vermeksizin çalışmalarını yorucu bir tempoda sürdürürken batın ameliyatı geçirir, faranjit, soğuk algınlığı, aşırı yorgunluk yaşamının adeta bir parçası olur.

[Ø Özel yaşamı] da huzurlu değildir. Ankara'da boşanmasından sonra bitmek bilmeyen tatsızlıkların bünyesine verdiği zararı, zaman zaman düştüğü yalnızlıkları, annesi ile Ulvi Baba dediği üvey babasını, öz babasını, çok sevdiği ve hastalandığında ölecek diye endişelendiği anneannesini, teyzesini sık sık ziyaret ederek yaşadığı anlık mutluluklarla unutmaya çalışır.

(Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 64)

(183)'te bir önceki örneğin tam tersi bir durumla karşılaşmaktayız. Görüldüğü gibi, ilk paragrafta tam AÖ ile kodlanan *Suna* göndergesi aynı paragraf içindeki diğer önermelerde boş artgönderim ile kodlanmıştır. Ancak, *özel yaşamı...* ile başlayan ikinci paragrafta, paragraf değişikliğine rağmen *Suna* göndergesi yine boş artgönderimle kodlanmaya devam etmiştir.

Yukarıda verilen ve birbirleriyle çelişen iki durumu sergileyen bu örneklerden yola çıkarak şu soruyu sormak gerekiyor: Paragraf/dilim/bölüt başlangıcı olma durumu ile tam AÖ kullanma eğilimi pek çok örnek için kabuledilebilir görünüyor. Ancak, paragraf/dilim/bölüt başlangıçlarında tam AÖ kullanılması gibi bir eğilim varsa, tam AÖ kullanılması beklenen bu durumlarda boş artgönderim kullanıldığı durumları nasıl açıklayabiliriz? Bu durumu yöneten etkenler nelerdir? Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu sorular da yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Bu belirlemelerden sonra, çalışmada kullanım sıklıkları belirlenen üç artgönderim türüne geçelim. Aşağıda bu üç artgönderim türünün, yani tam AÖ, adıl ve boş artgönderimin metinlerdeki kodlanma biçimleri örneklendirilmektedir:

(184) Boş artgönderim (Ø) ve tam AÖ

Latife şık bir kadındı. Ø [Evlendikten sonra da] [aynen genç kızlığında Ø alıştığı gibi] [Avrupa'nın ünlü butiklerine Ø ismarladığı kıyafetlerle] geziyor, Ø çarşaf giymiyor, Ø peçe takmıyordu.

(Latife Hanım: 182)

(184)'teki söylem parçasında *Latife* söylem içinde daha önceden söz edilmiş olan, yani öncülü olan bir göndergedir. Metinde daha önce var olan öncüle bu söylem bölütü sınırında, ilk olarak, tam AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Bu söylem

bölütü söylem içinde aynı zamanda bir paragraftır; başka bir deyişle, söylem bölütü ile paragraf sınırı burada örtüşmektedir. Dolayısıyla, yukarıda da belirttiğimiz gibi, paragraf ya da söylem bölütü, tam AÖ kullanımı açısından bir sınır oluşturmaktadır diyebiliriz. Sonradan gelen diğer üç temel tümcede *Latife* göndergesine (*Ø geziyor, Ø giymiyor, Ø takmıyordu*), bir ilgeç yantümcesinde (*Ø alıştığı gibi*), bir de tümleş ortacında (*Ø ismarladığı kıyafetlerle*) olmak üzere beş boş artgönderimle gönderimde bulunmaktadır.

(185) Boş artgönderim (Ø) ve tam AÖ

Aliye henüz on bir-on iki yaşlarındaydı. *Ø* Dame de Sion'da okuyordu ve *Ø* hayatın bu kadar da tatsız olamayacağını düşünüyordu.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 54*)

(185)'teki söylem parçasında *Aliye* söylem içinde daha önceden söz edilmiş olan, yani öncülü olan bir göndergedir. Bu gönderge, söylem bölütünün ilk önermesinde tam AÖ ile kodlanmaktadır. Sonradan gelen diğer iki temel tümcede (*Ø okuyordu*) ve (*Ø düşünüyordu*) *Aliye* göndergesi boş artgönderimle kodlanmaktadır.

(186) Boş artgönderim (Ø)

Ecevit için bundan sonra siyasete giden bütün yollar kapalıydı. *Ø* Tamamen yalnız kalmıştı. *Ø* Artık ne yapabilirim diye düşünüyordu.

(*Umut adam Ecevit: 66*)

(186)'daki söylem parçasında, ilk önermede *için* ilgeci ile oluşturulmuş ilgeç öbeğinde tam AÖ kodlanan *Ecevit* göndergesi, *Umut adam Ecevit* kitabından bütüncemiz için seçilen %10luk dilim içinde ilk kez söz edilen bir göndergedir; dolayısıyla da öncül konumundadır. İlk önermenin ardından gelen iki önermede, (*Ø yalnız kalmıştı*) ve (*Ø düşünüyordu*), kullanılan boş artgönderimler, öncülleri olan *Ecevit* göndergesini kodlamaktadırlar.

(187) Adıl ve tam AÖ

Latife güzel mi diye herkes merak ediyordu. **Mustafa Kemal Paşa** çok yakışıklı bir erkekti. Acaba **Latife onun** yanına yakışacak mıydı?

(*Latife Hanım: 126*)

(187)'de, önermelerdeki *Latife* ve *Mustafa Kemal Paşa* söylem parçasında daha önceden söz edilmiş olan, yani öncülü olan göndergelerdir. Her iki öncüle de bu

söylem parçasında tam AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Diğer önermede *Latife*'ye yine tam AÖ ile, *Mustafa Kemal Paşa*'ya ise, tamlama yapısında iye konumunda bulunan adıl ile (*onun*) gönderimde bulunmaktadır.

(188) Adıl ve tam AÖ

Müzeyyen Senar bu programında bir değişiklik yapar. Program fasılla başlamaktadır. **O**, alt kadroda çalışan arkadaşlarıyla birlikte fasıla da katılır.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 265*)

(188)'deki söylem parçasında, ilk önermede tam AÖ ile kodlanan *Müzeyyen Senar* göndergesi söylemde daha önce söz edilmiş bir göndergedir. İkinci önermede bu göndergeye ya da başka bir kişi göndergesine gönderim yapılmamaktadır. Üçüncü önermede ise, ilk önermede tam AÖ ile kodlanan *Müzeyyen Senar* göndergesi *o* adılı ile kodlanmıştır.

(189) Adıl ve tam AÖ

Scala, **Suna Korat**'ın kariyerinde yepyeni, hayal dünyasını parıldatan bir sayfa açar. Çünkü Scala'nın en ünlü sanatçılarıyla bir arada olmak ve turnelere çıkmak gibi sonsuz olanaklar **onu** beklemektedir.

(*Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 70*)

(189)'daki söylem parçasında, ilk önermede tamlama yapısında iye-AÖ olarak tam AÖ ile kodlanan *Suna Korat* göndergesi söylemde öncülü olan bir göndergedir. İkinci önermede bu gönderge nesne konumunda *onu* adılı ile kodlanmıştır.

(190) Adıl, tam AÖ ve Boş artgönderim (Ø)

Latife konuklarına büyük şefkat gösteriyor, sofrayı evde çok sayıda hizmetçi olmasına karşın **kendisi** hazırlıyor, **Ø** herkesle konuşuyor ve **Ø** herkesi memnun bırakmanın çaresini buluyordu.

(*Latife Hanım: 58*)

(190)'da, hepsi özne sözdizimsel konumunda olmak üzere, ilk önermede *Latife* göndergesine bir tam AÖ ile, bir sonraki önermede *kendisi* adılı ile, diğer iki önermede ise, boş artgönderimlerle gönderimde bulunmaktadır.

Tam AÖ, adıl ve boş artgönderim kullanımlarını daha karmaşık bir söylem parçasında örneklendirelim:

(191) Adıl, tam AÖ ve Boş artgönderim (Ø)

Sadberk Hanım'ın₁ **İnan**₂ ile **Suna**'nın₃ arasında neler geçtiğinin tafsilatını öğrenebilmesi için sabahı beklemesi gerekti. [Ø₁ **Kızı**]₃ **İnan**'la₂ yemekten saat on bire doğru dönmüştü. **O** eve girdiğinde aile meclisi çoktan dağılmıştı. **Vehbi Bey**₄ yatmıştı. **Sadberk Hanım**₁ **kızını**₃ beklemişti ama Ø₁ [**onun**₃ hem yorgun olduğunu], [hem de Ø₃ belki bu meseleyi **annesiyile**₁ yüzyüze konuşmak istemeyeceğini] düşünerek konuyu hiç açmamıştı.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 229*)

(191)'deki söylem parçasında tam AÖ, adıl ya da boş artgönderimle kodlanmış 4 ayrı gönderge bulunmaktadır. Daha kolay izlenebilmeleri açısından göndergeler numaralandırılmıştır. Bu göndergelerin hepsi söylemde daha önce söz edildikleri için öncülleri bulunan; dolayısıyla okuyucu tarafından bilinen göndergelerdir. Öncelikle söylem parçasının ilk önermesinde *Sadberk Hanım*, *İnan*, *Suna* göndergeleri tam AÖ ile kodlanmışlardır. İkinci önermede, tamlama yapısında iye-AÖ konumunda *Sadberk Hanım* göndergesi boş artgönderim ile kodlanmıştır (Sadberk Hanım'ın (Ø) kızı). İkinci önermenin öznesi konumunda *kızı* AÖ ile gönderimde bulunan gönderge *Suna* göndergesidir. *İnan* göndergesi ikinci önermede de yine aynı şekilde tam AÖ ile kodlanmıştır. Üçüncü önermede, yine özne konumunda *Suna* göndergesi *o* adılı ile kodlanmıştır. Dördüncü önermede özne konumunda bulunan *Vehbi Bey* göndergesi de söylemde öncülü bulunan bir göndergedir ve bu önermede tam AÖ ile kodlanmıştır. Beşinci önermede *Sadberk Hanım* göndergesi özne konumunda yine tam AÖ ile kodlanmıştır. Aynı önermenin nesne konumunda *kızını* AÖ ile kodlanan gönderge *Suna* göndergesidir. *Ama* ile başlayan altıncı önermenin özne konumunda (*ama.... düşünerek konuyu hiç açmamıştı*) boş artgönderimle kodlanan gönderge *Sadberk Hanım* göndergesidir. Bu önermenin içinde yer alan iki yantümcenin özne konumlarında ise, ilkinde *onun* adılı (*onun yorgun olduğunu*), ikincisinde boş artgönderimle (Ø *konusmak istemeyeceğini*) kodlanan *Suna* göndergesi bulunmaktadır.

Burada, bütüncemizde tam AÖlerinin kullanımıyla ilgili bir belirleme yapmakta yarar görüyoruz. Tam AÖleri her zaman öncülleriyle aynı biçimde kullanılmak zorunda değildir. Örneğin *Latife*, bütüncemizdeki metinlerden birinde bir göndergedir ve bu göndergenin öncülü, yani ilk kullanımı, *Latife* biçiminde gerçekleşmiştir. Ancak metnin ilerleyen bölümlerinde bu göndergeye öncülün

biçiminden farklı AÖleri de kullanılmıştır. Örneğin, *ev sahibesi*, *köşk sahibesi*, *genç kız*, *bu kadın*, *genç kadın* gibi tam AÖler ile gönderimde bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(192)

Ancak Mustafa Kemal **ortalıkta görünmeyen bu düzenleyiciden** bunaldı. **Ev sahibesi** onda derin bir merak uyandırmaya başladı.

(*Latife Hanım: 57*)

(192)'de, söylem içindeki öncülü *Latife* olan göndergeye hem bir sıfat işlevli yantümcede geçen *bu düzenleyici* AÖ hem de özne konumundaki *ev sahibesi* AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Dolayısıyla çözümlerimizde bu tür kullanımları da tam AÖ gönderimi olarak ele aldık.

Bu belirlemeler ışığında yapılan çözümler sonucunda, bütüncede 3. kişi göndergeler için kullanılan boş artgönderim, adıl ve tam AÖlerinin dağılımları aşağıda Çizelge 5'te sunulmaktadır:

Çizelge 5: Üç artgönderim türünün toplam dağılım sıklıkları

Artgönderim türü	Dağılım	%
Tam AÖ	1857	%44
Boş artgönderim	2008	%47
Adıl	382	%9
Toplam artgönderim	4247	%100

Çizelge 5'te görüldüğü gibi bütüncemiz üzerinde yaptığımız çözümler sonucunda 3. kişi insan göndergeleri için en çok kullanılan artgönderim türü % 47 oranıyla boş artgönderim olarak belirlenmiştir. En yüksek ikinci değere sahip olan artgönderim türü ise, % 44 oranıyla tam AÖleridir. Bütüncemizde göndergelerin kodlanmasında en az kullanılan artgönderim türü ise, adıllardır. Çizelgedeki değerler açısından iki değerlendirme yapılabilir. Birincisi, boş artgönderim ile tam AÖ arasındaki dağılım oranlarının birbirine çok yakın olmasıyla ilgilidir. Bu çalışmaya başlarken yazılı anlatı türlerinde boş artgönderim türünün diğer iki artgönderim türüne oranla daha fazla kullanılacağı gibi bir beklentiye sahiptik. Alanyazınında, Ruhi, tam AÖ, adıl ve boş artgönderim kullanımının Türkçe anlatı metinlerindeki

dağılımını incelediği deneysel çalışmasında boş artgönderimin anlatının başkişisini (protogonist) kodlamak için en çok kullanılan artgönderim türü olduğunu belirtiyor (1992: 109). Bu konuda başka dillerde yapılan çalışmalar da böyle bir varsayımı destekliyor (Zheng 1996; Clancy 1980; Chen 1986; Givón 1983; Li ve Thompson 1979; Tai 1978). Ancak hem Ruhi'nin (1992) çalışmasında hem de diğer dillerde yapılan yukarıda söz ettiğimiz çalışmalarda boş artgönderimle ilgili yapılan bu belirleme ile ilgili bir koşul olduğundan söz ediliyor. Bu koşula göre, örneğin Ariel'in Erişilebilirlik Ölçeğinde (1988; 1990) ya da Givón'un Konu Sürekliliği Modeli'nde (1983) en sürekli ya da erişilebilir konuların kodlanması için; başka bir deyişle, anlatı metinlerinin başkişilerinin kodlanması için en sık kullanıldığı belirtilen boş artgönderim, araya başka göndergeler girdiğinde yerini adıl ya da tam AÖlerine bırakmaktadır. Bütüncemizden çözümlendiğimiz metinlerin çoğunda çok fazla kişi gönderimi bulunmaktadır. Bunların belirlenmesindeki ölçüt ise, metinde kullanılan öncülüne, hangi tür artgönderimle olursa olsun, en az bir kez gönderimde bulunulmasıdır. Bu göndergelerden bazıları, doğal olarak, diğerlerine oranla daha sürekli durumdadır; yani metinde daha sık kullanılmaktadır; ancak araya başka göndergelerin girmesi daha sürekli ya da erişilebilir olan göndergelerin kodlanmasında kullanılacak artgönderim türünün seçimini etkilemekte ve boş artgönderim yerine tam AÖ kullanımının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, toplam artgönderim çizelgesinde görüldüğü gibi, tam AÖ ve boş artgönderim türleri arasında büyük bir fark ortaya çıkmamıştır.

Bu bağlamda, bir başka konudan daha söz etmek gerekiyor. Toplam artgönderimler belirlenirken metinlerde öncülü bulunan ve bu öncüle en az bir kez gönderimde bulunulan tüm göndergeler sayıldı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu göndergelerden bazıları diğerlerine oranla daha süreksiz durumdaydı. Daha süreksiz olan göndergeler doğal olarak çoğunlukla tam AÖ ile kodlanmaktaydı. Ancak hakkında biyografisi yazılan kişiler için yapılan gönderimler tek başlarına ele alındığında, bu göndergeler çözümlendiğimiz metinlerin en sürekli göndergeleri oldukları için bunların kodlanmasında en sık kullanılan artgönderim türünün büyük bir farkla boş artgönderim olduğu gözlemlenmiştir. Bunun için aşağıdaki çizelgeler incelenebilir.

Çizelge 6: *Bir Yalnız Diva: Suna Korat* kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları

Gönderge	Tam AÖ	Ø	Adıl	Toplam artgönderim
Suna Korat	82 %23	244 %68	31 %9	357 %100

Çizelge 7: *Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi* kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları

Gönderge	Tam AÖ	Ø	Adıl	Toplam artgönderim
Aliye Berger	84 %21	263 %64	63 %15	410 %100

Çizelge 8: *Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım* kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları

Gönderge	Tam AÖ	Ø	Adıl	Toplam artgönderim
Sadberk Hanım	136 %24	383 %68	45 %8	564 %100

Çizelge 9: *Cumhuriyetin divası: Müzeyyen Senar* kitabında hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türlerinin dağılım oranları

Gönderge	Tam AÖ	Ø	Adıl	Toplam artgönderim
Müzeyyen Senar	61 %20	202 %66	44 %14	307 %100

Bu çizelgelerde de görüldüğü gibi, hakkında biyografisi yazılan kişiye metinler içinde yapılan gönderimler büyük çoğunlukla boş artgönderimle gerçekleştirilmektedir. Burada değerleri verilen dört kitap için boş artgönderim ve tam AÖ arasındaki farkın ortalamalarını aldığımızda boş artgönderimin %66,5; tam AÖnin ise, %22 oranında kullanıldığını söyleyebiliriz. Burada bütüncemizdeki 6 kitaptan yalnızca dördünün sonuçları verilmektedir. Hakkında biyografisi yazılan kişiye yapılan gönderim türleri açısından sonuçları burada verilmeyen kitaplar *Latife Hanım* ve *Umut adam Ecevit* kitaplarıdır. *Latife Hanım* kitabındaki gönderimleri değerlendirdiğimizde, hakkında biyografisi yazılan kişi ile birlikte, yani *Latife* ile birlikte çok sık gönderimde bulunulan bir başka gönderge daha bulunmaktadır. Bu durum en azından kitabın incelediğimiz %10luk bölümü için böyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sürekli olarak değerlendirebileceğimiz iki göndergenin bulunması burada tartıştığımız konunun açıklanmasına yardımcı

olmayacağından bu kitap, en azından hakkında biyografisi yazılan kişi için kullanılan gönderim türleri açısından değerlendirme dışında bırakılmıştır. Burada değerlendirme dışında bırakılan ikinci kitap olan *Umut adam Ecevit* kitabında ise, durum biraz farklıdır. Çünkü bu kitapta gözlemlenen durum beklentilerin dışında gerçekleşen bir durumdur. Hakkında biyografisi yazılan gönderge metin içinde sürekli bir gönderge olmasına ve en sık artgönderimle kodlanan gönderge olmasına rağmen, bu göndergenin kodlanmasında en sık kullanılan artgönderim türü tam AÖ olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, burada tartışığımız durum açısından da bu kitap değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Çizelge 5'teki toplam artgönderim türlerinin dağılımına ilişkin verilen değerlerle ilgili yapılabilecek ikinci bir değerlendirme de adıl kullanımıyla ilgilidir. Adıllar bütüncemizde en az tercih edilen artgönderim türü olarak görülmektedir. Bu durum, bir açıdan yukarıda yaptığımız belirlemeye bağlıdır. Yani, araya giren göndergelerin fazlalığı nedeniyle yazar, adıl kullanımının da göndergeler açısından bir belirsizliğe yol açabileceğini düşünmüş ve bu yüzden adıl kullanmaktan kaçınıp tam AÖlerini tercih etmiş olabilir. Dolayısıyla da, adıl kullanımı diğer iki artgönderim türüne göre çok düşük oranda kalmıştır.

4.1.2. Boş Artgönderim ve Sözdizimsel Konular

Boş artgönderim ile sözdizimsel konular arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için gerçekleştirilen çözümlemenin amacı, sözdizimsel konuların boş artgönderim kullanımları ile nasıl bir ilişki içinde olduklarını ortaya çıkarmaktır. Çalışmamıza başlarken, bu çözümlemenin sadece özne ve nesne sözdizimsel konuları ile sınırlandırmayı düşünmüştük. Ancak çözümlemelere başladıktan sonra artgönderimlerin yalnızca özne ve nesne konularında değil, başka sözdizimsel konularda da ortaya çıktığını ve bu kullanımların da bölütlenmiş söylem temsilleştirme kuramına göre yapacağımız çözümlemeler açısından önemli olabileceğini gözlemledik. Dolayısıyla artgönderim ile sözdizimsel konum arasındaki ilişki özne ve nesne konularının yanı sıra adlaştırmalarda, tümleç ortaçlarında, ilgeç yantümcelerinde bulunan iye-AÖleri ve tamlama yapılarındaki iye-AÖleri;

dolaylı ve dolaysız nesnelere; yantümce özneleri; *gibi, ile, için* gibi ilgeçlerle kurulan ilgeç öbeklerindeki artgönderimler ve *-DA* ve *-DAn* tümleçleri ile birlikte kullanılan artgönderimler açısından da incelenmiştir: Aşağıda bu kullanımlar örneklendirilmektedir:

(193) Özne boş artgönderimi

Annese mutlaka İzmir'e gitmek istiyordu. Ø Ne doktorları dinliyordu ne de oğlunu. Ø Ölürsen de İzmir'de öleyim diye düşünüyordu. Ø Yatağından kalkıp çarşafını bile giymişti.

(*Latife Hanım: 86*)

(193)'te ilk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanmış gönderge metinde daha önceden *Zübeyde Hanım* tam AÖ ile söyleme tanıştırmış olan öncüdür. Bu söylem parçasında bu göndergeye (Mustafa Kemal'in) *annese* tam AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Sonraki üç önermede bu göndergeye yine özne konumunda üç boş artgönderimle gönderimde bulunmaktadır.

(194) Özne boş artgönderimi

Aliye henüz on bir-on iki yaşlarındaydı. Ø Dame de Sion'da okuyordu ve Ø hayatın bu kadar da tatsız olamayacağını düşünüyordu. Ø Ancak vasat bir öğrenci olabiliyordu.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 54*)

(194)'te tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi metinde ilk kez kodlandığı için ardından gelen önermelerde kullanılan ve bu göndergeye gönderimde bulunan boş artgönderimlerin öncülü konumundadır. Bu söylem parçasında kullanılan boş artgönderimlerin hepsi özne konumundaki göndergeyi kodlamaktadırlar.

(195) Özne boş artgönderimi

Sadberk Hanım'ın eski Türk-Osmanlı işi eser toplaması artık tesadüfi olmaktan çıkmıştı. Ø Hakiki bir koleksiyoncu gibi piyasayı takip ediyordu. Ø Vakit buldukça yine Kapalıçarşı'ya gidiyordu. Ø Antika eşya satan hemen hemen herkesi tanıyordu. Ø İşin püf noktalarını, inceliklerini iyice öğrenmişti. Ø Dükkanlarda oturuyor, sahipleriyle sohbet ediyordu.

(*Koç Ailesinin Yaşamı: Sadberk Hanım: 218*)

(195)'te ad yantümcenin öznesi konumunda tam AÖ ile kodlanan *Sadberk Hanım* göndergesi arkadan gelen diğer önermelerin özne konumlarında boş artgönderimle kodlanmaktadır.

(196) Yantümce öznesi olarak boş artgönderim

Latife mektuplarında [**babasının** Mustafa Kemal'e büyük hayranlık duyduğunu] [Ø evlerinin karargâh olarak kullanılmasından çok mutlu olduğunu] yazıyordu.

(*Latife Hanım: 85*)

(196)'da temel tümcenin içinde özneleri aynı gönderge olan iki yantümce (*duyduğunu, olduğunu*) bulunmaktadır. İlk yantümcenin öznesi tam AÖ (*babası*) ile kodlanmıştır; ikinci yantümcenin öznesi de aynı göndergedir; ancak bu yantümcede bu gönderge boş artgönderimle kodlanmıştır.

(197) Yantümce öznesi olarak boş artgönderim

Sofrada uzun uzun [**Ender**'in böyle bir muayenehanenin yükünü kaldırıp kaldıramayacağı] konuşuldu. Annesi, teyzesi ve eniştesi en nihayetinde [**Ø** bir müddet tecrübe etmesinde] fayda bulunduğuna karar verdiler.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 222*)

(197)'de ilk önermede, temel tümce içinde yer alan yantümcenin (*kaldırıp kaldıramayacağı*) öznesi tam AÖ ile kodlanan *Ender* göndergesidir. İkinci önermede, yine temel tümce içinde yer alan yantümcenin (*tecrübe etmesinde*) öznesi de yine *Ender* göndergesidir, ancak bu yantümcede bu gönderge boş artgönderimle kodlanmıştır.

(198) Yantümce öznesi olarak boş artgönderim

Ø Her zamanki gibi, Mayıs ayı geldiğinde tekrar İzmir'e gider. **Ø** İzmir'e yılda bir veya en çok iki defa gidebilmekte ve çok kere bu gidişler on beş günlük programlarla sınırlı olmaktadır. [**Ø** Uzatması] da mümkün değildir.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 240*)

(198)'de ilk önermede, özne konumunda boş artgönderimle kodlanan gönderge söylemde daha önce söz edilmiş olan *Müzeyyen Senar* göndergesidir. İkinci önermenin özne konumunda da aynı gönderge yine boş artgönderimle kodlanmıştır. Üçüncü önermedeki yan tümcede (*uzatması*) yine aynı göndergeye gönderimde bulunmaktadır ve bu gönderimde boş artgönderimle kodlanmıştır.

(199) İye-AÖ olarak boş artgönderim

[**Ø** Odasına] bırakılan gazetelerde [**Ø** fotoğraflarının] çevresine çiçekler çiziliyor, [**Ø** başucundaki] vazoya her gün kokulu çiçekler konuyordu.

(*Latife Hanım: 57*)

(199)'de üçü de iye olarak *Mustafa Kemal* göndergesine gönderimde bulunan ve iye konumundaki AÖnin silinmesiyle oluşan (**Ø odası, Ø fotoğrafları, Ø başucu**) boş artgönderimler bulunmaktadır.

(200) İye-AÖ olarak boş artgönderim

Güzellik kavramı [Ø kafasında] ve [Ø yüreğinde] ne zaman oluşmuştu, Ø tam olarak bilmiyordu,

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 57)

(200)'de her iki önermede de boş artgönderimle kodlanan gönderge söylemde daha önce söz edilmiş olan *Aliye* göndergesidir. Boş artgönderimler, ilk önermede iye-AÖ konumlarında (*Ø kafası, Ø yüreği*), ikinci önermede özne konumunda (*Ø bilmiyordu*) kullanılmaktadır.

(201) İye-AÖ olarak boş artgönderim

Ø [Ø İşyle] [Ø özel hayatını] birbirine karıştırmaz.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar*: 247)

(201)'de de bir önceki örnekte olduğu gibi, özne konumunda boş artgönderimle kodlanan *Müzeyyen Senar* göndergesi önermedeki iye-AÖ konumlarında da (*Ø işi, Ø özel hayatı*) boş artgönderimle kodlanmıştır.

(202) Nesne boş artgönderimi

Latife, **Zübeyde Hanım**'ı istasyonda bekliyordu. [Ø Karşılamanlar arasında] Mustafa Kemal'in Harbiye'den sınıf arkadaşı Asım Paşa ile karısı da vardı.

(*Latife Hanım*: 95)

(202)'de ilk önermede nesne konumundaki *Zübeyde Hanım* göndergesi tam AÖ ile kodlanmıştır. İkinci önermedeki özneyi niteleyen sıfat işlevli yantümcenin nesnesi olan aynı göndergeye boş artgönderimle gönderimde bulunmaktadır.

(203) Nesne boş artgönderimi

O sıralar [Ø Londra'da olduğu] duyulunca BBC Türkçe servisinde çalışanlar Ø röportaj yapmak için ararlar.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar*: 240)

(203)'te, *Londra'da olduğu* ad yantümcesinin öznesi konumunda boş artgönderimle kodlanan gönderge söylemde daha önce söz edilmiş olan *Müzeyyen Senar* göndergesidir. Temel tümcenin, yani *ararlar* yüklemine nesnesi konumunda aynı gönderge boş artgönderimle kodlanmıştır.

(204) Nesne boş artgönderimi

Bu heyecanlandırıyordu **Aliye**'yi... Bu yüzden de sözcükler **onu** ne kadar cesaretlendiriyorsa, renkler de Ø bir o kadar korkutuyordu.

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 65)

(204)'te, ilk önermede nesne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi bir sonraki önermenin nesnesi konumunda adilla (onu) kodlanmıştır. Üçüncü önermede ise, aynı gönderge yine nesne konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır.

(205) Dolaylı Nesne boş artgönderimi

[Ecevit'in istifa ettiğini] duyan partililer otobüslerle Ankara'ya akın etti. Hepsi Ø “geri dön” diyorlardı.

(Umut adam Ecevit: 74)

(205)'te, örneklendirilen dolaylı nesne boş artgönderimi bütüncemizde belirlenen tek örnektir. Bütüncemizde başka dolaylı nesne boş artgönderimine rastlanmamıştır. Bu örnekte, ilk önermede yantümce öznesi olarak tam AÖ ile kodlanan *Ecevit* göndergesi, bir sonraki önermenin dolaylı nesnesi konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır. Buradaki boş artgönderim oluşumunu, boş artgönderimin yerine *ona* adılı koyarak da sınavabiliriz.

Boş artgönderimin çeşitli sözdizimsel konumlardaki görünümünü örneklerle inceledikten sonra şimdi de çeşitli sözdizimsel konumlardaki adıl kullanımlarını inceleyelim. İlk olarak özne konumundaki adıl kullanımı örneklendirilmektedir:

(206) Özne olarak adıl

Latife o günlerin hikâyesini Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis'e 1923 yılında anlatmış, o da *La Nouvelle Turquie* adını verdiği kitabına yazmıştı.

(Latife Hanım: 67)

(206)'da ilk önermede dolaylı nesne konumunda tam AÖ ile kodlanmış *Berthe Georges-Gaulis*'e bir sonraki önermenin özne konumunda *o* adılı ile gönderimde bulunmaktadır.

(207) Özne olarak adıl

Ø sürprizlerle dolu, ne yapacağı, ne söyleyeceği önceden kestirilemeyen biriydi.

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 55)

(207)'de söylemde daha önce söz edilmiş olan *Aliye* göndergesi, tümcenin özne konumunda *o* adılı ile kodlanmaktadır.

(208) **Özne olarak adıl**

Kızı İnan'la yemekten saat on bire doğru dönmüştü. **O** eve girdiğinde aile meclisi çoktan dağılmıştı.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 229*)

(208)'de ilk önermede özne konumunda *kızı* AÖ ile kodlanan gönderge söylemde daha önce söz edilmiş olan *Suna* göndergesidir. Aynı gönderge, ikinci önermede, yine özne konumunda *o* adılı ile kodlanmıştır.

(209) **Nesne olarak adıl**

Engel elbette vardı. Fikriye vardı, **onu** halledebilirdi.

(*Latife Hanım: 68*)

(209)'da ikinci önermedeki ad tümcesinin öznesi konumunda tam ad öbeği ile kodlanmış *Fikriye*'ye üçüncü önermenin nesnesi konumunda *onu* adılı ile gönderimde bulunmaktadır.

(210) **Nesne olarak adıl**

Nezihe Hanım **annesini** yeni kaybetmişti; **onu** tanımış birileriyle beraber olmak, üzüntüsünü bir nebze olsun hafifletiyordu.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 219*)

(210)'da ilk önermede nesne konumunda *annesini* tam AÖ ile kodlanan gönderge, ikinci önermenin de nesne konumunda *onu* adılı ile kodlanmıştır.

(211) **Nesne olarak adıl**

Aliye her şeyin hakkını vererek yaşıyordu. Bu aşk **onu** komik hallere de düşürüyordu.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 73*)

(211)'de ilk önermede özne konumunda *Aliye* tam AÖ ile kodlanan gönderge, ikinci önermenin nesne konumunda *onu* adılı ile kodlanmıştır.

(212) **Nesne olarak adıl**

[Ø Sıkıntılılarıyla baş edemediği] günlerde ise [**onu** yaşama bağlayan] tek güç sanattır.

(*Bir Yalnız Diva: Suna Korat: 66*)

(212)'de ad yantümcesinin öznesi konumunda (*baş edemediği*) boş artgönderim ile kodlanan gönderge söylemde daha önce söz edilmiş olan *Suna Korat* göndergesidir. Bu gönderge aynı önermedeki sıfat işlevli yantümcenin (*yaşama bağlayan*) nesnesi konumunda *onu* adılı ile kodlanmıştır.

(213) **Yantümce öznesi olarak adıl**

Latife [**onun** istediği] notayı yazmıştı.

(*Latife Hanım: 65*)

(213)'teki önermede bulunan yantümcede özne konumunda *onun* adılı ile kodlanmış gönderge, söylemde daha önceden söz edilmiş olan *Mustafa Kemal* göndergesidir.

(214) **Yantümce öznesi olarak adıl**

Ecevit yine de [tarlada **kendi** ekeceği], [acısına **kendi** katlanacağı] çile çiçeğinden başlayacaktır siyasete.

(*Umut adam Ecevit: 71*)

(214)'te önermenin öznesi konumundaki *Ecevit* göndergesi önermede bulunan iki yantümcenin özne konumlarında *kendi* adılı ile kodlanmıştır.

(215) **Yantümce öznesi olarak adıl**

Carl [**onun** geleceği] günler eve şarap almaya başlamış.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 74*)

(215)'teki önermede bulunan yantümcede özne konumunda söylemde daha önceden söz edilmiş olan *Aliye* göndergesi *onun* adılı ile kodlanmıştır.

(216) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Salih Bey'e sen de **onunla** gideceksin demişti Mustafa Kemal.

(*Latife Hanım: 86*)

(217) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

O yüzden de içten içe Aliye için üzümler, ellerindekini, ailelerinin gönderdiği yiyecekleri **onunla** paylaşırlardı.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 61*)

(216) ve (217)'de *ile* ilgeci ile oluşturulan ilgeç öbeğinde kullanılan adılar örneklendirilmiştir.

(218) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Latife misafirinin sağlığına zarar verebilecek ne varsa **ondan** uzak tutmaya çalışıyordu.

(*Latife Hanım: 57*)

(219) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

İzmir'den döndüğü gün **Vahit Bey** yine karşısındadır. Artık iyiden iyiye sıkılmıştır. Ancak **ondan** kurtuluş yok gibidir.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 262*)

(218) ve (219)'da –*DAn* tümleci konumlarında kullanılan adılar örneklendirilmiştir.

(220) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Ev sahibesi **onda** derin bir merak uyandırmaya başladı.

(*Latife Hanım: 57*)

(221) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Hafta sonunda Ömer ve Feraye **ondadır**.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 260*)

(220) ve (221)'de –*DA* tümleci konumlarındaki adıl kullanımı örneklendirilmiştir.

(222) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Vehbi Bey ise nuh diyor peygamber demiyordu; **ona göre** bu eski elişlerini kadınlar dokumuş, bitmişti.

(*Koç Ailesinin Yaşamı: Sadberk Hanım: 238*)

(222)'de *ona göre* ilgeç öbeğinde *o* adılı ile kodlanan gönderge, ilk önermenin öznesi konumundaki *Vehbi Bey* göndergesidir.

(223) **Diğer konumlardaki adıl kullanımı**

Sanat konusunda [Ø karşılaştığı] yeni bir görüş **onun için** çok büyük önem taşır.

(*Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 70*)

(223)'te *onun için* ilgeç öbeğinde *o* adılı ile kodlanan gönderge, söylemde daha önce söz edilmiş olan ve önermedeki yantümcedeki boş artgönderimle kodlanan *Aliye* göndergesidir.

(224) **İye-AÖ olarak Adıl**

Latife buluş çağına Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte girdi. Ardından gelen Çanakkale Savaşı **onun** da yaşamını değiştirdi.

(*Latife Hanım: 39*)

(224)'te ilk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanmış *Latife* göndergesine bir sonraki önermenin nesnesini oluşturan öbekte tamlamanın iyisi konumunda adıl kullanılarak gönderimde bulunmaktadır.

(225) **İye-AÖ olarak Adıl**

İsmet İnönü yoktu artık. **Onun** Özel Kalem Müdürü Necdet Calp vardı.

(*Umut adam Ecevit: 69*)

(225)'te ilk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *İsmet İnönü* göndergesi, bir sonraki önermede iye AÖ konumunda adıl ile kodlanmıştır.

(226) **İye-AÖ olarak Adıl**

[Müzeyyen Senar] İstanbul'a dönünce havaalanında **kendi** arabası beklemektedir.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 246*)

(226)'da, metinde, ilk önermede özne konumunda *Müzeyyen Senar* göndergesi boş artgönderimle kodlanmaktadır, ancak burada bu göndergeyi kodlayan adıl kullanımını örneklendirildiği için, karışıklık olmaması açısından, gönderge tam AÖ ile parantez içinde belirtilmiştir. *Müzeyyen Senar* göndergesi temel tümcede yer alan tamlama yapısında iye-AÖ konumunda *kendi* adılı ile kodlanmıştır.

(227) **Dolaylı nesne olarak adıl**

Latife'nin sanata, edebiyata ve müziğe özel bir yeteneği vardı. Büyükdedesi Salih Bey **ona** Londra'dan bir piyano getirtmişti.

(*Latife Hanım: 38*)

(227)'de tamlama yapısının (*Latife'nin yeteneği*) iyesi konumunda *Latife* tam AÖ ile kodlanmaktadır. Sonraki önermede ise, önermenin dolaylı nesnesi konumundaki bu göndergeye *ona* adıla ile gönderimde bulunmaktadır.

(228) **Dolaylı nesne olarak adıl**

Murat son derece sevimli ve uslu bir bebektir. Müzeyyen Senar **ona** bayılır.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 260*)

(228)'de ilk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan Murat göndergesi, sonraki önermede dolaylı nesne konumunda *ona* adılı ile kodlanmıştır.

Bütünce çözümlemesinde, artgönderim ile sözdizimsel konum arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla yukarıda verilen örnekler çerçevesinde bütüncemizde özne, nesne, dolaylı nesne, yantümce öznesi, iye-AÖ konumlarında ve *gibi, ile, için* vb. ilgeçlerle oluşturulan ilgeç öbekleri ile *-DA* ve *-DAn* tümleçlerinde kullanılan tam AÖ, adıl ve boş artgönderim türleri belirlenmiştir. Çizelge (10)'da çözümlenmeler sonucunda elde edilen, sözdizimsel konumların toplam artgönderimler açısından dağılım sıklıkları gösterilmektedir:

Çizelge 10: Sözdizimsel konumların bütüncedeki toplam dağılım oranları

SÖZDİZİMSEL KONUMLAR	DAĞILIM	%
ÖZNE	1860	%44
İYE-AÖ	984	%23
YANTÜMCE ÖZNESİ	668	%16
NESNE [-(y)I]	273	%6
DOLAYLI NESNE [-(y)A]	251	%6
<i>ile, için, gibi, -DA, -DAn</i>	211	%5
TOPLAM ARTGÖNDERİM	4247	%100

Çizelge 10'u incelediğimizde, toplam artgönderimler açısından artgönderimin en çok kodlandığı sözdizimsel konumun özne (%44) olduğu görülmektedir. Özne konumundan sonra artgönderimin en çok kodlandığı ikinci konum iye-AÖ (%23) konumudur. Daha sonra da, % 16'lık oranla yantümce öznesi konumu gelmektedir. Nesne ve dolaylı nesne konumlarının oranları ise, toplam artgönderimler açısından aynıdır.

Bütüncemizde kullanılan üç artgönderim türünün sözdizimsel konumlara göre dağılımları ise, Çizelge (11)'de gösterilmektedir:

Çizelge 11: Boş artgönderim, tam AÖ ve adılların sözdizimsel konumlara göre toplam dağılım oranları

Artgönderim	Özne	İyeAÖ	YTÖznesi	Nesne -(y)I	D.Nesne -(y)A	<i>ile, için, gibi, -DA, -DAn</i>	Toplam
Tam AÖ	817 %44	309 %31	244 %37	159 %58	167 %66.53	161 %76	1857 %44
Ø	980 %53	621 %63	394 %59	12 %4	1 %0.39	0	2008 %47
ADIL	63 %3	54 %5	30 %4	102 %37	83 %33.06	50 %24	382 %9
TOPLAM	1860 %100	984 %100	668 %100	273 %100	251 %100	211 %100	4247 %100

Çizelge 11'de verilen yüzde oranları sözdizimsel konumların toplamları açısından (dikey olan toplamlar) artgönderim türlerinin dağılımlarını göstermektedir. Bu

çizelgeye göre, en çok artgönderimin kodlandığı sözdizimsel konum olan özne konumunda en çok kullanılan artgönderim türünün boş artgönderim (%53) olduğu görülmektedir. Boş artgönderimden sonra %44 oranıyla tam AÖ gelmektedir. En çok artgönderimin kodlandığı ikinci sözdizimsel konum olan iye-AÖ konumunda ise, gönderimler yine en çok boş artgönderim türü (%63) ile sağlanmıştır. Yantümce öznesi konumunda ise, yine en sık boş artgönderim türünün kullanıldığı gözlenmektedir. Dolaylı nesne, nesne, ilgeç öbekleri ve *-DA*, *-DAn* tümleçlerinde ise, en çok kullanılan artgönderim türü tam AÖ ve ardından adıldır. Çizelge (12)'de ise, artgönderim türlerinin toplamları açısından (yatay olan toplamlar) sözdizimsel konumların dağılımlarının yüzde oranları verilmektedir.

Çizelge 12: Boş artgönderim, tam AÖ ve adılların sözdizimsel konumlara göre toplam dağılım yüzdeleri

Artgönderim	Özne	İyeAÖ	YTÖznesi	Nesne -(y)I	D.Nesne -(y)A	<i>ile, için, gibi,</i> <i>-DA, -DAn</i>	Toplam
Tam AÖ	817 %44	309 %17	244 %13	159 %9	167 %9	161 %9	1857 %100
Ø	980 %48.80	621 %30.92	394 %19.62	12 %0.59	1 %0.04	0	2008 %100
ADIL	63 %16	54 %14	30 %8	102 %27	83 %22	50 %13	382 %100

Çizelge (12)'ye göre, toplam tam AÖ artgönderimleri açısından ilk sırayı özne konumu almaktadır. Arkasından, sırasıyla iye-AÖ, yantümce öznesi ve dolaylı nesne konumları gelmektedir. Boş artgönderim açısından ise, durum biraz farklılaşmaktadır. Boş artgönderimin en çok kullanıldığı ilk üç sözdizimsel konum, tam AÖ kullanımında olduğu gibi, özne, iye-AÖ ve yantümce öznesi konumlarıdır. Ancak, boş artgönderim, doğal olarak, açık bir artgönderim türünün kullanılmasının zorunlu olduğu ilgeç öbeklerinde ve *-DA*, *-DAn* tümleçlerinde hiç kullanılmamıştır. Bütüncemizde boş artgönderimin, dolaylı nesne olarak kodlandığı tek bir örneğe rastlanmıştır. Nesne konumunda ise, daha önce de söz ettiğimiz gibi, boş artgönderim kullanımına sadece on iki örnekte rastlanmıştır. Adıl kullanımı açısından çizelgedeki oranları değerlendirecek olursak, adılların en çok nesne ve ardından dolaylı nesne konumunda kullanıldığı gözlenmektedir. Diğer konumlarda ise, adıl kullanımlarının hemen hemen orantılı bir dağılımı olduğundan söz edilebilir.

Bu değerleri söylem içinde boş artgönderim kullanımları açısından değerlendirecek olursak, öncelikle şunu söylemek gerekiyor. En çok artgönderimin kodlandığı sözdizimsel konum olan özne konumunda en çok kullanılan artgönderim türü %53 oranıyla boş artgönderimdir. Givón'un belirttiği gibi (1983), söylem içinde sonradan gelen önermelerde aynı özne ile devam etmek belirtisiz biçimdir. Bu durum göndergenin erişilebilirliği ile ilgilidir. Göndergeden bir önceki önermede söz edilmiş olması erişilebilirlik derecesi içinde en erişilebilir konumdur ve gönderge ne kadar erişilebilir ise, onu kodlamak için o kadar indirgenmiş artgönderim türü kullanılır. Givón'un erişilebilirlik ölçeğindeki en indirgenmiş artgönderim türü ise, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, boş artgönderimdir. Dolayısıyla, çalışmamızdan elde edilen bulgular açısından özne konumu ile boş artgönderim türünün kullanımı arasında söylem-edimbilimsel etkenler açısından bir koşutluk bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuç, bu konuda yapılmış çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Örneğin, Kerslake, çalışmasında benzer bir bulgudan söz etmektedir (1987:102). Buna göre, öncülün erişilebilirliği çok yüksek ise, yani gönderge, bir önceki tümcenin öznesi ise ya da söylem içinde artgönderim ve öncülü çok yakın kullanıldıysa, özne silinebilmektedir (Kerslake 1987: 102). Keçik ve Erk-Emeksiz de çalışmalarında inceledikleri bütüncede özne konumundaki konu ad öbeklerinin %85 oranında boş artgönderimle kodlandığını belirlemişlerdir (2000: 33).⁹

Nesne sözdizimsel konumunda boş artgönderim kullanımı ile ilgili burada bir belirleme yapmak gerekiyor. Taylan'a göre, Türkçede nesne uyumu eylem üzerinde belirtilmediğinden eylemin nesnesi açık adıl kullanımı ile belirtilmelidir, aksi halde tümce dilbilgisi-dışı olur (1986: 220). Taylan'a göre, bu noktada bir istisna bulunmaktadır. Bağlaçla bağlanmış tümcelerde nesnelere eşgönderim ilişkisi hem boş artgönderimle hem de adıllarla sağlanabilir (Taylan 1986: 220):

(229)

Erol Nazan'ı, her akşam işinden alır ve onu/Ø_i yemeğe götürür.

(229)'da *ve* bağlacı ile bağlanmış iki önerme bulunmaktadır. İlk önermede nesne

⁹Özne sözdizimsel konumu ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişki, Boş artgönderim ve Konu arasındaki ilişkinin ele alındığı Bölüm 4.2.3'te daha ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır.

konumundaki *Nazan*, ikinci önermede de nesne konumundadır, dolayısıyla bu göndergeye hem boş artgönderimle hem de adıyla gönderimde bulunulabilmektedir.

Ancak bir noktayı belirtmek gerekir; Taylan (1986) yukarıdaki belirlemeyi tümce sınırları içerisinde ele almaktadır. Taylan'a göre (1986), söylemin etkisi dikkate alındığında nesne konumundaki bir kişi gönderimi tümce sınırları dışında da boş artgönderimle sağlanabilmektedir. Taylan bunun için aşağıdaki örneği vermektedir (1986: 224):

(230)

- a. Erol'u, bu şirkette kim sever?
- b. [Ahmet'in işe aldığı] kızlar ~~Ö~~/onu, severler.

Taylan'a göre (1986), (230a)'da bulunan *Erol* göndergesine (230b)'de rahatlıkla boş artgönderimle gönderimde bulunulabilir; çünkü *Erol*, (230b) önermesinin önvarsayılmış, öngörülebilir bölümüdür ve açık bir şekilde, yani adıl kullanılarak kodlanmasına gerek yoktur. Kornfilt de buna benzer bir belirlemede bulunarak Türkçede dolaysız nesnenin, eylem ya da herhangi başka bir öge üzerinde uyum ekleriyle belirtilmediğini, ancak edimbilimsel durum nesnenin göndergesini açıkça belli ediyorsa nesnenin silinebileceğini belirtmektedir (1997: 128). Daha önce de söz ettiğimiz gibi, Kornfilt, bu tür silinmeyi, boş artgönderim olarak değil *söylem silinmesi* olarak açıklamaktadır (1997: 128). Bu durumda silinen ögenin anlaşılması, ancak söylem içinde daha önce söz edilmesi ile ya da sözcenin içinde üretildiği durum yardımıyla, yani söylemsel ya da edimbilimsel bilgiye dayanarak sağlanabilmektedir. Schroeder'e göre de, dolaysız nesnelere boş artgönderimle kodlanabilirler, ancak bu durum katı bir şekilde bağlamsal olarak denetlenmektedir (1999: 34). Bu belirlemeler bütüncemizde boş artgönderimin nesne konumunda kullanılması ile ilgili olarak rastladığımız örnekler açısından değerlendirdiğimizde şu belirlemeleri yapabiliriz:

1. Öncelikle, bu çalışma boş artgönderim kullanımını tümce sınırları içinde değil söylem yapısı içinde ele almaktadır. Dolayısıyla tümce sınırları için yapılan belirlemeler bu çalışmada dikkate alınmamaktadır.
2. Bütüncemizde kişi gönderimleri genel olarak değerlendirildiğinde, nesne

sözdizimsel rollerinde kişi gönderimlerinin büyük çoğunlukla, boş artgönderimle değil, tam AÖ ya da adıl ile sağlandığını belirtmek gerekmektedir. Nesne sözdizimsel konumunda sadece %4 oranında boş artgönderim kullanımına rastlanmıştır.

3. Nesne sözdizimsel konumu ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişki bir sonraki bölümde konu ve boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişki tartışılırken tekrar ele alınacaktır.

Bütüncemizi oluşturan metinler iki ölçme işlemine göre, yani adıl, tam AÖ ve boş artgönderim ile sağlanan tüm artgönderim türlerinin sayılması ve sayılan tüm artgönderimlerin özne ve diğer sözdizimsel konumlara göre sınıflandırılması açısından çözümlenmiştir. Bundan sonraki bölümde boş artgönderim ile konusallık arasındaki ilişki ele alınacağından öncelikle konu kavramını ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir. Bu amaçla, bir sonraki bölümde, öncelikle, konu tanımı ve Türkçede konu kavramı ele alınacak; daha sonra da, boş artgönderim ile konu olma durumu arasındaki ilişki tartışılacaktır.

4.2. KONUSALLIK VE BOŞ ARTGÖNDERİM

4.2.1. Konu nedir?

Söylem artgönderimi çalışmalarının pek çoğunun bir parçası da *konu* kavramıdır. Bu kavram üzerine bugüne kadar pek çok tanımlama yapılmış, ancak bu tanımlar arasında tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de, konusallık ile boş artgönderim oluşumu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak olduğundan öncelikle bu kavram üzerine yapılmış bazı tanımlamalardan söz ederek çalışmada temel alınan *konu* kavramı hakkında genel bir çerçeve sunmayı amaçlamaktayız.

Bazı dilbilimciler konu kavramının tümce düzeyinde açıklanabileceğini savunurken bazıları da konunun söylem düzlemine ait bir kavram olduğunu ve bu düzlemde açıklanması gerektiğini belirtmişlerdir (İşsever 2000). Bu belirlemeden yola çıkarak

konu kavramı bu iki farklı yaklaşım üzerinden tanımlanacaktır. Öncelikle şunu belirlemek gerekiyor: tümce konusu ve söylem konusu kavramları birbirleriyle etkileşim içinde olan iki kavramdır; ancak yine de ayrı ayrı tanımlanmak durumundadırlar. Aşağıda, öncelikle tümce konusu, ardından da söylem konusu ele alınacak ve bu iki kavram üzerine yapılan tanımlamalardan söz edilecektir.

Çeşitli çalışmalarda tümce konusu 3 farklı bakış açısı ile tanımlanmaktadır. Bunlardan ilki *hakkındalık* kavramıdır. Buna göre, göndergesi tümcenin ne hakkında olduğunu belirten ifade konudur (Kuno 1972; Dik 1978). *Hakkındalık* kavramı konunun tanımlanmasında en yaygın olarak kullanılan kavramdır. Reinhart'a göre bir kitabın, konuşmanın, tümcenin araştırmanın ya da bir filmin konusu, o kitabın, konuşmanın, vs. ne hakkında olduğudur (1981: 54). Reinhart, hakkındalığın anlamsal değil kullanımsal olduğunu belirterek, *edibilimsel hakkındalık* kavramını önermiştir (1981: 58). Reinhart'a göre *edibilimsel hakkındalık*, tümce konusunu insanlar arası etkileşimin dil-dışı yönleriyle ilişkilendirmemizi sağlamaktadır (1981: 53). Reinhart'a göre, *edibilimsel hakkındalık*, verili edibilimsel bildirinin, bağlam ve bu bağlam içinde bilginin düzenlenişi üzerindeki etkisi açısından çözümlendiğini belirtmektedir (1981: 53). Dolayısıyla, tümce konusu kavramının bağlam üzerindeki etkisini birlikte ele alarak konunun tümce sınırları dışında da değerlendirmiştir. Gundel ise, *edibilimsel hakkındalık* kavramını şöyle açıklamaktadır (1988: 210):

“Konuşucu T tümcesini kullanarak dinleyicinin V varlığı hakkındaki bilgisini arttırmayı, V hakkında bilgi almayı ya da dinleyenin V'ye uygun davranmasını amaçlıyorsa, V varlığı T tümcesinin konusudur.”

Konu, ayrıca, *çerçeve* kavramı ile birlikte açıklanmaya çalışılmaktadır. Buna göre konu, tümcenin yorumlanabilmesi için bilişsel bir çerçeve oluşturmaktadır (İşsever 2000: 20). Bu bağlamda Chafe, konuyu şöyle tanımlamaktadır (1976: 50–51):

“[Konu] tümcenin içinde ele alındığı çerçeve[dir].”

“... konu, ana eylemliğin içinde ele alındığı uzamsal, zamansal ya da bireysel bir çerçeve belirler.” (aktaran İşsever 2000: 20).

Çerçeve kavramına göre açıklanan konu için tümce başı konumda olma bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (İşsever 2000: 20).

Hakkındalık ve *çerçeve* kavramlarının yanında, konunun tanımlanması için bir de hiyerarşi kavramı kullanılmaktadır. Firbas (1964) tümcedeki bilgi düzenlemesi için *iletişimsel devingenlik ölçeğini* ölçütünü önermiştir. Buna göre, bir tümcede bulunan her dilsel birim değişik derecelerde eski ya da yeni bilgi taşımaktadır ve bağlam içindeki iletişimsel değerlerine göre bir *iletişimsel devingenlik ölçeğinde* bulunmaktadır. Tümcenin kimi parçaları daha önceki bir sözceye bağımlı olmakta (eski bilgi) ve buna bağlı olarak iletişimsel değeri düşmektedir. Bu anlamda yeni bilgiyi taşıyan tümce parçalarının iletişimsel değeri yükselmektedir. Bu ölçek içinde konu, tümcedeki en düşük iletişimsel devingenlik taşıyan öge ya da ögelerden oluşmaktadır (Firbas 1964'ten aktaran İşsever 2000: 21–22). Başka bir deyişle konu, verili/eski bilgi taşıyan ögedir. (Chafe 1976). Bilginin eski ve yeni olarak değerlendirilmesi ile ilgili pek çok görüş bulunmaktadır (Chafe 1976; Prince 1981, 1992). Boş artgönderim ile göndergenin bilgi durumu arasındaki ilişki bir sonraki bölümde ele alınacak ve bu görüşler daha ayrıntılı bir biçimde açıklanacaktır.

Konu, bu üç kavramla tanımlanmaya çalışılmaktadır; ancak bu kavramların hiçbiri konu tanımını sezgisel olmaktan çıkaramamaktadır (İşsever 2000: 22). Araştırmacılar tarafından konu ile ilgili tanımlamaların yapılmasının yanında konunun ne gibi özellikler taşıdığı da irdelenmektedir. Örneğin, konu-AÖlerinin anlamsal özellikleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Yaygın bir görüşe göre konu-AÖleri hemen bütün dillerde [+belirli] olmak ya da öyle yorumlanmak zorundadırlar (Kuno 1972; Gundel 1988; Li ve Thompson 1976). Belirliliğin yanı sıra özgüllük, genellik ve canlı olma gibi anlamsal özelliklerle konu olma arasındaki ilişkiler de incelenmektedir. Tümce konusu kavramı ile ilgili bu genel değerlendirmelerden sonra şimdi de söylem konusunun ne olduğunu ele alalım.

Söylem konusu, kısaca, söylemin bir parçasının ne hakkında olduğunu belirten ifade olarak tanımlanabilir. Ancak, bir söylemde, pek çok dil-dışı etkene bağlı olarak, farklı söylem konuları bulunabilir. Bu konulardan bazıları söylemde diğerlerinden

daha merkezi bir konumda bulunabilirler. Söylem konuları arasındaki bu hiyerarşik yapılanmanın içinde *kurulmuş konudan alt konulara* geçişler olabilmektedir. Dik'e göre söylem, başlangıçta, bir "konu deposu"dur ve söylem ilerledikçe bu depo söylem konularıyla dolar (Dik 1989: 267'den aktaran Aksan 1995). Bazı söylem konuları kısa ömürlü olup hemen kaybolabilirken bazıları da kalıcı olup söylem boyunca canlı kalabilir. Söylem konusunun kalıcı ve uzun süreli olması için söylem içindeki her tümce söylem konusunun içeriğine tümceler arasında kurulan "çapraz-gönderimler" yoluyla katkıda bulunur (Aksan 1995: 214). Dolayısıyla, söylem içinde izlenebilen bir konu sürekliliği oluşur. İşte bu çalışmada da söylem konusu, konu sürekliliği ile ilişkisi açısından ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde de, Türkçede konu kavramının nasıl tanımlandığını ele alalım.

4.2.2. Türkçede konu

Türkçede konu sözcük dizilişi ile belirlenebilmektedir ve Türkçede tümce-başı konum konunun kodlandığı konumdur (Erguvanlı 1984: 37). Tümce-başı konumda bulunan konu-AÖleri [+belirli] özellik taşımaktadırlar (Erguvanlı 1984: 37). Ancak İşsever'e göre, bir AÖnin [+belirli] özelliğe sahip olması o AÖnin konu olması için yeterli bir koşul değildir (2002: 43). Bunun nedeni, İşsever'e göre, tümcede bu özelliklere sahip birden fazla AÖ bulunabilmesi ve bu özelliklere sahip AÖlerinin yalnız konu değil odak konumunda da yer alabilmeleridir (2002: 43). Bu durumla ilgili olarak İşsever aşağıdaki örnekleri vermektedir:

(231)

- c. Bir çocuk bana bir kitap verdi. [-belirli]
- d. Murat Ali'yle birlikte dedesine gitti. [+canlı, +belirli]
- e. Murat kapıyı açtı. [+belirli]
- f. Uzun boylu bir adam bana dün mavi kaplı bir kitap verdi. [+özümlü]

İşsever'e göre, (231)'deki örneklerde altı çizili AÖleri gönderimsel özellikler taşımaktadır. Her tümcede aynı anlamsal özelliğe sahip birden fazla AÖ bulunmaktadır; ancak bunların yalnızca tümce-başı konumda olanları konudur, diğerleri ise konu değildir (2002: 43).

İşsever, konu konumunun yalnızca anlambilimsel özelliklerle açıklanamayacağını

belirttikten sonra özne ile konu arasındaki ilişkiye değinmektedir. İşsever, Türkçede Erguvanlı'nın belirttiği gibi (1984) öznenin doğal ya da belirtisiz konu olduğunu kabul etmekte; ancak tümce konusunun her zaman özne rolündeki AÖ olamayacağını ifade etmektedir (2002: 44).

(232)

- a. Ali Ayşe'yi seviyor
- b. Ayşe'yi Ali seviyor

İşsever'e göre (232a)'da konu, tümce başı konumda bulunan ve aynı zamanda özne olan *Ali*'dir. (232b)'de ise, özne-AÖ eylem-önü konuma taşınmıştır. Tümce-başı konuma ise, *Ayşe* taşınmış; dolayısıyla da konu olmuştur (2002: 44).

Bu bölümde, genel olarak konu, tümce konusu ve söylem konusu kavramlarını tanımladıktan sonra Türkçedeki tümce konusu kavramının özellikleri ve tümce içindeki görünüşleri genel hatlarıyla açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde konusallık ile boş artgönderim arasındaki ilişkiden söz edilecektir.

4.2.3. Boş artgönderim ve Konu

Boş artgönderim ile konu arasındaki ilişkiyi tartışacağımız bu bölümde öncelikle konunun gönderim özellikleri açısından nasıl ele alındığından söz etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Daha önce konu kavramını tanımlarken kısaca söz ettiğimiz gibi, konu pek çok araştırmacı tarafından söylem göndermelerinin bilgi durumları ile ilişkilendirilerek tanımlanmaktadır (Gundel, 1977, 1985; Chafe, 1976, 1987). Bilgi durumları ise, ikili karşıtlıklar olarak ele alınmaktadır. Bilgi durumunda en temel karşıtlık, göndermelerin ya da önermelerin *verili/eski*¹⁰ *bilgi* ya da *yeni bilgi* olarak

¹⁰ Burada bu kavramların *verili/eski* biçiminde ifade edilmesinin nedeni incelediğimiz pek çok çalışmada bu kavramların birlikte kullanılmasıdır. *Verili* İngilizcedeki *given* karşılığında; *eski* ise *old* karşılığında kullanılmaktadır. Eğer incelediğimiz çalışmalarda bunlardan sadece bir tanesi kullanıldıysa biz de burada sadece o kullanılan kavramı ele aldık. Örneğin Halliday ve Hasan (1976) sadece *verili* kavramını kullanmaktadır. Ancak, örneğin Chafe 1976, hem *verili* hem de *eski* kavramı bir arada kullanıldığından biz de burada bu kavramları bir arada, *verili/eski* biçiminde kullanmayı uygun bulduk.

sınıflandırılmasıdır (Chafe 1976; Prince 1981, 1992). Bilginin verili/eski ya da yeni olarak sınıflandırılması ile ilgili pek çok açıdan çalışmalar yapılmış, bu konuyla ilgili pek çok farklı kavram önerilmiştir. Geleneksel dilbilgisi yaklaşımlarında verili/eski ve yeni bilgi arasındaki ayırım çok önemli bir yer tutmaktadır (Halliday ve Hasan 1976; Chafe 1976; Prince 1981). Halliday ve Hasan, verili bilgiyi, “konuşucunun, dinleyici tarafından başka bir kaynaktan elde edilemeyecek bilgi olarak sunduğunu” belirtirler (1976: 326). Chafe’ye göre ise, verili/eski bilgi yazarın/konuşucunun dilsel ve dil-dışı bağlamda paylaşılan bilgiye dayanarak dinleyicinin zihninde var olduğunu düşündüğü bilgidir (1976: 30). Prince ise, verili bilgiyi üç kavramla açıklamaya çalışır: öngörülebilirlik, belirginlik ve paylaşılan bilgi ya da varsayılan bilinebilirlik (1981: 226-231). Öngörülebilirlik, bir önermedeki gönderimin önceki söylem aracılığıyla öngörülebilir olması durumudur. Belirginlik, konu olan gönderenin, söylem üretildiği anda söylem katılımcılarının zihinlerinde var olmasının beklenmesi durumudur. Paylaşılan bilgi ise, söylemin üretilmesine bağımlı olmaksızın konu olan gönderenin zaten biliniyor olmasıdır. Lambrecht de (1994) bilgi yapısının verili ve yeni bilgiye göre düzenlendiği görüşünü benimser. Lambrecht’e göre, önermeler taşıdıkları bilgi açısından eski ve yeni bilginin birleşiminden oluşmaktadır (1994: 51). Önermeler aracılığıyla taşınan bilginin bu çift yönlü özelliği önermelerin sözlüksel ve dilbilgisel ortaya çıkışlarında dilsel olarak yansıtılabilmektedir. Lambrecht verili/eski bilgiyi edimbilimsel önvarsayım, yeni bilgiyi ise, edimbilimsel bildiri kavramları ile karşılamaktadır (1994: 52). Lambrecht’e göre, edimbilimsel önvarsayım, konuşucunun/yazarın ürettiği tümcede dinleyici/okuyucunun bildiğini ya da tümcenin üretildiği anda onu öyle kabul etmeye hazır olduğunu varsaydığı önermelerdir (1994: 52). Önvarsayım kavramı, bilginin söylem içindeki düzenlenişi ile ilişkili olarak pek çok çalışmada farklı kavramlar aracılığıyla irdelenmiştir. Biz burada, bilgi yapısı çerçevesinde önvarsayımların verili/eski bilgi ile ilişkisini ele almayı uygun buluyoruz. Dolayısıyla, Lambrecht’i temel alarak, verili/eski bilgiyi önvarsayım olarak ele almayı uygun buluyoruz. Böylelikle, önvarsayım ile boş artgönderim arasındaki ilişkinin daha net bir şekilde ortaya çıkarılabileceğini düşünüyoruz.

Önvarsayım, verili/eski bilgi ve konu arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak burada ele alacağımız nokta, konu kavramının verili/eski bilgi olarak değerlendirilmesidir. Buna göre, konu söylemde daha önce söz edilmiş ya da söylem katılımcılarının dünya bilgisi yoluyla bildikleri varsayılan göndergelere gönderimde bulunan ifadeler olarak tanımlanmaktadır (Chafe 1976: 50). Bu özelliği ile konu, bilgi durumu açısından önvarsayılan bilgi olarak değerlendirilmiştir. (Lambrecht 1994: 150). Lambrecht'e göre, konunun "bir önermenin ne hakkında olduğu" tanımlaması aynı zamanda yeni bilginin önceki önermenin "hakkında olduğu şeyle" ilgili yeni bir şey söyleyerek söyleme eklenmesini gerektirmektedir (1994: 150). Dolayısıyla, yeni bilginin eklenebilmesi için önceki önermede ya da aynı önerme içinde kurulu bir konunun olması gerekmektedir. Bu özelliği ile konu yeni eklenen bilgi için önvarsayımı oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Lambrecht, konu ile önvarsayım arasında doğal bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir.

Tüm bu görüşler ışığında, konu, verili/eski bilgi ve önvarsayım kavramları arasında paralel bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, bu çalışmada konu olan gönderge söylemde verili/eski bilgiyi kodlar ve bunun sonucunda söyleme eklenecek yeni önermeler açısından konu, yani verili/eski bilgi önvarsayımsal bilgidir. Birbirleri arasında sıkı bir ilişki olduğu düşünülen bu üç kavram, yani konu, verili/eski bilgi ve önvarsayım kavramları bu çalışmada boş artgönderim kullanımları ile ilişkileri açısından ele alınmaktadır, dolayısıyla konu ile boş artgönderim arasındaki ilişki bu çerçevede ele alınmaktadır.

Boş artgönderim ve konu arasındaki ilişkide vurgulanması gereken önemli nokta, konu olan gönderge ile boş artgönderim kullanımı arasında sıkı bir ilişki olduğudur. Pu, konu olan göndergenin her zaman odakta olduğunu ve konusal bütünlük için bir bağ oluşturduğunu, tümce zincirleri içinde sürekli etkinleştirildiğini; dolayısıyla da söylemde konu bir kez kurulduğu zaman sonrasında büyük çoğunlukla boş artgönderim ile kodlandığını öne sürmektedir (1997: 291). Dilbilgisel özneler belirtisiz konular oldukları için söylemde büyük çoğunlukla boş artgönderim ile kodlanırlar (Pu 1997: 291). Konu, özne ve sözdizimsel kodlama arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan Du Bois'ya göre ise, anlatı söylemindeki belli bir göndergenin

konu olarak korunması eğilimi, sonunda, diğer göndergeler için özne-AÖnin değil, nesne-AÖnin tercih edilmesine yol açmaktadır (Du Bois 1985'den aktaran Pu 1997). Tekrarlanan konular –bunlar genelde dilbilgisel öznelerdir- söylemde her zaman bilinen ve belirli öğelerdir; dolayısıyla da tam AÖlerinden çok, boş artgönderim gibi daha az açık olan artgönderim türleriyle kodlanırlar. Söylemde sürekli tekrarlanan *konuların* dışında bir de etkilenen rolleri bulunmaktadır ve bu roller genellikle *yeni* bilgi içerir. Etkilenen rolü ise, genellikle dolaysız nesne olarak gerçekleşir, dolayısıyla da dolaysız nesnelerin tam AÖleri ile kodlanmaları doğaldır (Du Bois 1985'den aktaran Pu 1997). Pu'ya göre, konusallık etkeni nesne boş artgönderimlerinin tercih edilmeme durumunu açıklamakta kullanılabilir. Pu'nun bu varsayımı kendi çalışmasında doğrulanmakta ve incelediği metinlerde nesne boş artgönderimleri % 6 gibi düşük bir oranda gerçekleşmektedir (1997: 291).

Tüm bu belirlemeleri bu çalışmadaki özne ve nesne konumlarında kullanılan boş artgönderimler açısından değerlendirelim. Öncelikle, bir önceki bölümde sözdizimsel konumlara göre artgönderim türlerinin dağılımının çözümlenmelerinden elde edilen sonuçları tekrar hatırlamakta yarar görüyoruz. Çözümlenmeler sonucunda bütüncemizde 3. kişi gönderimleri için kullanılan 2008 boş artgönderimden 980 (%48.80) boş artgönderimin özne sözdizimsel konumunda; 394 (%19.62) boş artgönderimin ise, yantümce öznesi konumunda kullanıldığı saptanmıştır. Özne sözdizimsel konumunda kullanılan boş artgönderimleri toplam olarak ele aldığımızda 2008 boş artgönderimin 1374'ü yani %68.42'si özne ve yantümce öznesi konumlarında kodlanmıştır. Dolayısıyla, bu oranlar yukarıda söz ettiğimiz belirlemeler ışığında yeniden değerlendirilebilir.

Erguvanlı, Türkçenin ÖZNE NESNE EYLEM biçiminde sıralanan sözcük dizilişini edimbilimsel işlevleri açısından ele alarak tümce başı konumu, yani öznenin kodlandığı konumu, edimbilimsel işlev açısından konunun kodlandığı konum olarak belirlemektedir (1984: 72). Bu belirlemelere göre, bütüncü çözümlenmesinden elde edilen boş artgönderimin büyük çoğunlukla özne sözdizimsel konumunda kodlandığı sonucu, aynı zamanda, boş artgönderimin konuyu da kodladığı anlamını taşımaktadır. Konu olan göndergeyi önvarsayım olarak ele aldığımızda ise, boş

artgönderimlerin söylem içinde önvarsayım tetikleyicisi işlevi gördüğü savının, niceliksel çözümleme bulguları ile desteklendiğini söyleyebiliriz.

Çözümlenmeler sonucunda, boş artgönderimlerin nesne konumunda sadece %4 oranında kullanıldığı belirlenmiştir. Bir önceki bölümde nesne boş artgönderimleri ile ilgili olarak Türkçenin yapısından kaynaklanan sözdizimsel kısıtlamalardan söz etmiştik. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, söylem söz konusu olduğunda nesne boş artgönderiminin gerçekleşmesi mümkün olabilmekteydi. Ancak, söylem içinde de nesne boş artgönderiminin kullanımını kısıtlayan durumlar bulunmaktadır. Yukarıda konusallık ile nesne ve özne boş artgönderimi arasındaki ilişki ile ilgili olarak yapılan belirlemelere dayanarak, bu çalışmanın bütüncesinde nesne sözdizimsel konumunda boş artgönderim kullanımının çok düşük bir oranda gerçekleşmesinde konusallık etkeninin rol oynadığı düşünülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, boş artgönderim ve konu arasındaki sıkı ilişki sonucunda nesne sözdizimsel konumunda kişi gönderimlerinin genellikle boş artgönderimle değil adıl ya da tam AÖ türlerinden biriyle gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Buna göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi, boş artgönderim kullanımı ile konu olma özelliği arasındaki doğru orantılı ilişki, konu olma ile özne olma arasındaki doğru orantılı ilişki ile birleştirildiğinde boş artgönderimin büyük çoğunlukla özne sözdizimsel konumundaki göndermeleri kodlamak için kullanıldığı bu çalışmada da doğrulanmıştır. (233)'te burada söz ettiğimiz belirlemeler örneklendirilmektedir:

(233)

Latife bütün gün gazete okuyor, Ø Kemal Paşa'yı takip etmeye çalışıyordu. [Ø Birkaç haber kaynağı] vardı. Asım Paşa'nın İzmir'e gelen eşi, yazıştığı Yaver Salih ve karargahta görevli askerler, Ankara'da olan bitenden zaman zaman **onu** haberdar ediyordu.

(*Latife Hanım: 74*)

(233)'te *Latife* göndergesi ilk iki önermede özne, bir sonraki önermede de iye-AÖ konumlarında kodlanmaktadır. Bu söylem parçası metinde ayrı bir paragraf olduğundan dolayı bu göndergenin bu paragrafta ilk söz edilişi tam AÖ, sonraki iki söz edilişi de boş artgönderim ile gerçekleşmektedir. Dördüncü önermede özne konumunda birden çok öge bulunmakla beraber (*Asım Paşa'nın eşi, Yaver Salih, askerler*), bunlar aynı zamanda önceki önermelerin öznesinden farklıdır, başka

deyişle özne değişmiştir. Önceki önermelerin öznesi konumundaki *Latife* göndergesi son önermede özne değil nesne konumundadır ve görüldüğü gibi, boş artgönderimle değil *onu* adılı ile kodlanmıştır.

(234)'te ise, bütüncü çözümlemesi sonucunda elde ettiğimiz, nesne konumunda boş artgönderim kullanımının gerçekleştiği çok az örnekten biri olan bir örnek verilmektedir:

(234) Nesne boş artgönderimi

Sahneye bir sandalyeye basarak çıkan *Müzeyyen Senar*, türküyü bitirip yine aynı sandalyeye basarak inerken sol ayağının başparmağı kökünden kırılır. Acı hisseder ama ayağındaki ayakkabı nedeniyle başlangıçta fark etmez. Program bittiğinde gitmek için ayağa kalkmak istediğinde yerinden doğrulamaz bile. İki arkadaşı koluna girer. [Ø₁] **Doğruca hastaneye götürürler.** Arkadaşı ve dostu Halit Ziya Konuralp evinden koşar gelir. [Ø₂] **O günün teknolojisine göre ameliyat ederler.** [Ø₃] **Güzelce alçıya aldıktan sonra [Ø₄] taburcu ederler.**

(*Cumhuriyetin divası: Müzeyyen Senar: 240*)

(234)'te koyu yazılmış önermelerde nesne konumlarında boş artgönderim kullanıldığı görülmektedir. Ø₁, Ø₂, Ø₄'teki boşluklara bakacak olursak nesne konumunda boş artgönderim bulunan bu boşlukların *Müzeyyen Senar*'ı tam AÖ ya da *onu* adılı ile doldurulabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ø₃'teki boşluğun ise, [*Müzeyyen Senar'ın*] *ayağını* ya da [*Müzeyyen Senar'ın*] *başparmağını* biçiminde doldurulabileceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Ø₃'teki boşlukta hem iye-AÖ konumunda hem de nesne konumunda boş artgönderimden söz edilebilir. Söylem bölütünde konu olan gönderenin nesne konumlarında da kodlandığını görmekteyiz. Dolayısıyla nesne olan gönderge aynı zamanda söylem bölütünün konusu olduğundan bu gönderge nesne konumlarında da boş artgönderimle kodlanabilmektedir. Ancak bu tür örnekler çalışmamızda ancak %4 oranında gerçekleşmiştir.

Bütüncemizdeki bu belirlemelerden sonra şimdi de konu, artgönderim ve söylem bağdaşıklığı üzerinde durmakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Givón'a göre (1992), bir metnin izleksel bağdaşıklığının sağlanabilmesi için temel etkenlerden biri de gönderimsel bağdaşıklıktır. Chafe (1976) ve Prince (1981) gibi dilbilimcilerin çalışmalarından bu yana hem işlevci hem bilişsel dilbilimciler gönderimsel

bağdaşıklığın dilbilgisinin, var olan zihinsel temsillerle yeni gelen bilginin bağlantılandırılmasını sağlayan zihinsel işlemlerde büyük etkisi olduğunu tartışmaktadırlar. Örneğin, tam AÖ ile kodlanan göndergeler, hem önemli ve konusal zihinsel temsillerin hem de önemsiz ve konusal-olmayan zihinsel temsillerin göndergeleri olarak tanımlanabilmektedirler. Ancak, konusal göndergeler söylemin devamının zihinsel tasarımında sürekli olabilirken, konusal-olmayanlar sürekli olamamaktadırlar (Sanders ve Spooren 2001: 8). Dolayısıyla, her gönderim ögesinin değişebilen derecelerde konu olma özellikleri vardır ve yüklendikleri bu konusallık derecelerine göre metinde belli bir süreklilik sağlarlar. Gönderim ögeleri, yani artgönderimler konu olma etkeninden etkilendikleri gibi söylem yapısından da etkilenmektedirler. Pek çok çalışmada belirtildiği gibi, söylem yapısı ile artgönderim kullanımı arasında da güçlü bir bağ bulunmaktadır (Fox 1987a; Grosz ve Sidner 1986; Clancy, 1980; Fox, 1987; Tomlin, 1987) Örneğin, daha önce de söz edildiği gibi, Fox'a göre (1987a), artgönderim seçimleri söylemin aşamalı yapısıyla belirlenmektedir. Fox (1987a), bir artgönderim türünün bir diğerine tercih edilmesini tetikleyen şeyin sadece uzaklık olmadığını; aksine, artgönderimsel olarak bir adılın mı yoksa bir AÖnin mi daha uygun olduğunun, bu uzaklığın retorik olarak nasıl düzenlendiği ile belirlendiğini öne sürmektedir. Fox'a göre, söylem çizgisel bir düzlemde üretiliyor olsa da, düzenlenmesi aşamalı bir şekilde olmaktadır, bunun sonucunda da dilin zihinsel işleme de bu aşamalı örüntüyü takip etmektedir (Tao 1996: 510). Dolayısıyla, söylemin aşamalı yapısı söylem üretimini ve söylem yorumlamalarını etkilemektedir. Fox (1987a), ayrıca, Givón (1983) tarafından önerilen Konu Sürekliliği yaklaşımının varsayımlarının artgönderim kullanımını aşırı genellediğini çünkü örneğin yeni retorik birimlerde adıl ya da boş artgönderim yerine tam AÖ kullanımları gibi, söylem aşamalı yapısının gönderim türlerinin seçimi üzerindeki etkisini göz ardı ettiğini belirtmiştir. BSTKy temel alan çalışmalar da söylemin aşamalı bir yapısı olduğunu ve bu aşamalı yapının iki söylem bölümü arasında, metinde dilsel olarak ifade edilmese de, kurulan retorik ilişkilerin belirlenerek ortaya çıkarılabileceği savlanmaktadır (Lascarides ve Asher 1991, 1993, 2007; Asher ve Lascarides 2003). Retorik ilişkilerin tanımlanması söylem bağdaşıklığının açıklanmasında, artgönderimlerin çözümlenmesinde ve konuşma sezdirimlerinin hesaplanmasında çok önemli bir role sahiptir (Hobbs 1983; Mann ve

Thompson 1988; Lascarides ve Asher 1991). Biz de bu noktadan yola çıkarak bir sonraki bölümde, söylem yapısının retorik düzenlenişi ile artgönderim seçimleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkararak boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevini ortaya çıkarmayı amaçlıyoruz. Bu nedenle, bir sonraki bölümde boş artgönderim kullanımının söylem yapısının aşamalı düzenlenişinden etkilenip etkilenmediğini ortaya çıkarabilmek amacıyla Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı temel alınarak gerçekleştirilmiş çözümler yer almaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖYLEMİN AŞAMALI YAPISI VE BOŞ ARTGÖNDERİM

5.1. GİRİŞ

Son yirmi yılda söylem yapısı üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda metnin parçalarının daha önceden üretilen parçaları ile bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, söylemde sonradan gelen önermeler önceki önermelerin içeriğini ayrıntılandırır, karşıt bilgi verirler ya da artalan bilgisi verirler. Söylem içinde tüm bu işlevleri yüklenen mekanizmalar *retorik ilişkiler* olarak adlandırılmaktadır. Daha önceki bölümlerde söz ettiğimiz gibi, retorik ilişkiler söylemdeki önermelerin birbirine eklenerek söylemi nasıl oluşturduklarını belirlemek için kullanılan araçlardır. Retorik ilişkiler, ilişkileri açıkça ortaya koyan dilsel belirticilerle ifade edildikleri gibi, örtük de olabilirler ve okuyucu/dinleyici tarafından çıkarılmaları beklenebilir. Bu konudaki çalışmaların pek çoğu bu ilişkilerin neler olduğu ve bunları nasıl sınıflandırmak gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır (Mann ve Thompson 1988; Sanders ve diğ. 1992; Marcu 2000). Belli retorik ilişkilerin ortak noktaları olduğu ve retorik ilişkilerin pek çok farklı ölçüte göre gruplandırılabilmesi gibi saptamalar yapılmıştır. Retorik ilişkilerin farklılaştığı en önemli noktalardan biri, ilişkilerin söylemin aşamalı yapısındaki konumlarıdır. Pek çok araştırmacı söylem yapısının aşamalı bir yapı olduğunu gözlemlemiştir (örneğin, Grosz ve Sidner 1986; Mann ve Thompson 1988; Asher 1993, Asher ve Lascarides 2003). Bu çalışmalarda önerilen söylem modelleri birbirlerinden yapısal açıdan farklılaşsa da paylaştıkları ortak nokta söylem bölütlerinin birbirlerine sıralamalı ya da nitelermeli olarak bağlandıklarıdır. Sezgisel olarak, eğer bir retorik ilişki bir önceki bölütün bir sonraki bölütü nitelendirmesini sağlıyorsa, bir sonraki bölüt bir önceki bölütte ifade edilen olay ya da durum ile ilgili daha ayrıntılı bir bilgi içeriyor demektir. Bununla birlikte, eğer bir retorik ilişki iki söylem bölütünü sıralıyorsa iki bölütte verilen bilginin ayrıntı değeri değişmemektedir, çünkü arkadan gelen bölüt önceki bölütte verilen bilgiyi sürdürür.

Başka bir deyişle, sıralama ve niteleme, retorik ilişkilerin söylemde verilen bilginin parçacıklı yapısı ya da ayrıntı değeri üzerindeki farklı etkilerini yansıtmaktadırlar (Asher ve Lascarides 2003: 8). Tüm bunlar, söylemin aşamalı bir şekilde üretildiğinin kanıtı olarak düşünülebilir.

Söylem yapısını inceleyen kuramların en temel varsayımı söylemin birbirlerine bağlanan söylem birimlerinden oluştuğudur. Biz bu çalışmada bu söylem birimlerini, BSTKyı temel alarak, söylem bölütü olarak adlandırıyoruz. Söylem bölütleri birbirlerine bağlanarak söylemi oluştururlar; ancak, bu bağlanmanın gerçekleşmesi için söylem yapısının gerektirdiği bazı kısıtlamalar vardır. Retorik ilişkiler bu kısıtlamaları açıklamakta kullanılan araçlardır. Bu kısıtlamalar nelerdir? Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor ki bölütlerin birbirlerine bağlanması her zaman yatay bir düzlemde olmamaktadır. Söylem bölütleri dikey düzlemde de birbirlerine bağlanabilirler. Söylemin hangi yönde ilerleyeceğini belirleyen ise, bölütler arasındaki retorik ilişkilerin türüdür. Söylemde bölütler birbirlerine iki tür retorik ilişki ile bağlanırlar: *nitelemeli ilişkiler*, söylem yapısını aşağıya doğru iterek sürdürürler; *sıralamalı ilişkiler* de söylem yapısını soldan sağa doğru ilerletirler. Başka bir deyişle, bir retorik ilişki, bir söylem bölütü başka bir söylem bölütünü yönettiği zaman nitelemeli bir ilişki olarak değerlendirilir. Diğer yandan, bir retorik ilişki bir söylem bölütü diğerini yönetmediği durumda sıralamalı bir ilişki olarak değerlendirilir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, bir ilişkinin nitelemeli mi yoksa sıralamalı bir ilişki mi olduğunun belirlenmesi üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Retorik ilişkiler arasındaki bu fark söylem yapısının düzenlenişini çok önemli bir biçimde etkiler. Çünkü bölütlerin yatay düzlemde mi yoksa dikey düzlemde mi oluştuğu, bölütlerin birbirlerine bağlanma noktalarını belirlemektedir. Buna göre, yatay düzlem her bölütün kendinden bir önceki bölüte bağlanmasını gerektirir. Oysa BSTKde belirtildiği gibi, her bölüt kendinden bir önceki bölüte bağlanmaz; aksine söylemde daha önce üretilmiş başka bir bölüte bağlanabilir. Peki, bu bağlanmayı sağlayan nedir? Bunu sağlayan, bölütler arasında farklı retorik ilişkilerin bulunmasıdır. Söylem bölütleri, daha önce söz ettiğimiz, *söylem-atlama* yoluyla kendilerinden hemen önce gelen bölüte değil, söylemde daha önce üretilmiş daha önceki bölütlere bağlanabilmektedirler.

Söylem bağdaşıklığı ise, bölütlerin mantıksal ve anlamsal dizilişi ile sağlanır. Yeni bölütler retorik ilişkiler yoluyla birbirlerine bağlanarak söylemi günceller ve bağdaşıklığını arttırlar. Farklı retorik ilişkiler söylemi farklı düzlemde sürdürdükleri için söylem yatay olarak değil hiyerarşik bir düzlemde üretilir ve her üretilen önerme söylemdeki diğer önermelerden biriyle bir retorik ilişki kurar. Tüm bu işlem söylem ilerledikçe devam eder ve sonunda, tüm önermeler retorik ilişkiler yoluyla birbirlerine bağlanarak bağdaşık bir söylem elde edilir. Bu süreç içinde, artgönderimlerin nasıl bir işlevi vardır? Biz bu çalışmada bu işlevi Türkçede boş artgönderimler açısından açıklamayı amaçlıyoruz. Başka bir deyişle, bu çalışmada, söylem, retorik ilişkiler yoluyla hiyerarşik bir düzlemde üretiliyorken bu süreçte boş artgönderim kullanımının nasıl bir işlevi olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla, bütüncemizdeki metinler retorik ilişkiler aracılığıyla çözümlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, boş artgönderim kullanımlarının retorik ilişkiler ile nasıl bir ilişkisi olduğundan söz edilecektir.

5.2. BOŞ ARTGÖNDERİM VE RETORİK İLİŞKİLER

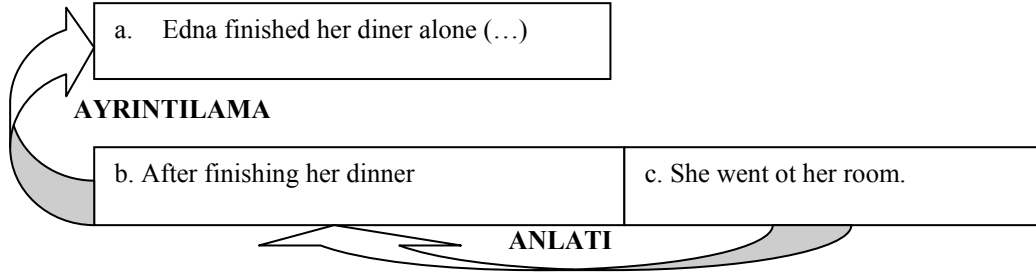
Söylemin aşamalı yapısının gönderim dizgeleri üzerinde büyük bir etkisi olduğu yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır. Buna göre, söylem içinde hangi gönderim-dizgesinin kullanılacağı, başka bir deyişle, hangi artgönderim türünün seçileceği söylemin aşamalı yapısına karşı duyarlıdır. Söylem yapısını çözümlmek üzere yapısal araçlar kullanan ve çok güncel bir kuram olan BSTK (Asher ve Lascarides 2003) temel alınarak, bu çalışmada söylemin aşamalı yapısının Türkçede boş artgönderim kullanımını nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak amacıyla boş artgönderim ile retorik ilişkiler arasındaki ilişki çözümlenmiştir. Bu amaçla, öncelikle, bir önceki bölümde sonuçlarından söz ettiğimiz dağılımsal çözümlmeler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da, belirlediğimiz üç artgönderim türü olan tam AÖ, adıl ve boş artgönderim türlerinden boş artgönderimin söylem içindeki davranışlarını belirlemek amacıyla bütüncemizdeki metinler, söylem bölütlerine ayrılarak bölütler arasındaki retorik ilişkiler belirlenmiştir. Burada söz ettiğimiz retorik ilişkiler, daha önce Retorik ilişkilerin ele alındığı Bölüm 2.1.6'de örneklerle birlikte açıklanan 7 retorik

ilişkidir. Tekrar hatırlatmak gerekirse bu ilişkiler şunlardır: AYRINTILAMA, ARTALAN, ANLATI, SONUÇ, KARŞITLIK, AÇIKLAMA. Daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz gibi, retorik ilişkiler pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış ve söylemin çeşitli boyutlarının açıklanması amacıyla kullanılmıştır. BSTKde *söylem güncelleme* açısından retorik ilişkilerin iki önerme arasında kurulabilmesinin önkoşulu, söylemde daha önce söz edilen bir eski bilginin olması ve yeni bilginin bu eski bilgiyle bir ilişki kurarak söyleme eklenmesidir. Eğer yeni önerme daha önce söz edilen bilgiyle ilişkisi olan bir şey söylemiyorsa söyleme herhangi bir ilişki yoluyla bağlanamaz, bağlandığında söylem tutarsız olur. Dolayısıyla, çözümlerimizde boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev görüp görmediği sorusunun yanıtı söylem bölütleri arasındaki ilişkiler açısından yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Başka deyişle, söylemde daha önceden söz edilen bir bilginin bir parçasını kodlayarak söyleme eklenen önermedeki boş artgönderimin işlevinin önvarsayım tetikleyicisi olduğu savı doğrulanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, bundan sonraki bölümlerde boş artgönderim kullanımlarının söylem bölütlerini birbirine bağlayan retorik ilişkiler açısından ele alındığı çözümlene bulguları yer almaktadır.

Çözümlene bulgularına geçmeden önce, bulguların çalışmamızda sunulduğu ile ilgili bazı genel belirlemeler yapmakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle, çözümlene bulguları her retorik ilişki açısından ayrı ayrı ele alınmıştır. Başka bir deyişle, bütüncü çözümlenmesinden elde ettiğimiz bulgular her ilişkiye göre ayrı başlıklar biçiminde sunulmaktadır. Ancak, çözümlerimiz söylem üzerinde gerçekleştirildiği için söylem bölütleri arasında farklı retorik ilişkilerin kurulması doğaldır. Örneğin bir söylem bölütünde bir önerme ile önceki önerme arasında AYRINTILAMA ilişkisi kuruluyorken kendinden sonraki önerme ile ANLATI ya da KARŞITLIK gibi başka bir ilişki kurulabilir. Dolayısıyla, önermeler arasında bu tür durumlar söz konusu olduğunda, örneğin ANLATI ilişkisinin ele alındığı bölümde sunulan söylem bölütlerinde önermeler arasında kurulan diğer retorik ilişkilerden de söz edilecektir. İkinci olarak, söylem akışlarının sunulduğu şekiller hakkında da burada bir belirleme yapmak yararlı olacaktır. BSTKye göre çözümlenmiş örneklerdeki olayların söylemdeki akışı Schilder ve Tenbrink'in (2001) kullandığı

şekiller aracılığıyla gösterilmiştir. Ancak, söz ettiğimiz çalışmadaki şekiller, genellikle, 3 önermenin bulunduğu söylem bölütlerinin gösterilmesinde kullanıldığı için 3 önermeden daha fazla sayıda önermenin bulunduğu söylem bölütleri çalışmamıza özgün bir şekil ile gösterilmiştir. Aşağıda Schilder ve Tenbrink'in kullandığı şekil örneklendirilmektedir (Schilder ve Tenbrink 2001: 4).

(235)

Şekil 9: Örnek (235)'in söylem yapısı

(235)'te üç önermeden oluşan bir söylem bölütü gösterilmektedir. Buna göre (235a) ve (235b) önermeleri AYRINTILAMA ilişkisi ile; (235b) ve (235c) önermeleri ise, ANLATI ilişkisi ile bağlanmaktadır.

Üç önermeden daha fazla önermenin bulunduğu söylem bölütlerindeki olayların akışı ise, metin içinde gösterilebilme kolaylığı açısından farklı bir şekilde gösterilmiştir. Kullandığımız bu şekil, AYRINTILAMA ilişkisinin ele alındığı bir sonraki bölümün ilk örneği olan örnek (236)'nın söylem yapısını gösteren Şekil (10)'da görülebilir.

5.2.1. Ayrıntılama ve Boş Artgönderim

AYRINTILAMA ilişkisi BSTKde ele alınan en temel ilişkilerden biridir (Lascarides ve Asher 1993; Asher 1993; Asher ve Lascarides 2003). AYRINTILAMA ilişkisi Türkçe söylem yapısında da gözlemlenen bir ilişkidir. Daha önce yapılan çalışmalarda bu ilişki başka açılardan ele alınmıştır. Örneğin, BSTK çerçevesinde, Türkçede *önce* ve *sonra* ile kurulan belirteç yantümcelerinin incelendiği çalışmada (Koşaner ve Oktar 2008), *önce* ve *sonra* yantümcelerinin daha önceki önermelere bağlanmasında kullanılan en temel ilişkinin AYRINTILAMA ilişkisi olduğu saptanmıştır. Bu da, *önce* ve *sonra* yantümcelerinin önceki söylemle AYRINTILAMA

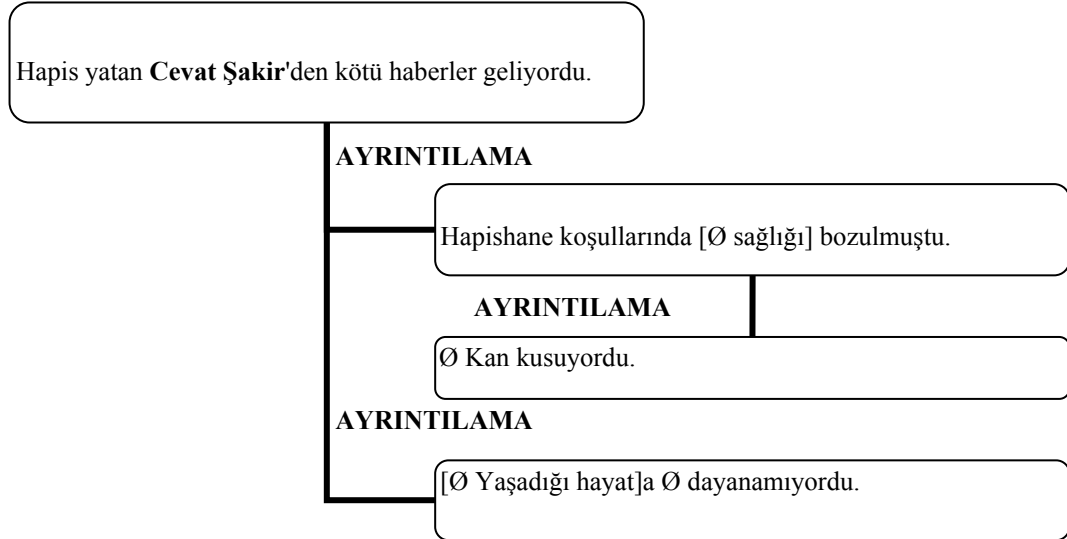
ilişkisi kurarak *önvarsayım tetikleyicisi* olarak işlev gördüklerini göstermektedir. Tekrar hatırlamak gerekirse, önvarsayım kavramı ‘daha önce sözü edilmiş ya da bağlamdan elde edilebilir olma’ anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, *önvarsayım tetikleyicisi*, söylemde daha önce söz edilmiş ya da bağlamdan elde edilebilir olan bilgiyi yeniden kullanan araçlardır. Bu çalışmada, AYRINTILAMA ilişkisi, boş artgönderim kullanımları açısından ele alınmış; boş artgönderimin önvarsayım tetikleyicisi işlevi görüp görmediği incelenmiştir.

Retorik ilişkiler ve boş artgönderim arasındaki ilişkinin ele alındığı çözümlerimizden elde ettiğimiz bulgulara, AYRINTILAMA ilişkisi ile başlayalım. Aşağıda, çözümlerimizden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

(236)

- Hapis yatan **Cevat Şakir**'den kötü haberler geliyordu.
- Hapishane koşullarında [Ø sağlığı] bozulmuştu.
- Ø Kan kusuyordu.
- [Ø Yaşadığı hayat]a Ø dayanamıyordu.

(Alyoşa: Aliye Berger biyografisi: 68)

Şekil 10: Örnek (236)'nın söylem yapısı

Bütüncü çözümlerimizde bulgularında AYRINTILAMA ilişkisi ile boş artgönderim arasındaki bağlantının saptandığı bu söylem bölümünde önermeler arasında AYRINTILAMA ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre, ilk önermede söz edilen *kötü*

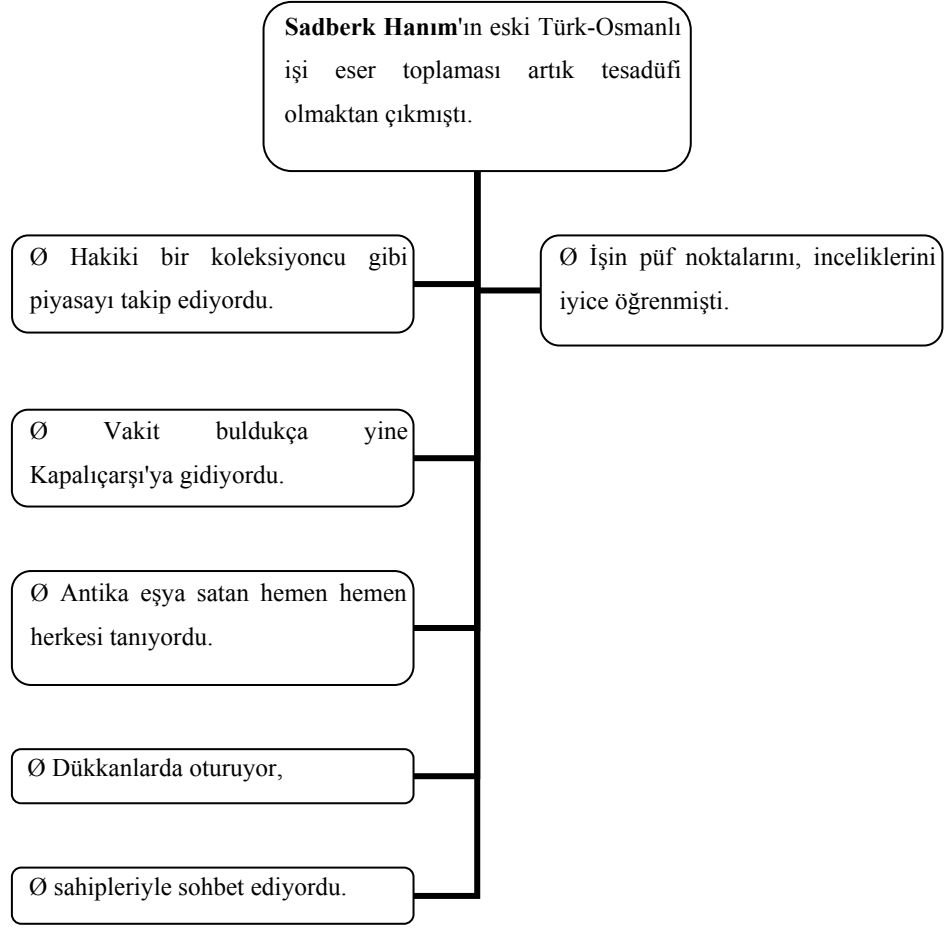
haberler ifadesi okuyucuda bir merak uyandırmakta ve okuyucu bu haberlerin neler olabileceğini öğrenmeyi beklemektedir. Dolayısıyla *Cevat Şakir ile ilgili olacak bu kötü haberler* arkadan gelen önermelerde açıklanmaktadır. Yani, arkadan gelen önermeler *kötü haberleri* ayrıntılandırmaktadırlar; dolayısıyla da söyleme yeni bilgiler eklemektedirler. Buna göre önermelerin bağlanma koşullarını şöyle açıklayabiliriz: (236b) önermesi (236a) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır, çünkü bu önermede *Cevat Şakir'den gelen kötü haberler* ile ilgili bir ayrıntı verilmektedir: *Cevat Şakir'in sağlığı bozulmuştur.* (236c) önermesinde ise, (236b) önermesinde verilen bilgi ile ilgili bir ayrıntı verilmektedir: *Cevat Şakir kan kusuyordur.* Dolayısıyla, (236c) önermesi (236b) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. (236d) önermesi ise, (236a) önermesinde söz edilen *kötü haberler* ile ilgili bir ayrıntı vererek (243a) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. İlk önermede tam AÖ ile kodlanan *Cevat Şakir* sözdizimsel olarak özne; edimbilimsel olarak da konu konumundadır. Bu özellikleriyle *Cevat Şakir*, arkadan gelen önermelerde verili/eski bilgiyi temsillemektedir, dolayısıyla önvarsayılan bilgidir. Arkadan gelen önermelerde özne, yantümce öznesi ve iye-AÖ konumlarında boş artgönderim kullanımı önvarsayım tetikleyicisi işlevini görerek *Cevat Şakir* göndergesini kodlamaktadır. Böylelikle, AYRINTILAMA ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermelerde boş artgönderim söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Boş artgönderimin AYRINTILAMA ilişkisi kuran önermelerdeki kullanımını ortaya çıkaran çözümlerimizden elde edilen bir başka söylem bölütünü inceleyelim:

(237)

- a. **Sadberk Hanım**'ın eski Türk-Osmanlı işi eser toplaması artık tesadüfi olmaktan çıkmıştı.
- b. Ø Hakiki bir koleksiyoncu gibi piyasayı takip ediyordu.
- c. Ø Vakit buldukça yine Kapalıçarşı'ya gidiyordu.
- d. Ø Antika eşya satan hemen hemen herkesi tanıyordu.
- e. Ø İşin püf noktalarını, inceliklerini iyice öğrenmişti.
- f. Ø Dükkanlarda oturuyor,
- g. Ø sahipleriyle sohbet ediyordu.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 218*)

Şekil 11: Örnek (237)'nin söylem yapısı

Bu örnekte de (237a) önermesinde *Sadberk Hanım* göndergesi tam AÖ ile kodlanmıştır. Bu söylem bölütü, kitapta bir bölümün başlangıç paragrafıdır. Dolayısıyla hem bölüm başı hem paragraf başı olması nedeniyle metinde daha önce söz edilen bir gönderge olmasına karşın *Sadberk Hanım* göndergesi tam AÖ ile kodlanmaktadır. Daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz gibi, bu tam AÖ'nin belirtisiz davranışdır. (237a) önermesinde *Sadberk Hanım'ın eski Türk-Osmanlı işi eser toplamasından* söz edilmektedir. Daha sonraki önermelerde bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir, dolayısıyla (237a) ile diğer önermeler birbirlerine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. *Sadberk Hanım*, (237a) önermesinde tam AÖ kodlanarak bu söylem bölütünün konusu olarak belirlendiğinden sonraki önermelerde verili/eski bilgi konumundadır; dolayısıyla da önvarsayımsal bilgiyi kodlamaktadır. Arkadan gelen önermelerin hepsinde özne konumlarında boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla boş artgönderim

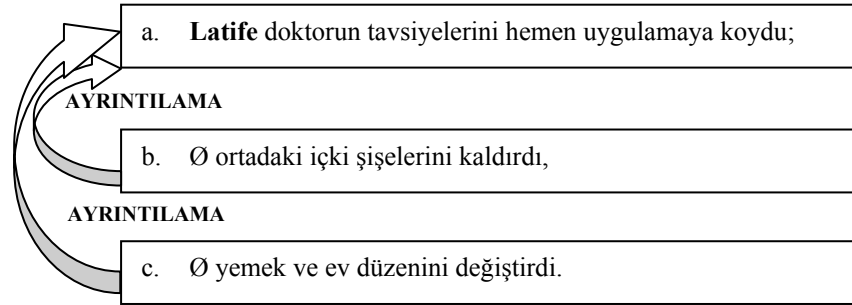
kullanımı hem özne hem de konu olan *Sadberk Hanım* göndergesini kodlamak için kullanılmaktadır. *Sadberk Hanım* göndergesinin (237b, c, d, e, f, g) önermelerinde boş artgönderimle kodlanması iki açıdan değerlendirilmektedir. Birincisi, bu önermeler, yani (237b, c, d, e, f, g), *Sadberk Hanım* göndergesinin tam AÖ ile kodlandığı ilk önerme olan (237a) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. Dolayısıyla, söylem, AYRINTILAMA ilişkisi ile söyleme eklenen önermeler aracılığıyla güncellenmektedir. İkinci olarak da, söylemi AYRINTILAMA ilişkisi ile (237a) önermesine bağlanarak güncelleyen diğer önermelerde yani (237b, c, d, e, f, g) önermelerinde boş artgönderim önvarsayılan bilgiyi kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmekte ve söylem bağdaşıklığını güçlendirmektedir.

Bütüncü çözümlemesinin bulgularında boş artgönderimin AYRINTILAMA ilişkisi ile birlikte saptandığı başka bir örneği inceleyelim.

(238)

- a. **Latife** doktorun tavsiyelerini hemen uygulamaya koydu;
- b. Ø ortadaki içki şişelerini kaldırdı,
- c. Ø yemek ve ev düzenini değiştirdi.

(*Latife Hanım*: 57)

Şekil 12: Örnek (238)'in söylem yapısı

(238a) önermesinde *Latife* göndergesi tam AÖ ile kodlanmaktadır. Bu önermede *doktorun bazı tavsiyeler verdiği*nden ve *Latife'nin bunları uygulamaya koyduğundan* söz edilmektedir. Arkadan gelen (238b) ve (238c) önermelerinde bu uygulamaların neler olduğu hakkında detaylar verilerek birinci önermedeki bilgiler ayrıntılandırılarak söylem güncellenmektedir. Dolayısıyla (238a) ile (238b) ve (238c) önermeleri arasında AYRINTILAMA ilişkisi bulunmaktadır. Bir önceki önermeye

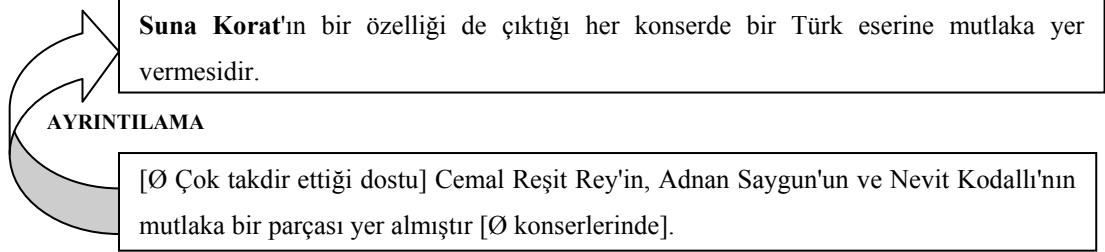
AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmış (238b) ve (238c) önermelerinde *Latife* göndergesi boş artgönderimle kodlanmıştır. *Latife* bu önermelerde önvarsayılan bilgidir, dolayısıyla boş artgönderim önvarsayılan bilgiyi kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmiş ve söylem bağdaşıklığını güçlendirmiştir.

AYRINTILAMA ve boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkinin saptandığı başka bir örneği inceleyelim:

(239)

- a. **Suna Korat**'ın bir özelliği de çıktığı her konserde bir Türk eserine mutlaka yer vermesidir.
- b. [Ø Çok takdir ettiği dostu] Cemal Reşit Rey'in, Adnan Saygun'un ve Nevit Kodallı'nın mutlaka bir parçası yer almıştır [Ø konserlerinde].

(*Bir yalnız Diva: Suna Korat: 74*)

Şekil 13: Örnek (239)'un söylem yapısı

(239)'da, ilk önermede tam AÖ ile kodlanmış *Suna Korat* göndergesi bulunmaktadır. Arkadan gelen (239b) önermesi, ilk önermede söz edilen *Suna Korat'ın her konserinde Bir Türk eserine yer vermesi* bilgisi ile ilgili ayrıntı vermekte ve söylemi AYRINTILAMA ilişkisi ile güncellemektedir. Aralarında AYRINTILAMA ilişkisi bulunan bu iki önermeden ikincisinde, yani (239b)'de *Suna Korat* göndergesi önvarsayımsal bilgidir, dolayısıyla önvarsayımsal bilgi bu önermede boş artgönderim ile kodlanmıştır. Boş artgönderim, önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemi güncellemiş ve söylem bağdaşıklığını güçlendirmiştir.

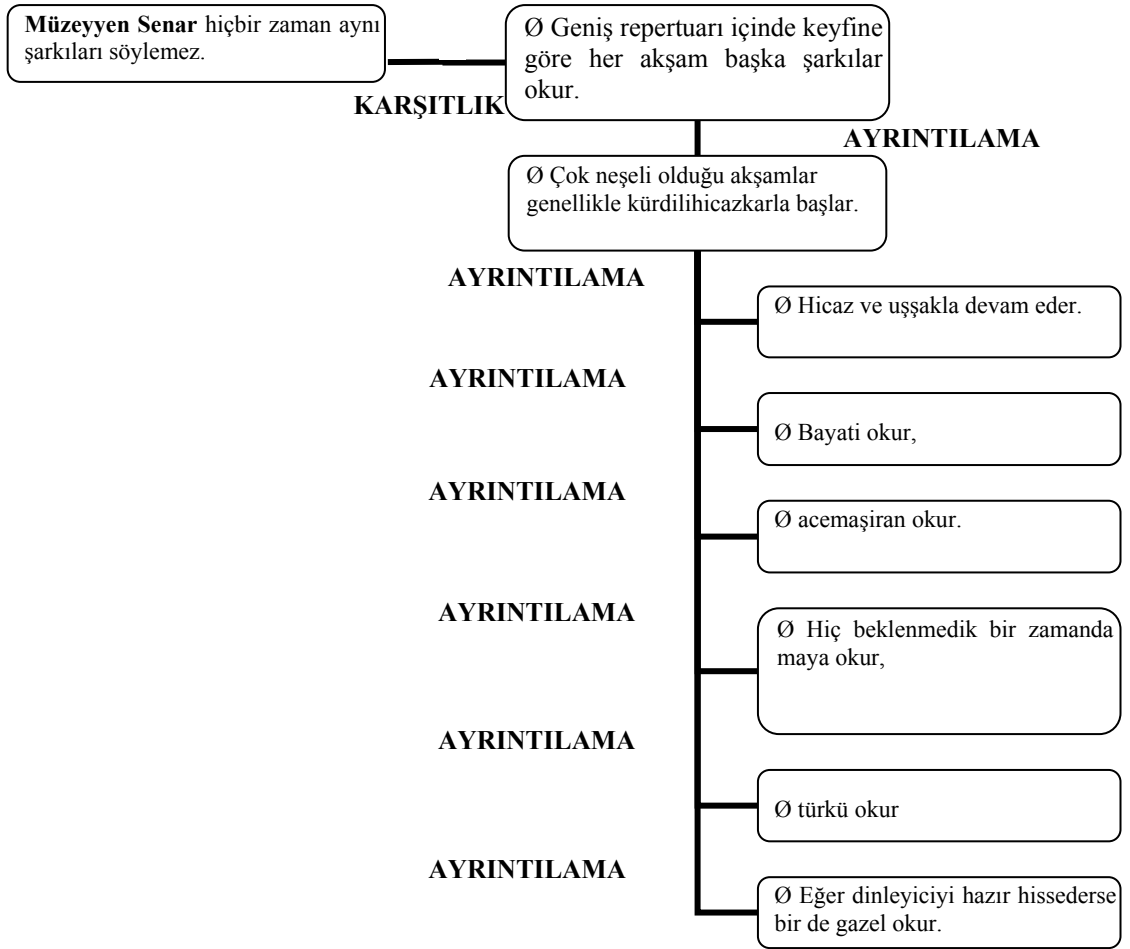
AYRINTILAMA ve boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkinin saptandığı başka bir örneği inceleyelim:

(240)

- a. **Müzeyyen Senar** hiçbir zaman aynı şarkıları söylemez.
- b. Ø Geniş repertuarı içinde keyfine göre her akşam başka şarkılar okur.

- c. Ø Çok neşeli olduğu akşamlar genellikle kürdilihicazkarla başlar.
- d. Ø Hicaz ve uşşakla devam eder.
- e. Ø Bayati okur,
- f. Ø acemaşiran okur.
- g. Ø Hiç beklenmedik bir zamanda maya okur,
- h. Ø türkü okur.
- i. Ø Eğer dinleyiciyi hazır hissederse bir de gazel okur.

(Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 261)

Şekil 14: Örnek (240)'ın söylem yapısı

(240)'ta ilk önermenin özne konumunda tam AÖ ile kodlanmış *Müzeyyen Senar* göndergesi bulunmaktadır. Bu önermede *Müzeyyen Senar*'ın hiçbir zaman aynı şarkıları söylemediği bilgisi verilmektedir. Arkadan gelen önermeler, bu bilginin ayrıntılarını içermekte, dolayısıyla ilk önermeye AYRINTILAMA ilişkisi ile

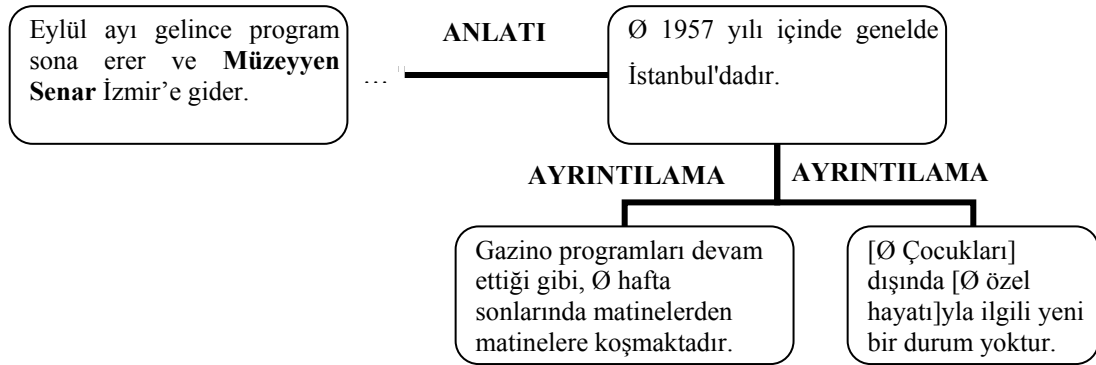
bağlanarak söylemi güncellemektedirler. İlk önermenin öznesi ve söylem konusu olan *Müzeyyen Senar*, arkadan gelen önermelerde verili/eski bilgi, yani önvarsayılan bilgi durumundadır. İlk önermeye AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanan önermelerde kullanılan bu önvarsayılan bilgiyi kodlamak üzere boş artgönderim kullanılmıştır. Dolayısıyla, boş artgönderim bu önermelerde önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmiş; söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bütünce çözümlemesinin bulguları, aralarında AYRINTILAMA ilişkisi bulunan önermelerdeki boş artgönderimin, verili söylemde bir önceki önermede bulunan göndergeye değil *söylem-atlama* kuralı ile söylemde daha önce üretilmiş olan bir göndergeye gönderimde bulunmak için kullanıldığını da göstermektedir. BSTK çerçevesinde bu tür yapılar *söylem-atlama* kuralı ile açıklanabilir. Aşağıda, çözümleme bulgularında elde edilen böyle bir yapı gösterilmektedir:

(241)

- a. Eylül ayı gelince program sona erer ve **Müzeyyen Senar** İzmir'e gider.
.....
- b. Ø 1957 yılı içinde genelde İstanbul'dadır.
- c. Gazino programları devam ettiği gibi, Ø hafta sonlarında matinelere matinelere koşmaktadır.
- d. [Ø Çocukları] dışında [Ø özel hayatı]yla ilgili yeni bir durum yoktur.

(*Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 232*)

Şekil 15: Örnek (241)'in söylem yapısı

(241b) önermesi verili söylemde bir önceki önermede söz edilmiş bir göndergeye gönderimde bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu önerme, *söylem-atlama* yoluyla ile

daha önceki söylem ile retorik ilişki kurar. Buna göre, (241b) önermesi kendinden hemen önceki önermeye değil, (241a)'da verilen söylemde daha önce üretilmiş olan önermeye ANLATI ilişkisi ile bağlanmaktadır. (241b)'de boş artgönderimle kodlanan gönderge, (241a)'da tam AÖ ile kodlanmış olan *Müzeyyen Senar* göndergesinin önvarsayım tetikleyicisidir. (241c) ve (241d) önermelerinde bu göndergenin *1957 yılında İstanbul'da neler yaptığı* ayrıntılandırılmaktadır. Dolayısıyla arkadan gelen önermelerde aynı göndergeden söz edilerek önvarsayım tetiklendiği için bu gönderge boş artgönderimle kodlanmaktadır. Önceki söylemle AYRINTILAMA ilişkisi kuran önermelerde boş artgönderim kullanımı önvarsayım tetikleyicisi işlevini yüklenmektedir.

Bütünce çözümlemesinin bulguları, boş artgönderimin AYRINTILAMA ilişkisi ile birbirlerine bağlanan söylem bölütlerindeki kullanımının önvarsayımsallık açısından değerlendirilebileceğini göstermektedir. Buna göre AYRINTILAMA ilişkisi ile önceki söyleme bağlanan söylem bölütlerindeki boş artgönderimler önceki söylemde söz edilmiş göndergeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlama işlevini üstlenmektedirler. Söyleme eklenen önermenin söylemi ayrıntılandırarak güncellemesi, o önermenin söylemde daha önce söz edilmiş bir bilgiyi taşıdığını göstermektedir, aksi halde ilişki söyleme herhangi bir retorik ilişki yoluyla bağlanamaz. Dolayısıyla, söylemi AYRINTILAMA ilişkisi ile güncelleyen önermede bulunan boş artgönderim, söylemde daha önceden söz edilmiş olan göndergeyi kodlayarak, yani önvarsayımı tetikleyerek söylemin AYRINTILAMA ilişkisi ile güncellenmesini sağlamaktadır.

5.2.2. Artalan ve Boş Artgönderim

BSTKde ele alınan en temel retorik ilişkilerden bir diğeri de ARTALAN ilişkisidir (Asher 1993, Asher ve Lascarides 2003). Bu ilişki yaygın bir şekilde söylemin hem zamansal ve zaman-uzamsal yapısını hem de önvarsayımsal bilgi yapısını açıklamakta kullanılır (Vieu ve Prévot 2004: 486). ARTALAN ilişkisinin söylem yapısı içinde nasıl işlediğini ele aldıkları çalışmalarında bu ilişkinin oluşması için gerekli olan önkoşulları Vieu ve Prévot (2004: 486) şöyle sıralıyorlar:

1. Anlamsal: iki önermede anlatılan olaylar arasında zamansal bir örtüşme olması gerekmektedir.
2. Yapısal: sıralamalı bir ilişkidir. Önermeleri sağa doğru iterek yatay bir biçimde sıralar.
3. Diğer yapısal etkiler: önermeler arası ortak bir konu gerektirir.

Daha önce bu ilişkiyi açıklarken de söz ettiğimiz gibi, Türkçede bu ilişkinin oluşması için *-DIğIndA*, *-(y)ken*, *-(A/I)rken* gibi zaman ulaçları ve *bu arada*, *bu sırada* gibi zaman belirteçleri kullanılmaktadır. Aşağıda, bütüncü çözümlemesinden elde edilen bulguları, ARTALAN ilişkisinin ile boş artgönderim kullanımlarını açısından inceleyelim:

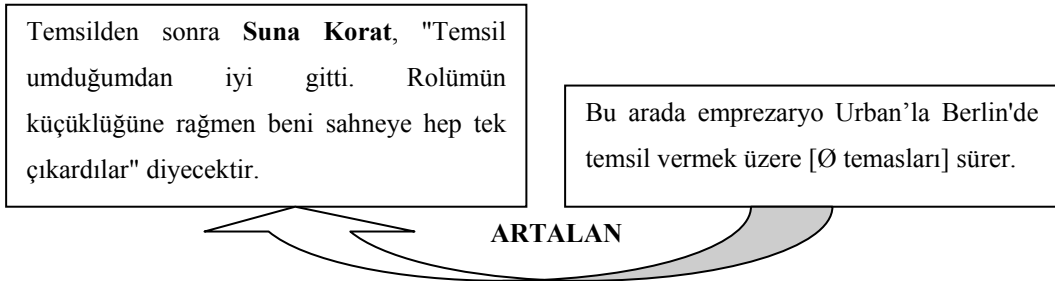
(242)

- a. Temsilden sonra **Suna Korat**, "Temsil umduğumdan iyi gitti. Rolümün küçüklüğüne rağmen beni sahneye hep tek çıkardılar" diyecektir.

...

- b. Bu arada emprezaryo Urban'la Berlin'de temsil vermek üzere [Ø temasları] sürer.

(Bir yalnız Diva: Suna Korat: 67)

Şekil 16: Örnek (242)'nin söylem yapısı

(242a) önermesinde özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Suna Korat* göndergesi (242b) önermesinde boş artgönderimle kodlanmaktadır. Bu iki önerme birbirine ARTALAN ilişkisi ile bağlanmaktadır; ancak burada *söylem-atlama* kuralı işlemektedir. *Söylem-atlama* sonucunda (242b) önermesi kendinden hemen önceki önermeye değil söylemde daha önce üretilmiş olan (242a) önermesine bağlanmaktadır. (242b) önermesinde boş artgönderimle kodlanan gönderge (242a) önermesinde tam AÖ ile kodlanan *Suna Korat* göndergesidir. Dolayısıyla, söylemde daha önce üretilmiş bir önermeye ARTALAN ilişkisi ile bağlanan önerme söylemi

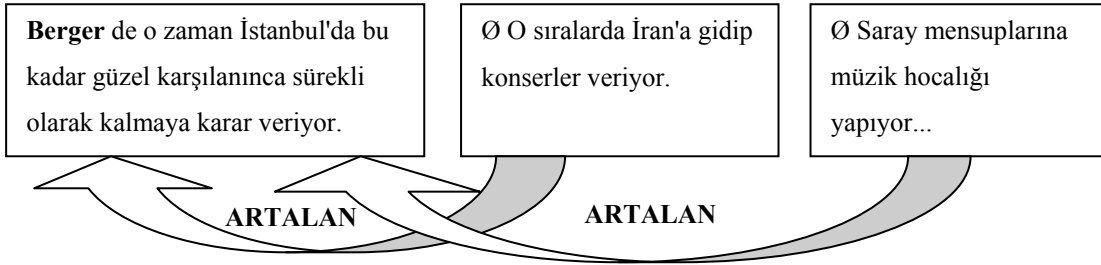
güncellemekte; bu önermede kullanılan boş artgönderim ise, *Suna Korat* göndergesini kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmektedir.

ARTALAN ilişkisi ile boş artgönderim arasındaki ilişkinin belirlendiği bir başka örneği inceleyelim:

(243)

- a. **Berger** de o zaman İstanbul'da bu kadar güzel karşılanınca sürekli olarak kalmaya karar veriyor.
- b. Ø O sıralarda İran'a gidip konserler veriyor.
- c. Ø Saray mensuplarına müzik hocalığı yapıyor...

(Alyoşa: *Aliye Berger biyografisi*: 70)

Şekil 17: Örnek (243)'ün söylem yapısı

(243a) önermesinde *Berger* göndergesine tam AÖ ile gönderimde bulunmaktadır. Arkadan gelen (243b) ve (243c) önermelerinde aynı gönderge yine özne konumundadır; ancak görüldüğü gibi, boş artgönderimle kodlanmaktadır. (243a) önermesinde *Berger'in İstanbul'da kalmaya karar vermesinden* söz ediliyor. Arkadan gelen iki önermede ise, *Berger'in bu kararı aldığı sıralarda* ne yaptığı ile ilgili bilgiler veriliyor. Dolayısıyla, arkadan gelen (243b) ve (243c) önermeleri (243a) önermesi ile ARTALAN ilişkisi kurarak söylemi güncellemektedirler. Konu olan, yani önvarsayılan gönderge, *Berger*, bu ilişkiyi kuran iki önermede de boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla, boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

ARTALAN ilişkisi ile birlikte SONUÇ ve ANLATI ilişkilerinin boş artgönderim kullanımı ile birlikte belirlendiği bir söylem bölümünü inceleyelim:

(244)

- Bir iki gün muayene ve tetkiklerden sonra ameliyatın yapılacağı bildirilmişti **Sadberk Hanım**'a.
- O gece bir ara yalnız kaldığında
- Ø seccadesini serip, bütün yüreğiyle tanrıya seslenmişti.
- Ø Kendisini yine eski günlerine, kocasına, çoluk çocuğuna kavuşturması için Allah'a yalvarmıştı.

(Koç Ailesinin yaşamı: *Sadberk Hanım*: 242)

Şekil 18: Örnek (244)'ün söylem yapısı

(244a)'da tam AÖ ile kodlanan *Sadberk Hanım* göndergesi, (244c) ve (244d) önermelerinde verili/eski bilgi konumundadır; dolayısıyla da önvarsayımsal bilgidir. Önvarsayılan gönderge, bu önermelerin özne konumlarında boş artgönderimle kodlanmaktadır. (244b, c, d) önermeleri *Sadberk Hanım* göndergesinin tam AÖ ile kodlandığı ilk önerme olan (244a) önermesine SONUÇ ilişkisi ile bağlanmaktadır. Bu önermelerde *Sadberk Hanım*'ın sağlığına tekrar kavuşmak için tanrıya yalvarmasından söz edilmektedir. *Sadberk Hanım*'ın bunu yapmasının nedeni ise (244a) önermesinde belirtilmektedir: *Sadberk Hanım ameliyat olacaktır*. Dolayısıyla (244a) önermesinde söz edilen olay/durum arkadan gelen diğer önermelerde söz edilen olaylara/durumlara neden olmaktadır. Dolayısıyla, söylem, SONUÇ ilişkisi ile söyleme eklenen önermeler aracılığıyla güncellenmektedir. Bu söylem bölümü içinde yer alan (244c) önermesi kendinden önce gelen (244b) önermesine ARTALAN ilişkisi ile bağlanmaktadır. Çünkü her iki önerme arasında anlatılan olaylar arasında zamansal bir örtüşme söz konusudur. Kendinden önceki önermeye ARTALAN ilişkisi ile bağlanan (244c) önermesinin öznesi konumunda ise (244a) önermesinde dolaylı nesne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Sadberk Hanım* göndergesi

bulunmaktadır. Bu gönderge aynı zamanda önvarsayılan bilgi konumunda olduğundan dolayı (244c) önermesinin öznesi konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır. Kendinden önceki önermeye ANLATI ilişkisi ile bağlanan (244d) önermesinin özne konumunda da aynı gönderge boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla hem ARTALAN ilişkisi hem de SONUÇ ve ANLATI ilişkileri ile söylemi güncelleyen bu önermelerde boş artgönderim önvarsayılan bilgiyi kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmiş ve söylemin güncellenmesine katkıda bulunmuştur.

ARTALAN ilişkisi ile boş artgönderim arasındaki ilişkinin belirlendiği bir başka söylem bölümünü inceleyelim:

(245)

- a. **Latife**, Beyaz Köşkü Mustafa Kemal Paşa'ya karargah olarak sunmaya hazırlanırken
- b. ne yazık ki [Ø doğup büyüdüğü] kent alev alev yanıyordu.

(*Latife Hanım*: 53)

Şekil 19: Örnek (245)'in söylem yapısı

(245)'te birbirlerine ARTALAN ilişkisi ile bağlanan iki önerme görülmektedir. Bu önermelerden ilkinde *Latife* göndergesinin *Beyaz Köşkü karargah olarak sunmaya hazırlandığı* bilgisi verilmektedir. Sonraki önermede, *bu sırada kentin alev alev yanmasından* söz edilmektedir. Bu iki önerme zamansal olarak birbirleriyle örtüşmektedir ve her ikisinde var olan ortak olan bilgi *Latife Hanım* göndergesidir. İlk önermede tam AÖ ile kodlanan bu gönderge ikinci önermede varsayılan bilgi olduğu için boş artgönderimle kodlanmıştır, dolayısıyla ikinci önermedeki boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisidir.

Bütünce çözümlemesinden elde edilen bulgular ARTALAN ilişkisi ile önceki söyleme bağlanan söylem bölütlerinde kullanılan boş artgönderimlerin önceki söylemde söz edilmiş göndergeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlama işlevini

üstlendiğini göstermektedir. Söyleme eklenen önermenin önceki söylemde söz edilmiş bilgi ile ilgili artalan bilgisi vererek söylemi güncellemesi, o önermenin söylemde daha önce söz edilmiş bir bilgiyi kodladığını göstermektedir. Dolayısıyla, söylemi ARTALAN ilişkisi ile güncelleyen önermede bulunan boş artgönderim, önvarsayımı tetikleyerek önvarsayım tetikleyicisi işlevi görmektedir. Bu işlevi ile de söylemin bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

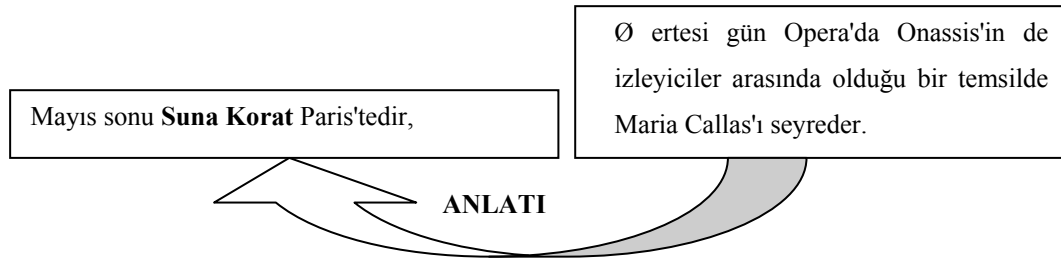
5.2.3. Anlatı ve Boş Artgönderim

ANLATI, Grice'ın (1975) Konuşma İlkeleri içinde sıralı olma/düzenli olma (orderliness) ilkesine bağlı oluşturulmuş bir ilişkidir. İki önerme ANLATI ilişkisi ile bağlandıklarında o önermeler aynı "hikaye"nin ard arda gelen iki parçasını anlatıyor olurlar (Bras ve diğ. 2001: 50). Söylem içinde ANLATI ilişkisinin oluşması için herhangi bir dilsel belirticiye gerek yoktur, bu ilişki söylemde olayların doğal sırası göz önünde bulundurularak belirlenebilir. Ancak, Türkçede *sonra*, *daha sonra*, *ardından*, *devamında* gibi zaman belirteçleri de bu ilişkiyi oluşturmak için kullanılabilirler. Aşağıda bütüncü çözümlemesinden elde edilen ANLATI ilişkisinin kurulduğu önermelerdeki boş artgönderim kullanımını gösteren örneklere yer verilmektedir.

(246)

- a. Mayıs sonu **Suna Korat** Paris'tedir,
- b. Ø ertesi gün Opera'da Onassis'in de izleyiciler arasında olduğu bir temsilde Maria Callas'ı seyreder.

(*Bir yalnız Diva: Suna Korat: 67*)

Şekil 20: Örnek (246)'nın söylem yapısı

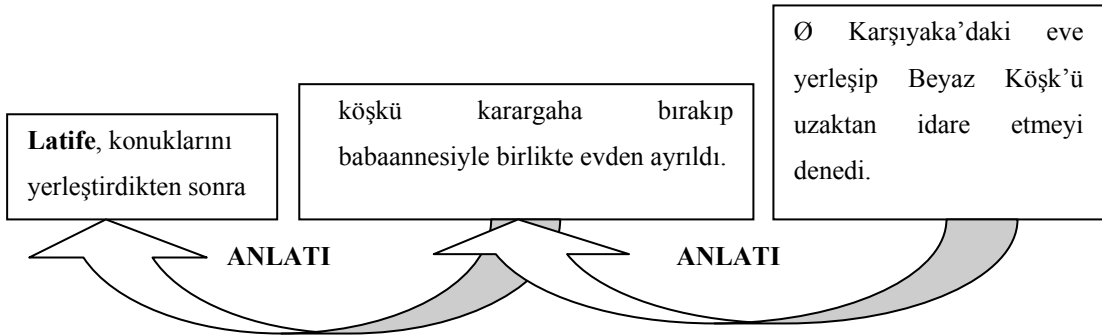
Bu söylem bölümünde (246a) önermesinde tam AÖ ile kodlanan *Suna Korat* göndergesi bulunmaktadır. Bu önermeden, *Suna Korat'ın Mayıs ayında Paris'e gittiğini* öğreniyoruz. (246b) önermesi *ertesi gün Suna Korat'ın ne yaptığını* anlatan bir önerme. Dolayısıyla, *Paris'e gitme, ertesi gün konsere gitmeden* zamansal olarak önce gerçekleşmektedir. Böylece, iki önerme arasında zamansal sıralama açısından bir öncelik sonralık ilişkisi kurulmaktadır. (246a)'da tam AÖ ile kodlanan *Suna Korat* göndergesi, söylemi ANLATI ilişkisi ile güncelleyen (246b) önermesinde önvarsayılan bilgidir, dolayısıyla da boş artgönderimle kodlanmaktadır.

Çözümlemeler sonucunda ANLATI ilişkisi ile birbirlerine bağlanan önermelerde kullanılan boş artgönderimlerin işlevini ortaya çıkaran bir diğer örneği inceleyelim:

(247)

- Latife**, konuklarını yerleştirdikten sonra
- köşkü karargaha bırakıp babaannesiyle birlikte evden ayrıldı.
- Ø Karşıyaka'daki eve yerleşip Beyaz Köşk'ü uzaktan idare etmeyi denedi.

(*Latife Hanım: 56*)

Şekil 21: Örnek (247)'nin söylem yapısı

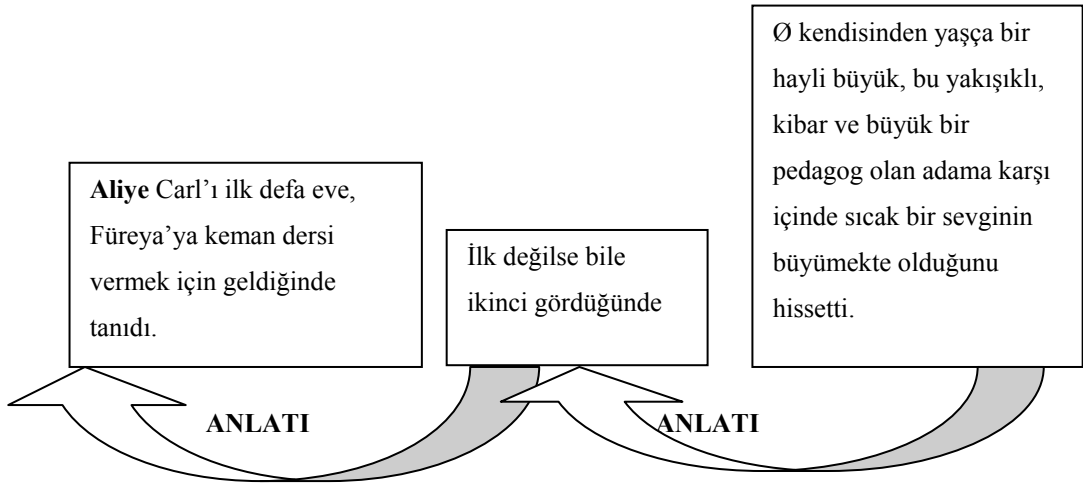
Bu örnekte, (247a) önermesinde tam AÖ ile kodlanmış *Latife* göndergesi bulunmaktadır. (247b) ve (247c) önermelerinde, zamansal bir sıra içerisinde, *Latife'nin konuklarını yerleştirdikten sonra* neler yaptığından söz edilmektedir. Dolayısıyla, arkadan gelen önermeler söylemi ANLATI ilişkisi ile güncellemektedirler. İlk önermede tam AÖ ile kodlanan *Latife* göndergesi, bu önermedeki belirteç yantümcesinin ve (247b) önermesindeki temel tümcenin ortak öznesidir. Bu gönderge, (247c) önermesinde yine özne konumunda bulunmaktadır. Bu gönderge, (247c) önermesinde önvarsayılan bilgi konumunda olduğu için boş

artgönderimle kodlanmaktadır. Boş artgönderim ANLATI ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermelerde önvarsayım tetikleyicisi işlevini görmektedir.

(248)

- a. Aliye Carl'ı ilk defa eve, Füreya'ya keman dersi vermek için geldiğinde tanıdı.
- b. İlk değilse bile ikinci gördüğünde
- c. Ø Kendisinden yaşça bir hayli büyük, bu yakışıklı, kibar ve büyük bir pedagog olan adama karşı içinde sıcak bir sevginin büyümekte olduğunu hissetti.

(Alyoşa: Aliye Berger biyografisi: 73)

Şekil 22: Örnek (248)'in söylem yapısı

(248a)'da, *Aliye'nin Carl'ı ilk ne zaman tanıdığından* söz ediliyor. Arkadan gelen önermelerde de *Aliye'nin daha sonra ne yaptığından* söz ediliyor. Dolayısıyla, bu söylem bölütünde önermeler arasında zamansal ilişki açısından ANLATI ilişkisi bulunmaktadır. İlk önermenin öznesi konumunda tam AÖ ile kodlanan *Aliye* arkadan gelen iki önermede ortak özne konumundadır. (248b) önermesindeki belirteç yantümcesinin öznesi ile arkadan gelen temel tümcenin özneleri ortak olduğu için boş artgönderim sadece (248c) önermesinin öznesi konumunda yer almaktadır. Aliye göndergesi (248b) ve (248c) önermelerde önvarsayılan bilgi durumundadır. Boş artgönderim (248c) önermesinde bu önvarsayılan bilgiyi kodlamaktadır. Birbirlerine ANLATI ilişkisi ile bağlanan önermelerde boş artgönderim, önvarsayım tetikleyicisi işlevini görerek söylemin güncellenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bütünce çözümlemesinden elde edilen bulgular ANLATI ilişkisi ile önceki söyleme bağlanan söylem bölütlerinde kullanılan boş artgönderimlerin önceki söylemde söz

edilmiş göndergeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlama işlevini üstlendiğini göstermektedir. Söyleme eklenen önermenin önceki söylemde söz edilmiş bilgiyi zamansal sıralama açısından öncelik ve sonralık ilişkisine göre güncellemesi, o önermenin söylemde daha önce söz edilmiş bir bilgiyi kodladığını göstermektedir. Dolayısıyla, söylemi ANLATI ilişkisi ile güncelleyen önermede bulunan boş artgönderim, önvarsayım tetikleyicisi işlevi görmektedir.

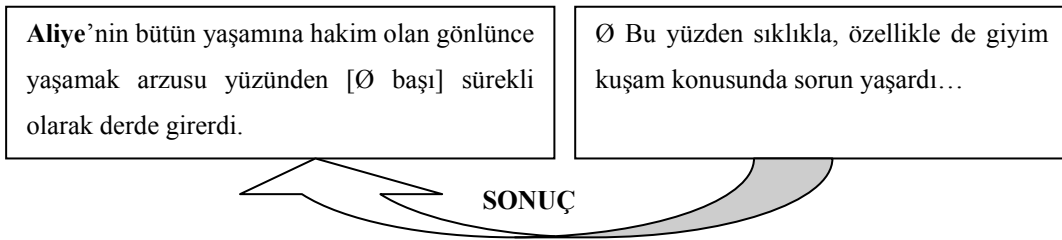
5.2.4. Sonuç ve Boş Artgönderim

SONUÇ ilişkisinde birinci önermede anlatılan olay ikinci önermede anlatılan olaya neden olmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkide neden-sonuç sıralamalı bir ilişki bulunmalıdır. Bu ilişki, *sonuç olarak*, *böylece*, *bu nedenle*, *bu yüzden*, *dolayısıyla* gibi belirtilerle ve *-Diğİ için*, *-DiğİndAn* gibi ulaçlarla kurulabilir. Aşağıda, SONUÇ ilişkisi ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkiye yönelik bütüncü çözümlenmesinden elde edilen bulgular tartışılmaktadır:

(249)

- Aliye'nin bütün yaşamına hakim olan gönlünce yaşamak arzusu yüzünden [Ø başı] sürekli olarak derde girerdi.
- Ø Bu yüzden sıklıkla, özellikle de giyim kuşam konusunda sorun yaşardı...

(Alyoşa: Aliye Berger biyografisi: 56)

Şekil 23: Örnek (249)'un söylem yapısı

(249a)'da *Aliye'nin başının sürekli derde girmesinden* söz ediliyor. (249b)'de ise, *bunun nedenle giyim konusunda sorun yaşadığından* söz ediliyor. Dolayısıyla (249b) önermesi (249a) önermesine SONUÇ ilişkisi ile bağlanarak söylemi güncellemektedir. İki önerme arasında kullanılan *bu yüzden* bağlacı da bu ilişkiyi tanımlamamızda yardımcı olmaktadır. İlk önermede tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi ikinci önermede önvarsayılan bilgi durumunda olduğundan bu önermenin özne konumunda boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla, boş artgönderim

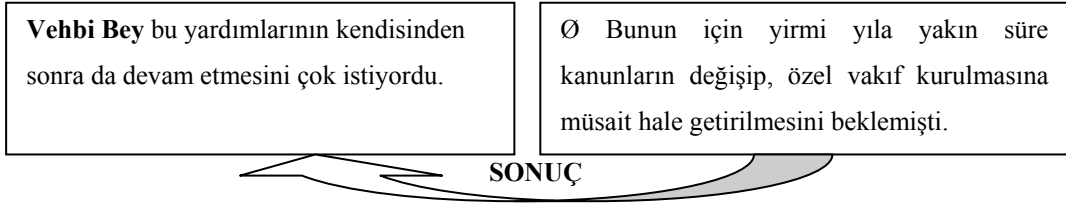
önceki söylem bölümü ile ANLATI ilişkisi kuran önermede önvarsayım tetikleyicisi işlevini yüklenmiştir.

SONUÇ ilişkisi kuran önermelerdeki boş artgönderim kullanımını gösteren başka bir örneği inceleyelim.

(250)

- a. **Vehbi Bey** bu yardımlarının kendisinden sonra da devam etmesini çok istiyordu.
- b. Ø Bunun için yirmi yıla yakın süre kanunların değişip, özel vakıf kurulmasına müsait hale getirilmesini beklemişti.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 238*)

Şekil 24: Örnek (250)'nin söylem yapısı

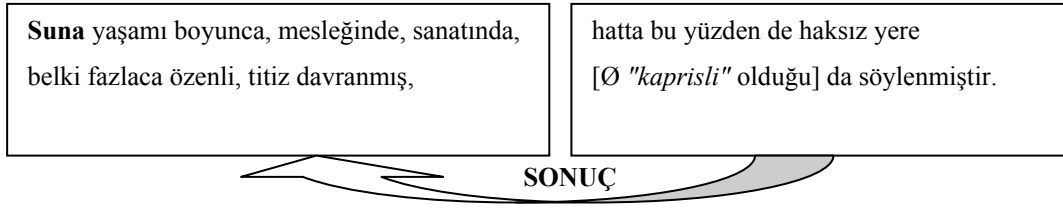
(250a)'da *Vehbi Bey'in yardımlarının devam etmesini istediğinden* söz ediliyor. (250b)'de ise, *yardımların devam edebilmesi için Vehbi Bey'in 20 yıl kanunların değişmesini ve özel vakıfların kurulabilmesini beklediğinden* söz ediliyor. Dolayısıyla, söylem, iki önerme arasında SONUÇ ilişkisi kurularak güncellenmektedir. Bu iki önermede ortak olan öge Vehbi Bey göndergesidir. İki önermenin de öznesi konumunda bulunan bu gönderge, ilk önermede tam AÖ ile kodlanmıştır. İkinci önermede önvarsayılan bilgi konumundaki bu gönderge boş artgönderimle kodlanmaktadır. Boş artgönderim, SONUÇ ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermede önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

SONUÇ ilişkisi içeren başka bir söylem bölümünü inceleyelim.

(251)

- a. **Suna** yaşamı boyunca, mesleğinde, sanatında, belki fazlaca özenli, titiz davranmış,
- b. hatta bu yüzden de haksız yere [Ø "*kaprisli*" olduğu] da söylenmiştir.

(*Bir yalnız Diva: Suna Korat: 63*)

Şekil 25: Örnek (251)'in söylem yapısı

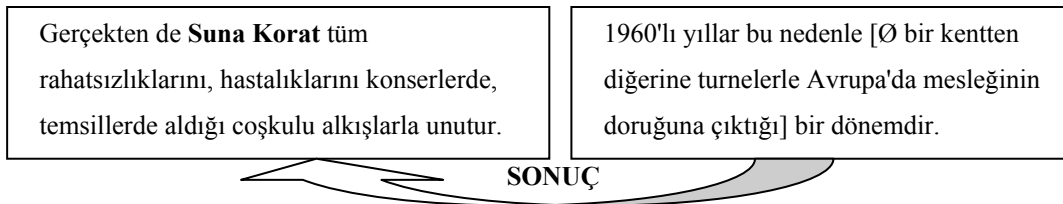
(251a)'da *Suna'nın mesleğinde titiz ve özneli davrandığından*; (251b)'de ise, *bu yüzden kapisli olduğunun söylenmesinden* söz edilmektedir. Dolayısıyla, iki önerme arasında SONUÇ ilişkisi kurularak söylem güncellenmektedir. İlk önermenin öznesi konumundaki *Suna* göndergesi tam AÖ ile kodlanmıştır. İkinci önermede bu gönderge önvarsayılan bilgidir ve bu önermedeki yantümcenin öznesi konumunda (*kapisli olduğu*) boş artgönderimle kodlanmıştır. Boş artgönderim, (251b) önermesinde *Suna Korat* göndergesini kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmektedir. Böylece, SONUÇ ilişkisi söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

SONUÇ ilişkisi içeren başka bir söylem bölümünü inceleyelim.

(252)

- Gerçekten de **Suna Korat** tüm rahatsızlıklarını, hastalıklarını konserlerde, temsillerde aldığı coşkulu alkışlarla unuttur.
- 1960'lı yıllar bu nedenle bir [Ø kentten diğerine turnelerle Avrupa'da mesleğinin doruğuna çıktığı] bir dönemdir.

(Bir yalnız Diva: Suna Korat: 57)

Şekil 26: Örnek (252)'nin söylem yapısı

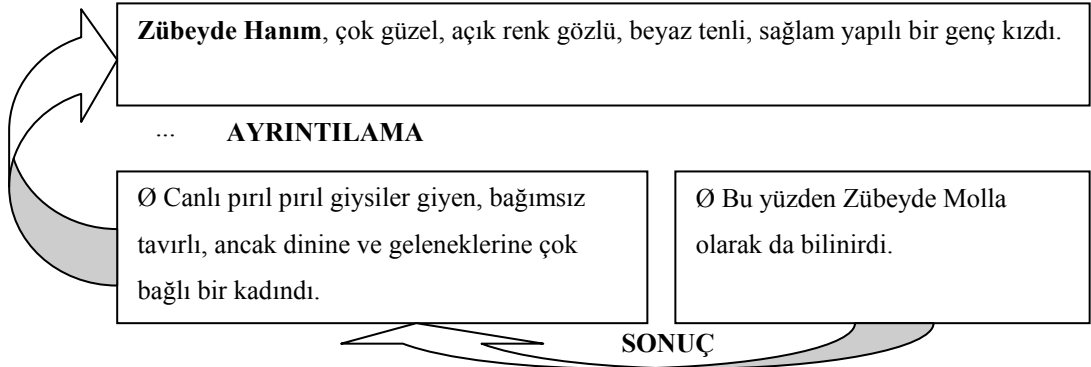
(252a)'da *Suna Korat'ın temsillerde aldığı coşkulu alkışlarla hastalıklarını unuttuğundan* söz edilmektedir. (252b)'de ise, *bu nedenle o yılların Suna Korat için çok başarılı olduğundan* söz edilmektedir. Dolayısıyla, iki önerme arasında SONUÇ ilişkisi kurularak söylem güncellenmektedir. İlk önermenin öznesi konumundaki

Suna göndergesi tam AÖ ile kodlanmıştır. İkinci önermede bu gönderge önvarsayılan bilgidir ve bu önermedeki yantümcenin öznesi konumunda (*mesleğinin doruğuna çıktığı*) boş artgönderimle kodlanmıştır. Boş artgönderim, SONUÇ ilişkisi ile söylemi güncelleyen (252b) önermesinde önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmektedir. Böylece, söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

(253)

- a. **Zübeyde Hanım**, çok güzel, açık renk gözlü, beyaz tenli, sağlam yapılı bir genç kızdı.
...
- b. Ø Canlı pırl pırl giysiler giyen, bağımsız tavırlı, ancak dinine ve geleneklerine çok bağlı bir kadındı.
- c. Ø Bu yüzden Zübeyde Molla olarak da bilinirdi.

(*Latife Hanım*: 89)

Şekil 27: Örnek (253)'ün söylem yapısı

(253)'teki söylem bölütünde, ilk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Zübeyde Hanım* göndergesinin dış görünüşünden söz edilmektedir. (253b) önermesinin özne konumunda da aynı gönderge bulunmaktadır, ancak bu önerme *söylem-atlama* yolu ile söylemde kendinden bir önceki önermeye değil; daha önce üretilmiş olan (253a) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır, çünkü (253a) önermesinde verilen bilgiyle ilgili daha ayrıntılı bir bilgi içermektedir. (253b) önermesinin hemen arkasından gelen (253c) önermesinin özne konumunda da yine *Zübeyde Hanım* bulunmaktadır. Bu önerme (253b) önermesine SONUÇ ilişkisi ile bağlanmaktadır, çünkü (253b) önermesinde *Zübeyde Hanım'ın Zübeyde Molla olarak da bilinmesinin* nedeni açıklanmaktadır. Söylem bölütünün konusu ve önermelerin öznesi olan *Zübeyde Hanım*, söylemi AYRINTILAMA ilişkisi ile

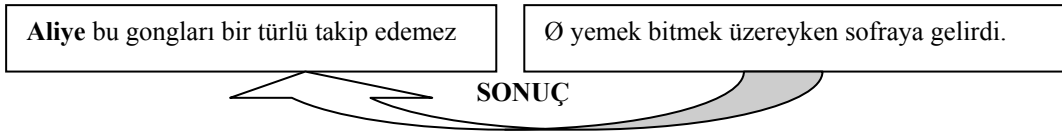
güncelleyen (253b) önermesinde ve söylemi SONUÇ ilişkisi ile güncelleyen (253c) önermelerinde önvarsayılan bilgi konumunda olduğu için her iki önermede de boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla, boş artgönderim söylemin güncellenmesinde önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev görmektedir.

Daha önce de söz ettiğimiz gibi, söylem bölütleri arasındaki retorik ilişkiler çoğunlukla dilsel belirteciler yardımıyla oluşturulmaktadır ve söylemi yorumlayanlar bu belirteciler aracılığıyla söylem ilişkilerini daha kolay belirleyebilirler. Ancak, retorik ilişkilerin sağlanmasında her zaman dilsel belirteciler kullanılmaz. Aşağıda, herhangi bir dilsel belirtici kullanılmadan birbirlerine SONUÇ ilişkisi ile bağlanmış bir söylem bölütü gösterilmektedir:

(254)

- a. **Aliye** bu gongları bir türlü takip edemez,
- b. Ø yemek bitmek üzereyken sofraya gelirdi.

(Alyoşa: *Aliye Berger biyografisi*: 55)

Şekil 28: Örnek (254)'ün söylem yapısı

(254a)'da tam AÖ ile kodlanmış olan *Aliye* göndergesinin *gongları bir türlü takip edemediğinden* söz edilmektedir. (254b) önermesinde söz edilen durum ise, yani *yemek bitmek üzereyken sofraya gelmesi*, ilk önermede belirtilen durumun sonucunda oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu iki önerme birbirlerine SONUÇ ilişkisi ile bağlanmaktadır. Görüldüğü gibi, SONUÇ ilişkisinin kurulması için *bu yüzden, bu nedenle, bunun için* gibi bir dilsel belirtici kullanılmamıştır. Okuyucu bu ilişkiyi hem dilsel hem dünya bilgisine dayanarak çıkarılabılır. İlk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi, arkadan gelen önermede önvarsayımsal bilgi durumunda olduğundan dolayı boş artgönderimle kodlanmıştır. Böylece, SONUÇ ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermede boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisi işlevini üstlenmiştir.

Bütünce çözümlemesinin bulgularında, boş artgönderimin SONUÇ ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermelerde önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev gördüğü saptanmıştır. Buna göre, önceki söylemde söz edilen olayın neden olduğu diğer bir olayın anlatıldığı önermede, önceki söylemde söz edilen gönderge önvarsayılan bilgi konumunda olmaktadır. Önceki söylemi SONUÇ ilişkisi ile güncelleyen önermede boş artgönderim önvarsayımı tetikleyerek söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

5.2.5. Karşıtlık ve Boş Artgönderim

KARŞITLIK ilişkisinde iki önerme arasında anlamsal bir karşıtlık bulunmalıdır. Bu ilişki doğası gereği dereceli/kademeli bir ilişkidir. Asher ve Lascarides'e göre (2003: 465) iki önerme arasındaki karşıtlık ne kadar fazla olursa, o kadar iyi bir KARŞITLIK ilişkisi/bağlanması gerçekleşir. KARŞITLIK ilişkisinin oluşabilmesi için dilsel belirticilere ihtiyaç vardır. Türkçede bu ilişki *-DıġI/-(y)AcAġI halde, -mAsIna rağmen/karşın* gibi ulaçlarla, *ama, fakat, yalnız, ancak, da, yine de, buna rağmen/karşın* gibi bağlaçlarla sağlanabilir. Aşağıda, bütünce çözümlemesinden elde ettiğimiz, KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanmış önermelerdeki boş artgönderim kullanımları gösterilmektedir.

- (255)
- İlgin** mesleğinde başarılıdır,
 - Ancak Ø kumara müthiş düşkündür.

(Bir yalnız Diva: Suna Korat: 65)

Şekil 29: Örnek (255)'in söylem yapısı

(255a)'da tam AÖ ile kodlanmış olan *İlgin* göndergesinin *mesleğinde başarılı olduğundan* söz edilmektedir. (255b)'de söz edilen durum, yani *İlgin'in kumara düşkünlüğü* ilk önermedeki bilgiyle karşıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca, bu karşıtlık, *ancak* bağlacının kullanılması ile belirtilmiştir. Dolayısıyla, (255b) önermesi bir önceki önermeye KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanarak söylemi güncellemektedir. İlk

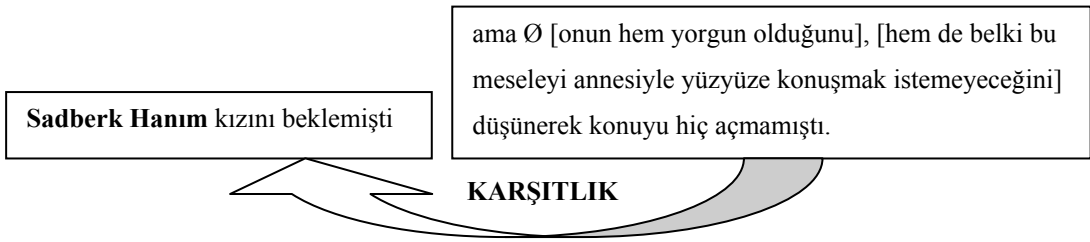
önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *İlgin* göndergesi, arkadan gelen önermede önvarsayımsal bilgi durumundadır. Bundan dolayı, (255b) önermesinin özne konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır. Böylece, KARŞITLIK ilişkisi ile söylemi güncelleyen önermede boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisi işlevini üstlenmiştir.

KARŞITLIK ilişkisi ile boş artgönderim kullanımını gösteren bir başka söylem bölümünü inceleyelim:

(256)

- a. **Sadberk Hanım** kızını beklemişti
- b. ama Ø [onun hem yorgun olduğunu], [hem de belki bu meseleyi annesiyle yüzyüze konuşmak istemeyeceğini] düşünerek konuyu hiç açmamıştı.

(*Koç Ailesinin Yaşamı: Sadberk Hanım: 229*)

Şekil 30: Örnek (256)'nın söylem yapısı

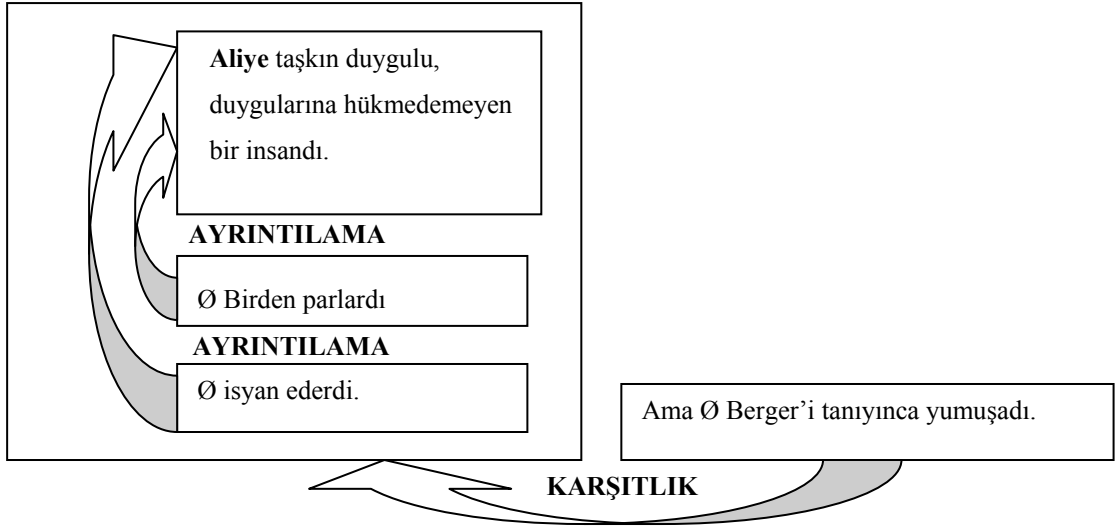
(256a)'da tam AÖ ile kodlanmış olan *Sadberk Hanım* göndergesinin *kızını beklediğinden* söz edilmektedir. (256b)'de ise, *Sadberk Hanım'ın konuşmak istediği konuda kızıyla konuşmadığından* söz edilmektedir. Bu iki durum birbirine karşıt konumdadır. Ayrıca, önermeler arasındaki bu karşıtlık, *ama* bağlacının kullanılması ile belirtilmiştir. Dolayısıyla, (256b) önermesi bir önceki önermeye KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanarak söylemi güncellemektedir. İlk önermede özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Sadberk Hanım* göndergesi, arkadan gelen önermede yine özne konumunda boş artgönderimle kodlanmaktadır. Boş artgönderim, önvarsayımsal bilgi durumundaki *Sadberk Hanım* göndergesini kodlayarak, söylemi KARŞITLIK ilişkisi ile güncelleyen önermede önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmiştir.

(257)'de AYRINTILAMA ve KARŞITLIK ilişkileri ile boş artgönderim kullanımının birlikte belirlendiği bir söylem bölümü gösterilmektedir.

(257)

- a. **Aliye** taşkın duygulu, duygularına hükmedemeyen bir insandı.
- b. Ø Birden parlardı,
- c. Ø isyan ederdi.
- d. Ama Ø Berger'i tanıyınca yumuşadı.

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 79)

Şekil 31: Örnek (257)'nin söylem yapısı

(257a) önermesinde *Aliye*'nin nasıl bir insan olduğundan söz ediliyor. (257b) ve (257c) önermelerinde ise, bu verilen bilgi ile daha ayrıntılı bilgiler veriliyor. Dolayısıyla bu iki önerme (257a) önermesine AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanıyorlar. (257d) önermesinde ise, *Aliye*'nin ilk üç önermede söz edilen özelliklerine karşıt bir özelliğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla, (257d) önermesi diğer üç önermeye KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanmıştır. (257a) önermesin öznesi konumunda tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi önvarsayımsal bilgi durumunda olduğu için hem ilk önermeye AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanan önermelerin özne konumlarında; hem de ilk üç önermeye KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanan (257d) önermesinin özne konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır. Dolayısıyla, boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemin güncellenmesine katkıda bulunmuştur.

Aşağıda SONUÇ ve KARŞITLIK ilişkisinin bulunduğu bir söylem bölütünde boş artgönderim kullanımı görülmektedir.

(258)

- a. **Latife** ilk günlerde, Mustafa Kemal'i rahatsız etmemek için
- b. gölgede kaldı,
- c. ama Ø kendisine ihtiyaç duyulduğu an isteneni yaptı.

(Latife Hanım: 57)

Şekil 32: Örnek (258)'in söylem yapısı

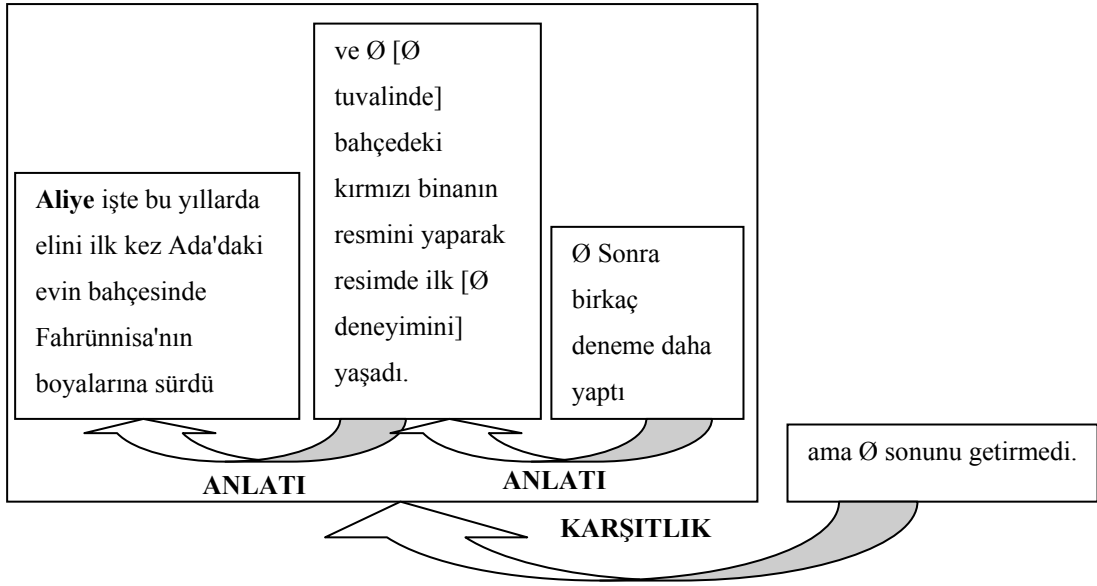
(258a) (258b) önermeleri bir belirteç yantümcesi ve bir temel tümceden oluşmaktadır ve özneleri ortaktır. Belirteç yantümcesi temel tümcedeki durumun neden olduğunu belirttiği için bu önermeler arasında SONUÇ ilişkisi bulunmaktadır. (258c) önermesi, önceki iki önermede belirtilen duruma karşıt bir bilgi içermektedir. Daha açık bir ifadeyle, ilk iki önermede belirtilen *Latife'nin Mustafa Kemal'i rahatsız etmemek için gölgede kalması* ile *kendisine ihtiyaç duyulduğu an isteneni yapması* bilgileri birbirlerine karşıt durumdadırlar. Bu yüzden ilk iki önerme ile (258c) önermesi arasında KARŞITLIK ilişkisi bulunmaktadır. İlk iki önermenin öznesi olan ve tam AÖ ile kodlanan *Latife* göndergesi (258c) önermesinde önvarsayımsal bilgi durumunda olduğu için yine özne konumunda boş artgönderimle kodlanmıştır. Dolayısıyla bu önermelerde boş artgönderim önvarsayım tetikleyicisi işlevini görmektedir.

(259'da önermeler arasında hem ANLATI hem KARŞITLIK ilişkileri ile boş artgönderim kullanımı birlikte görülmektedir:

(259)

- a. **Aliye** işte bu yıllarda elini ilk kez Ada'daki evin bahçesinde Fahrünnisa'nın boyalarına sürdü
- b. ve Ø [Ø tuvalinde] bahçedeki kırmızı binanın resmini yaparak resimde ilk [Ø deneyimini] yaşadı.
- c. Ø Sonra birkaç deneme daha yaptı
- d. ama Ø sonunu getirmedi.

(Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi: 69-70)

Şekil 33: Örnek (259)'un söylem yapısı

(259)'da ilk üç önermede söz edilen olaylar arasında zamansal bir sıralama bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu önermelerde anlatılan olaylar zamansal olarak ardı ardına sıralanırlar. Dolayısıyla, bu önermeler birbirlerine ANLATI ilişkisi ile bağlanmaktadır. (259d) önermesi ilk üç önermede söz edilen olaylar ile karşıt bilgi içermektedir: *Aliye resim yapmaya başlıyor ama sonunu getiremiyor*. Dolayısıyla, (259d) önermesi ilk üç önermeye KARŞITLIK ilişkisi ile bağlanmaktadır. (259a) önermesinin özne konumunda tam AÖ ile kodlanarak söylem bölütünün konusu olarak belirlenen *Aliye* göndergesi, hem söylemi ANLATI ilişkisi ile güncelleyen (259b) ve (259c) önermelerinde hem de söylemi KARŞITLIK ilişkisi ile güncelleyen (259d) önermesinde özne ve iye-AÖ konumlarında boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla, bu önermelerde boş artgönderim kullanımı önvarsayılan bilgi konumundaki *Aliye* göndergesini kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirerek söylemin güncellenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bütünce çözümlemesinin bulguları, boş artgönderimin KARŞITLIK ilişkisi ile birbirlerine bağlanan söylem bölütlerindeki kullanımının önvarsayımsallık açısından değerlendirilebileceğini göstermektedir. Buna göre, KARŞITLIK ilişkisi ile önceki söyleme bağlanan söylem bölütlerindeki boş artgönderimler önceki söylemde söz edilmiş göndergeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlama işlevini üstlenmektedirler.

Söylemde daha önce söz edilmiş bilgiye karşıt bir bilgi vererek söylemi güncelleyen önermede, boş artgönderimin işlevi önceki söylemde söz edilmiş göndergeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlamaktır. Dolayısıyla, boş artgönderim önvarsayımı tetikleyerek söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

5.2.6. Açıklama ve Boş Artgönderim

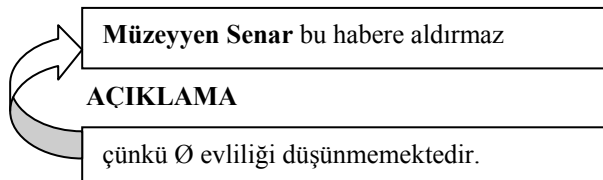
AÇIKLAMA ilişkisinde önermeler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır, ancak bu ilişkide neden ve sonucun çizgisel düzlemde nasıl sıralandığı önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkide arkadan gelen önermede betimlenen olay önceki önermede betimlenen olayın neden olduğunu açıklar. Çizgisel düzlemdeki nedensellik sıralaması sonuç-neden sıralamasıdır. Türkçede, bu ilişki önermeler arasında *çünkü* bağlacı kullanılarak gerçekleştirilebilir, ancak, kullanılmadığı durumlarda da okuyucu/dinleyici önermelerin anlamsal içeriklerinden AÇIKLAMA ilişkisini çıkarsayabilirler. Aşağıda, bütüncü çözümlemesinden elde edilen, AÇIKLAMA ilişkisi ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkiyi gösteren örnekler yer almaktadır:

Öncelikle AÇIKLAMA ilişkisinin önermeler arasında *çünkü* bağlacı kullanılarak oluşturulduğu söylem bölütlerini ele alalım:

(260)

- a. **Müzeyyen Senar** bu habere aldırılmaz
- b. çünkü Ø evliliği düşünmemektedir.

(Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 247)

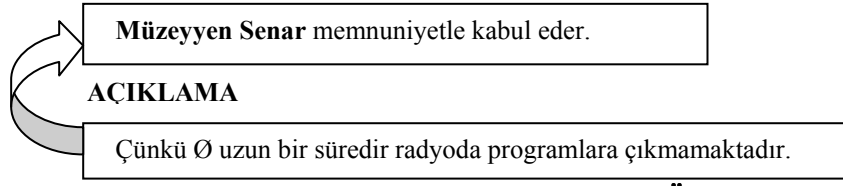

Şekil 34: Örnek (260)'ın söylem yapısı

(261)

- a. **Müzeyyen Senar** memnuniyetle kabul eder.
- b. Çünkü Ø uzun bir süredir radyoda programlara çıkmamaktadır.

(Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar: 259)

Şekil 35: Örnek (261)'in söylem yapısı

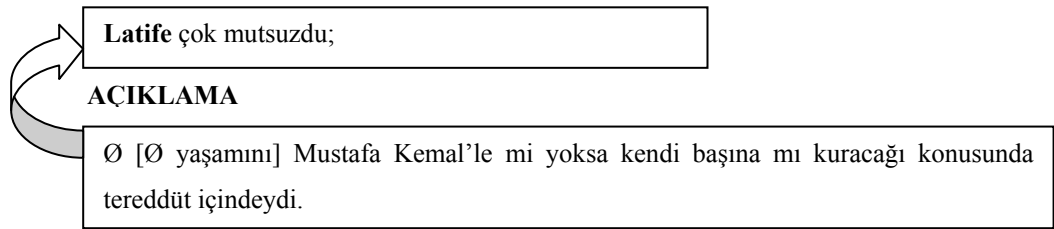
(260) ve (261)'de ikinci önermeler ilk önermelerdeki durumların neden gerçekleştiğini açıkladıkları için bu önermeler arasında AÇIKLAMA ilişkisi bulunmaktadır. AÇIKLAMA ilişkisi önermeler arasında kullanılan *çünkü* bağlacı ile belirtilmektedir. Her iki söylem bölütünde de ilk önermelerin özne konumunda tam AÖ ile kodlanan *Müzeyyen Senar* göndergesi ikinci önermelerde de yine özne konumlarında boş artgönderimle kodlanmaktadır. Dolayısıyla, boş artgönderim AÇIKLAMA ilişkisi ile söylemi güncelleyen ikinci önermelerde önvarsayılan bilgi konumundaki *Müzeyyen Senar* göndergesini kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmektedir.

AÇIKLAMA ilişkisinin önermeler arasında *çünkü* bağlacı kullanılmadan da kurulabileceğinden söz etmiştik. (262)'de böyle bir kullanıma rastlanmıştır:

(262)

- a. **Latife** çok mutsuzdu;
- b. Ø [Ø yaşamını] Mustafa Kemal'le mi yoksa kendi başına mı kuracağı konusunda tereddüt içindeydi.

(*Latife Hanım: 73*)

Şekil 36: Örnek (262)'nin söylem yapısı

(262)'de ilk önermenin öznesi konumundaki *Latife* göndergesinin *mutsuz olduğundan* söz edilmektedir. *Latife'nin neden mutsuz olduğu* ise, (262b)'de *yaşadığı tereddütle* açıklanmaktadır. Dolayısıyla, (262b) önermesi ilk önermeye AÇIKLAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. İlk önermede tam AÖ ile kodlanan *Latife* göndergesi ikinci önermenin de öznesidir. Bu gönderge ikinci önermede

önvarsayılan bilgi olduğu için boş artgönderimle kodlanmıştır. Dolayısıyla, boş artgönderim, AÇIKLAMA ilişkisi ile söylemi güncelleyen (262b) önermesinde önvarsayım tetikleyicisi işlevini görerek söylemin güncellenmesine katkıda bulunmuştur.

Bütünce çözümlemesinin bulgularında, AÇIKLAMA ilişkisi söylemi güncelleyen önermelerde boş artgönderimin önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev gördüğü saptanmıştır. Buna göre, bir önceki önermedeki olayın nedenini içeren önermede söylem AÇIKLAMA ilişkisi ile güncellenmektedir. Önceki söyleme AÇIKLAMA ilişkisi ile bağlanan önermede bulunan önvarsayımsal bilgi, yani önceki önermede söz edilen gönderge boş artgönderimle kodlanmaktadır. Bu da boş artgönderim söylemin güncellenmesinde önvarsayım tetikleyicisi olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Bu bölümde söylem içinde boş artgönderim kullanımının retorik ilişkilerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu gösterebilmek amacı ile bütüncemizdeki metinlerden retorik ilişkiler çözümlemesi ile elde edilen söylem bölütlerini inceledik. Buna göre, Türkçede boş artgönderimlerin, ele aldığımız tüm retorik ilişkilerle birbirlerine bağlanan söylem bölütlerinde kullanılmakta olduğu gözlemlenmiştir. Gözlemlerimize göre, bu söylem bölütlerinde boş artgönderimin kullanılması, bu artgönderim türünün söylemde daha önceden söz edilmiş göndergeleri, yani önvarsayılan bilgiyi kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevi görmesinden kaynaklanmıştır. Tüm ele aldığımız ilişkilerde göndergelerin önvarsayımsal bilgi olarak kodlanması söylemin kesintisiz devam ettirilmesi açısından belli araçların kullanılmasını gerektirmektedir. Söylem devam ettikçe önvarsayımsal bilgi kodlandığını gösteren araçlar kullanılmadığında, söylem her seferinde kesintiye uğrar ve okuyucu söylem bağdaşıklığını maksimuma çıkaracak bir yorumlama süreci gerçekleştiremez. Dolayısıyla, boş artgönderim, söylemi güncelleyen retorik ilişkiler içinde göndergelerin söylemde devam ettirilip ettirilmediğini, başka bir deyişle önvarsayımsal bilginin kodlanıp kodlanmadığını belirtmek üzere kullanılan bir dilsel araç durumundadır. Buna göre, boş artgönderim, söylemde verili/eski bilgiyi

kodlayarak önvarsayımı tetikler ve söylemin güncellenmesine bu şekilde katkıda bulunur.

Boş artgönderimin önvarsayım tetikleyicisi olarak söylemin güncelleştirmesindeki yüklendiği işlev bu şekilde belirlenmiştir. Bu belirlemeler çerçevesinde, bir sonraki bölümde, bütüncemizdeki metinlerde ortaya çıkan *söylem-atlama* yapılarındaki artgönderim kullanımı değerlendirilecek ve boş artgönderim ile adıl ve tam AÖ kullanımlarının karşılaştırmalı olarak *söylem-atlama* yapılarında nasıl bir görünüm sergilediği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla aşağıdaki soruların yanıtları aranacaktır:

1. Konu zinciri içinde başka göndergeler araya girdiğinde artgönderim seçimleri neler oluyor. Araya başka göndergeler girdikten sonra söylemin devamında aynı gönderge için boş artgönderim kullanılıyor mu? Bunu etkileyen söylem-edibilimsel etkenler nelerdir?
2. Önergeler birbirlerine bağlanırken *söylem-atlama* gerçekleştiğinde önermelerde hangi artgönderim türleri tercih edilmektedir?

5.3. SÖYLEM-ATLAMA VE BOŞ ARTGÖNDERİM

Daha önce de söz ettiğimiz gibi söylemin çizgisel yapısı artgönderim türlerinin seçimlerinde etkili olmaktadır, ancak söylemin aşamalı yapısı artgönderim türlerinin seçimlerinde çizgisel yapıdan daha önemlidir. Bu önemi de *söylem-atlama* yapıları çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, *söylem-atlama*, önermeler arasında kurulan retorik ilişkiler açısından, önermelerin kendinden hemen önceki önermeye değil de söylemde daha önceden üretilmiş bir önermeye bağlanabilmeleridir (Lascaides ve Asher 1991).

Asher ve diğ. *söylem-atlama* yapılarında kullanılan artgönderim türlerini belirlemeye çalıştıkları çalışmalarında saptamalar yapmaktadırlar (2006: 11). Buna göre, yeni önermeler söyleme eklenirken bir *söylem-atlama* yapısı oluştuğunda yeni eklenen önermede daha önceki önermelerde bulunan bir göndergeye gönderim yapılıyorsa bu durumda o gönderge için tam AÖ kullanıldığı saptanmıştır.

Daha önce de söz ettiğimiz gibi Ariel (1988) ya da Gundel ve diğ. (1993) gibi çalışmalarda, bir göndergeden ard arda gelen iki önermede de söz ediliyorsa arkadan gelen önermede o gönderge için yüksek sürekliliğe ya da konusallığa sahip bir artgönderim türünün, yani boş artgönderim ya da adıl kullanılması beklenebilir. Ancak bunun gerçekleşmediği durumlarla karşılaşılmaktadır. Asher ve diğ. bu durumla ilgili aşağıdaki örneği veriyorlar (2006: 12):

(263)

- a. That view was supported in a tender-offer document filed by USAir with the Securities and Exchange Commission and in another document filed in court. (23)
- b. “**He** doesn’t give up easily (47)
- c. and one should never underestimate what **he** can or will do.” (48)
- d. **Mr. Icahn** couldn’t be reached for comment. (49)

Bu örnekte önermelerin sonunda parantez içinde yazılı olan numaralar önermelerin gerçek metindeki yerlerini belirtmektedir. Yani (263a) önermesi metinde (23) numaralı önermedir. (263d) önermesindeki *Mr. Icahn* göndergesi kendinden önceki iki önermede de *he* adılı ile kodlanmaktadır. Reinhart (1980’den aktaran Asher ve diğ. 2006: 12) tarafından önerilen metin bağdaşıklık modeli (263d) önermesinin (263c) önermesine bağlanması beklenirdi, çünkü (263b) ve (263c) önermelerindeki *he* adıları (263d) önermesinin öznesi olan gönderge ile eşgönderimlidir. Ancak, burada durum farklıdır. (263d) önermesi kendinden hemen önceki önermeye değil söylemde daha önce üretilmiş (263a) önermesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla, burada *söylem-atlama* gerçekleşmektedir. *Söylem-atlama* yapısını belirlememizi sağlayan ise, (263d) önermesinde kullanılan ve önceki önermelerde de özne konumunda bulunan gönderge ile eşgönderimli olan tam AÖdür (*Mr. Icahn*). İngilizce için, adıl gibi yüksek konusallık derecesine sahip bir artgönderim türünden, düşük konusallık gerektiren tam AÖ gibi bir gönderim türüne geçiş *söylem-atlama* yapısında ortaya çıkmaktadır.

Asher ve diğ. (2006) tarafından yapılan bu belirlemeleri göz önüne alarak bu çalışmada da *söylem-atlama* yapılarının oluştuğu söylem bölütlerinde kullanılan artgönderim türlerinin neler olduğu incelenmiştir. Bütüncemizde belirlenen örneklerden bazıları burada bu konunun tartışılabilmesi açısından ele alınacaktır. Bu amaçla, bundan sonraki bölümde öncelikle boş artgönderimin söylem içindeki

belirtisiz davranışı ele alınacak ve *söylem-atlama* yapılarının olduğu söylem bölütlerinden verilecek örneklerle birlikte boş artgönderim kullanımının bu belirtisiz davranışında bir değişiklik olup olmadığı tartışılacaktır.

Bir önceki bölümde, sayısal bulguları yorumlarken belirttiğimiz gibi, çalışmamızın bütüncesini oluşturan metinlerde çizgisel uzaklık ve araya başka göndergelerin girmesi gibi etkenlerin boş artgönderimin kullanım oranını düşürdüğü gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle de, aradaki mesafe ne kadar uzaksa ya da arada ne kadar fazla farklı gönderge varsa, boş artgönderim yerine tam AÖ kullanımının arttığı gözlemlenmiştir. Ancak, çalışmamızın bulgularında boş artgönderim kullanımlarının hemen bir önceki önermedeki göndergeye değil söylemde daha önce üretilmiş önermelerde bulunan bir başka göndergeye gönderimde bulunmak için kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. Bu tür örnekler, çoğunlukla, konu zinciri olarak adlandırılan söylem bölütlerinde bulunmaktadır. *Konu zinciri*, Li ve Thompson'a göre (1979: 313), söylem bölütünün ilk önermesinde açık olarak belirtilen *konu* olan göndergenin arkadan gelen önermelerde boş artgönderimle kodlanarak açıkça belirtilmediği durumlardır. Konu zinciri içinde konuşucu/yazar, ilk önermede belirttiği göndergeyi sonraki önermelerde tekrar açıkça ifade etme gereği duymaz. Aşağıdaki örnekte konu zinciri içinde göndergenin sürekliliği boş artgönderimle sağlanmaktadır.

(264)

Sadberk Hanım mutfağa uğrayıp aşçının hazırladıklarına baktı.

...

- a. Ø Gücünü toplayıp kalktığında tekrar gardrobun kapağını açtı,
- b. Ø erkek yakalı, şal desenli elbisesini çıkarıp giydi.
- c. Ø Sonra içeriye telefonun başına gitti.
- d. Alt kata inecek Ø hali bile yoktu.
- e. Ø Kızını telefonla aradı:

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 240*)

(264)'teki söylem bölütü, incelediğimiz metinler içinde bir söylem bölütü olup aynı zamanda bağımsız bir paragraftır. Bir önceki paragrafın başında tam AÖ ile kodlanan *Sadberk Hanım* göndergesi bu bölüt içinde boş artgönderim ile kodlanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu söylem bölütünün bir konu zinciri oluşturmasıdır. Konu zinciri içinde *Sadberk Hanım*'dan başka bir göndergeden söz

edilmemektedir. Bu kullanım boş artgönderim için belirtisiz kullanımdır; yani boş artgönderimin beklenen davranışı budur, çünkü boş artgönderim konu zincirindeki verili/eski bilginin yani önvarsayımsal bilginin sürekliliğini sağlamak üzere önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirir.

Boş artgönderimin belirtisiz davranışını gösteren bir diğer söylem bölümünü inceleyelim:

(265)

- a. **Aliye** henüz on bir-on iki yaşlarındaydı.
- b. Ø Dame de Sion'da okuyordu
- c. ve Ø hayatın bu kadar da tatsız olamayacağını düşünüyordu.
- d. Ø Ancak vasat bir öğrenci olabiliyordu.
- e. Programdaki dersler [**onun** ilgi alanı]na hitap etmek bir yana, yanına bile yaklaşmıyordu.
- f. Ø Bütün yetenekli insanlar gibi [**kendi** ilgi alanı]na hitap etmeyen konulardan uzak durmaya çalışıyor,
- g. Ø adeta bünyesine kabul etmiyordu.
- h. Ø Genç kızlığa adım adım yaklaşılan dönemini yaşıyordu
- i. ve Ø kendisini çok yalnız hissediyordu...

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 54)

Bu söylem bölümünde, (265a)'da tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi bu söylem bölümünün konusudur. Bu söylem bölümü bir konu zinciri oluşturmaktadır. Konu zinciri içinde *Aliye*'den başka bir göndergeden söz edilmemektedir. İlk önermenin arkasından gelen önermelerde *Aliye* göndergesi (265 b, c, d, f, g, i) önermelerinde boş artgönderimle kodlanmaktadır. (265e) önermesinin öznesi kişi gönderimi değildir. Bu önermedeki ad öbeğinin iye konumunda *Aliye* göndergesi *onun* adılı ile kodlanmıştır. (265f) önermesinde ise, *Aliye* özne konumunda boş artgönderimle kodlanmakta, ancak yine bir ad öbeğinde iye konumunda aynı gönderge *kendi* adılı ile kodlanmaktadır. Bu iki önermede de araya başka kişi gönderimi girmemesine rağmen (265e) önermesinde öznenin farklı oluşu, (265f) önermesinde ise, *bütün yetenekli insanlar gibi* ifadesindeki genel, kapsayıcı bir göndergenin bulunuşu yazarın konu zinciri içinde sürekliliği olan *Aliye* göndergesi için adıl kullanmasına neden olmuştur. Bu tür adıl kullanımları söz ettiğimiz müdahalelerin yarattığı doğal bir kullanımdır. Ancak, diğer önermelerde konu zincirinin konusu olan göndergenin, başka bir deyişle önvarsayımsal bilgi konumundaki göndergenin boş artgönderimle

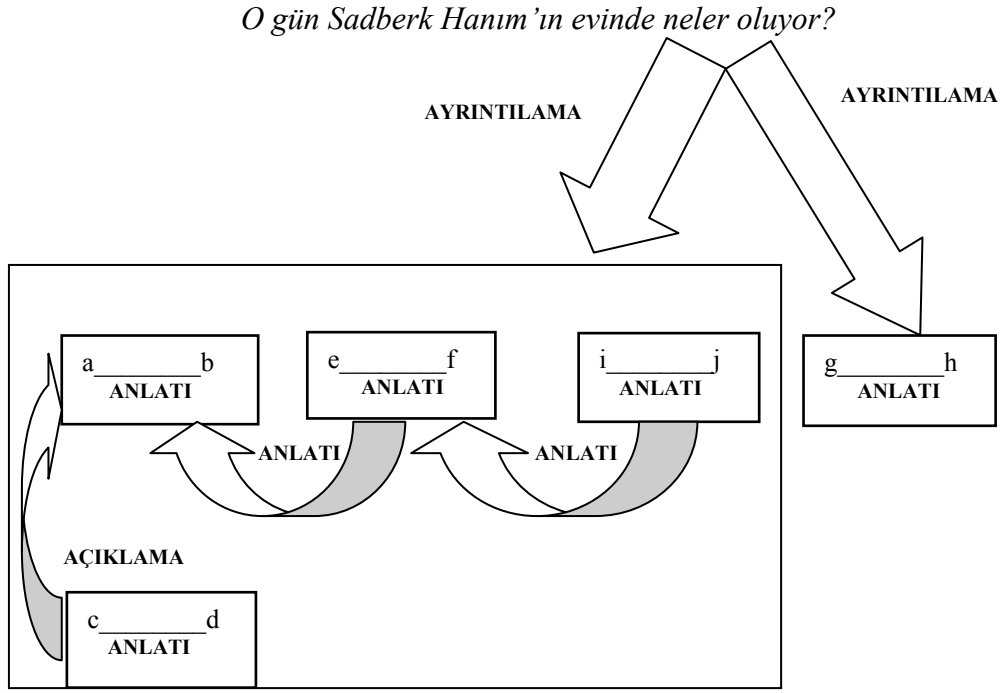
kodlanması durumu boş artgönderimin belirtisiz davranışını sergilemektedir, çünkü boş artgönderim bu önermelerde önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirmektedir.

Li ve Thompson'a göre (1979: 314) konu zinciri içinde en başta belirlenen konu olan gönderge dışında başka bir gönderge bulunuyorsa boş artgönderimlerin hangi gönderge için kullanıldığı yapısal ya da anlambilimsel bir biçimde değil, ancak edimbilimsel bilgilerle çözümlenebilir. Ancak bu çalışmadan elde edilen bulgular göstermektedir ki söylem yapısının aşamalı düzenlenişi artgönderim seçiminde edimbilimsel bilginin açıklamakta yetersiz kaldığı noktalarda bize daha net sonuçlar sunmaktadır. Konu zinciri içinde en başta belirlenen konu olan gönderge dışında başka bir göndergeden söz edilmeye başladığında konu zinciri kesintiye uğrar. Bir başka göndergeden söz edilen araya giren önermelerde konu olan göndergeden hiç söz edilmeyebilir. Bu çalışmada gerçekleştirilen çözümlenmelerin bulgularına göre, araya giren bu önermelerin ardından konu zincirinin devam ettiği ve konu olan göndergenin yine boş artgönderimle kodlanmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum, Konu Sürekliliği Modeli gibi söylemi çizgisel düzlemde ele alan yaklaşımların varsayımlarına karşıt bir durum sergilemektedir, çünkü bu varsayımlara göre araya başka önerme ve gönderge girmesi durumunda konu olan gönderge boş artgönderimle değil adıl ya da boş artgönderimle kodlanır. (266)'da bu varsayımlara karşıt bir durumun belirlendiği söylem bölütünü inceleyelim:

(266)

- a. **Sadberk Hanım** okuduğu gazeteyi katladı;
- b. Ø yanındaki sehpayı koydu.
- c. [Ø Camı] sıkılmıştı.
- d. Ø Artık gazetelere bakmak bile istemiyordu.
- e. Ø Yerinden kalktı,
- f. Ø evin içinde biraz dolaştı.
- g. **Vehbi Bey** odasında sekreteriyle çalışıyordu.
- h. **Nezihe Araz** öğleden önce kahveye gelecekti.
- i. Ø Odasına giderek sabahlığını çıkardı,
- j. Ø Bir elbise giydi.

(*Koç Ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım: 237*)

Şekil 37: Örnek (266)'nın söylem yapısı

Bu söylem bölütünde, (266a)'da gönderge tam AÖ ile kodlanmıştır ve bu gönderge bu söylem bölütünün konusu olarak belirlenmiştir. (266 b, d, e, f) önermelerinde bu gönderge özne konumunda boş artgönderimle kodlanmaktadır. (266c)'de de iye-AÖ konumunda yine aynı gönderge için boş artgönderim bulunmaktadır. (266g) ve (266h) önermelerinde ise, söylem bölütünün konusu dışında iki gönderge konu zincirini kesintiye uğratmaktadırlar. Ancak beklenenin aksine söylem bölütünün devam eden diğer önermelerinde (266 i, j) daha önceki konu olan göndergenin yine boş artgönderimle kodlanmakta olduğunu görüyoruz. Burada, boş artgönderim kullanımını çizgisel ölçütlerle açıklamak mümkün değildir, çünkü (266i) önermesi kendinden hemen önce gelen (266h) önermesi ile ilişki kurmamaktadır. Konu zincirinin konusu olan *Sadberk Hanım* göndergesi bu zincir içinde tam AÖ ile kodlanmış iki farklı gönderge ile kesintiye uğramıştır. Araya hem mesafe hem de başka göndergeler girmiştir. Dolayısıyla bu durumu Ariel, Givón gibi araştırmacıların erişilebilirlik hiyerarşilerine dayanarak açıklamaya çalışıldığında, burada *Sadberk Hanım* göndergesinin kodlanması için (266i) ve (266j) önermelerinde boş artgönderim yerine tam AÖ kullanılması beklenebilirdi. Dolayısıyla bu kuramlar buradaki kullanımı açıklayamamaktadırlar. Burada devreye

BSTKde önemli bir yer tutan *söylem-atlama* kuralı girmektedir. Buna göre, söylem içinde bir önerme kendinden bir önceki önermeye değil söylemde daha önce üretilmiş başka bir önermeye bağlanabilir. Burada da gördüğümüz gibi (266i) önermesi kendinden hemen önceki (266h) önermesine değil, (266f) önermesine ANLATI retorik ilişkisi kurarak bağlanmaktadır. Dolayısıyla, (266i) ve (266j) önermelerindeki boş artgönderim kullanımı araya başka önermeler ve başka göndergeler girmiş olmasına rağmen herhangi bir anlam bulanıklığına yol açmadan yorumlanabilmektedir. Boş artgönderim söylemde önvarsayılan bilginin sürekliliğini sağlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirir ve söylem bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunur.

Lascarides ve Asher'a göre, önermelerin birbirlerine bağlanması ya da artgönderimlerin öncüllerini çözümleyebilmek amacıyla söylemin en bağdaşık şekilde yorumlanması gerekir (2007: 97). Bu yorumlamayı yaparken de okuyucu dilsel olarak ifade edilmeyen örtük bir konuya (linguistically implicit topic) ihtiyaç duyar ve önermeleri bu örtük konuya göre birbirlerine bağlar. Artgönderimlerin çözümlenmesi de bu örtük konuya göre gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, örneğimizdeki bütün bu önermeler metinde dilsel olarak ifade edilmeyen; ancak, okuyucunun zihninde oluşan örtük bir önermeye bağlanmaktadır: *o gün Sadberk Hanım'ın evinde neler oluyor?* Okuyucu, arkadan gelen bütün önermeleri bu önermeye bağlayarak bir okuma gerçekleştiriyor. Dolayısıyla da, (266g) ve (266h) önermeleri bu örtük önermeye AYRINTILAMA ilişkisi ile bağlanmaktadır. Okuyucu bu iki önermeyi söylemle bağdaşık bir şekilde yorumlayabilmek üzere bir üst konuya ihtiyaç duyar ve bu iki önermeyi bu üst konuya göre yorumlar.

Tüm bu yorumlama süreci, BSTK içindeki, daha önce de söz ettiğimiz bir ilke çerçevesinde gerçekleştirilmektedir: *Söylem bağdaşıklığını maksimuma çıkar ilkesi*. Asher ve Lascarides'e göre (2003) bağdaşıklığın kalitesi değişebilir bir özelliğe sahiptir. (Quality of coherence can vary). Asher ve Lascarides (2003) söylemin bağdaşık ya da değildir gibi yargılardan çok, az bağdaşık ya da çok bağdaşık şeklinde değerlendirilebileceğini, okuyucunun da bir metni yorumlarken onu en bağdaşık şekilde yorumlamaya çalıştığını belirtmektedirler. Dolayısıyla, okuyucu,

önermeler arasındaki ilişkilerin çıkarımını yaparken *Söylem bağdaşıklığını maksimuma çıkar ilkesine* göre hareket etmektedir. Boş artgönderim kullanımının söylem-edimbilimsel ilkelere göre yorumlandığı iddia edilen çalışmalarda gerçek dünya bilgisinin çok önemli bir rolü olduğundan söz edilir. Okuyucu, metin ile gerçek dünya bilgisini işte bu ilke aracılığıyla devreye sokar ve metni en yüksek bağdaşıklığı sağlayabilme amacına göre yorumlar.

Söylem bağdaşıklığı ile artgönderim kullanımları arasındaki bağlantının ele alınabileceği başka bir söylem bölütünü inceleyelim:

(267)

- a. **Aliye_i** ailede bekar olan ve annesiyle oturan tek çocuktur.
- b. **Sare İsmet_k** çok dindar bir kadındı.
- c. \emptyset_k Sessiz sedasız, kendi halinde biri gibi görünse de
- d. aslında her şeyin farkındaydı
- e. ve \emptyset_k en çok da Aliye_i'nin yalnızlığına üzülüyordu.
- f. \emptyset_i Kendisine ait bir geliri yoktu,
- g. \emptyset_i kardeşlerinin verdiği giyim kuşamla idare ediyordu.
- h. **Onun_i** bütün varlığı Carl Berger'di.

(Alyoşa: *Aliye Berger Biyografisi*: 81-82)

Bu örnekte (267a) önermesinde tam AÖ ile kodlanan *Aliye* göndergesi aynı zamanda tümcenin öznesi konumundadır. Söylem bölütünün başında ve özne konumunda olması nedeniyle konu olarak kabul edilmesi doğaldır. Ancak arkasından gelen (267b) önermesinde özne konumunda yine tam AÖ ile kodlanmış başka bir gönderge olan *Sare İsmet* göndergesi bulunmaktadır. Eğer *Aliye* göndergesi söylem bölütünün konusu ise, konu hemen kesintiye uğramıştır. Okuyucu olarak biz bu iki önermeyi arka arkaya okuduğumuzda aslında hemen konunun ne olduğu kararını veremeyiz ve (267c) önermesine bakarız. Bu önermede ise, bir önceki önermede özne konumundaki *Sare İsmet* göndergesi boş artgönderimle kodlanmaktadır. Arkasından gelen (267d) önermesindeki boşluk ise, yine *Sare İsmet* göndergesine gönderimde bulunan ADIL'dır. (267e) önermesinde ise, yine özne konumunda *Sare İsmet* boş artgönderimle kodlanmaktadır. Bu önermede *Aliye'nin yalnızlığına* ad öbeğinde iye-AÖ konumundan tam AÖ ile kodlanan gönderge, bu söylem bölütünün ilk önermesinde yine tam AÖ ile kodlanmıştır. Arkadan gelen (267f) önermesinde ise,

bir önceki önermenin öznesi olan gönderge *Sare İsmet* göndergesi değil, önceki önermedeki ad öbeğinde iye konumundaki *Aliye* göndergesi boş artgönderimle kodlanmaktadır. (267g) önermesinde de *Aliye* göndergesinin özne konumunda yine boş artgönderimle kodlandığını görüyoruz. Söylem bölütünün son önermesinde ise, kendinden önceki iki önermede özne konumunda boş artgönderimle kodlanan *Aliye* göndergesi bu kez de *onun bütün varlığı* ad öbeğindeki iye-AÖ konumunda *onun* adılı ile kodlanmaktadır. Bu söylem bölütünde kullanılan artgönderimleri bu şekilde açıkladıktan sonra, buradaki dikkat çekici noktalara değinelim. Bu söylem bölütünde iki farklı kişi gönderimi bulunmaktadır. İkisi de söylem bölütünün başındaki ilk söz edilişlerinde tam AÖ ile kodlanmışlardır. Söylemde iki baskın gönderge olmasından dolayı söylem konusunun belirlenmesi, ya da söylemin ortak önermesinin belirlenmesi güçleşmektedir, ancak okuyucu olarak söylem konusunu şöyle belirleyebiliriz: *Aliye'nin yaşantısı ve Annesi Sare İsmet Hanımın bu konuda ne düşündüğü* gibi yine iki yönlü bir ortak bir başlık altından bu söylem bölütü yorumlanabilir. Bu belirlemeyi yaptıktan sonra önermelerin birbirlerine bağlanmaları daha net bir şekilde açıklanabilir. (267a) önermesinde söz edilmeye başlanan *Aliye'nin yaşantısı* konusu (267f, g, h) önermelerinde devam ettirilmektedir ve bu önermeler *Aliye'nin yaşantısı* üst konusunu ayrıntılandırmaktadırlar. *Sare İsmet'in bu konuda ne düşündüğü* konusu ise, (267b) önermesi ile başlatılmakta ve (267 c, d, e) önermelerinde sürdürülmektedir. Bu önermelerde de *Sare İsmet'in Aliye'nin yaşantısı hakkında ne düşündüğü* üst konusu ayrıntılandırılmaktadır. Dolayısıyla (267f) önermesindeki boş artgönderimin, kendinden hemen önceki önermede bulunan özne konumunda boş artgönderimle kodlanan *Sare İsmet* göndergesine değil de, (267a) önermesindeki özne konumunda bulunan *Aliye* göndergesine bağlanması dikkat çekicidir. Çünkü çizgisel bir okuma gerçekleştirilerek açıklanmaya çalışılırsa önermelerdeki özne konumunda boş artgönderim ile kodlanan göndergelerin hemen kendilerinden önce üretilen önermelerdeki özne konumundaki göndergelere gönderimde bulunmak için kullanıldığı gibi bir beklenti söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla, incelediğimiz bu söylem bölütü söylemin aşamalı bir şekilde düzenlendiğinin ve bu düzenlemenin artgönderim türleri üzerinde etkili olduğunun bir kanıtı olmaktadır. Buna göre, aynı söylem bölütü içinde aynı göndergeler için farklı artgönderim türlerinin kullanılması ile söylemin aşamalı düzeni içinde

önergeler arasında farklı retorik ilişkiler bulunması arasında sıkı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu bölümde, öncelikle, söylem yapısını oluşturan retorik ilişkiler ile boş artgönderim arasındaki ilişki ele alınarak söylem yapısının boş artgönderim kullanımı üzerinde nasıl bir etkisi olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre boş artgönderimlerin söylemde önvarsayımsal bilgiyi kodlayarak söylemin güncellenmesine ve söylem bağdaşıklığının güçlenmesine katkıda bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, söylem retorik ilişkiler aracılığıyla güncellendikçe önergelerde kullanılan boş artgönderimler söylemde daha önceden söz edilmiş olan göndergeyi, başka bir deyişle önvarsayılan bilgiyi kodlayarak retorik bağlanmaların gerçekleştirilmesine ve dolayısıyla söylemin güncellenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu katkı, söyleme eklenen yeni önergelerde önvarsayım tetikleyicisi işlevi ile sağlanmaktadır.

Bu bölümde ayrıca, söylem güncellenmesi sırasında oluşan söylem-atlama yapılarındaki boş artgönderim kullanımları da ele alınmıştır. Buna göre konu zinciri içinde boş artgönderimin belirtisiz davranışı önvarsayım tetikleyicisi olarak belirlenmiştir. Konu zincirinin araya farklı göndergelerin girmesi sonunda kesintiye uğraması sonucunda boş artgönderim kullanımının incelendiği söylem bölütünde ise konu olan göndergenin hiç söz edilmediği ve hatta başka göndergelerden söz edilen önergelerin girmesinin boş artgönderimin önvarsayım tetikleyicisi işlevini terine getirmesini engellemediği saptanmıştır. Başka bir deyişle, boş artgönderim konu olan göndergenin sürekliliğinin belirtilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçe yazılı anlatı tipi metinlerde 3. kişi göndermeleri için kullanılan artgönderim türlerinden boş artgönderim türünün söylem-edimbilimsel işlevi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Türkçe yazılı metinlerden oluşan bütüncü üzerinde hem niceliksel hem de söylem-edimbilimsel çözümlenmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada, öncelikle Türkçede boş artgönderim kullanımının söylem-edimbilimsel etkenlerle yönetildiği ve işlevlerinin ortaya çıkarılabilmesi için söylem-tabanlı bir çalışma yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmamızda temel alınan varsayım ise, boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevinin, söylemdeki önvarsayımsal bilgiyi kodlayarak söylemin güncellenmesinde önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirdiğidir. Bütüncü çözümlenmeleri sonucunda ulaşılan sonuçlar bu varsayımı desteklemektedir. Türkçede boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevinin söylemde daha önceden söz edilen göndermeyi, yani önvarsayımsal bilgiyi kodlayarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirdiği varsayımı, çözümlenmelerden elde edilen bulgularda doğrulanmıştır.

Türkçede artgönderim üzerine daha önce yapılan çalışmalarda boş artgönderimin işlevleri genellikle tam AÖ ve adıl ile birlikte ele alınmıştır. Oysa bu çalışmada niceliksel çözümlenmelerde bu üç artgönderim türünün kullanım sıklıklarını birbirleri ile karşılaştırabilmek için birlikte ele almış ancak söylem-edimbilimsel işlevlerin belirlenmesi bölümünde sadece boş artgönderimin söylem içindeki davranışları ele alınmıştır.

Bu çerçeve içerisinde, öncelikle, çalışmamızda geçirdiğimiz süreci hatırlayalım. İlk olarak, çalışmamızda temel alınan artgönderim, söylem artgönderimi ve boş artgönderim kavramları tanımlanmıştır. Bu tanımların yapılmasındaki amaç araştırmamızın konusu olan boş artgönderimin alanyazınında farklı açılardan temel alınması nedeniyle doğabilecek karmaşıklıkları ortadan kaldırabilmektir. Çalışmamız boyunca tekrarladığımız gibi, araştırmamızda boş artgönderim, yalnızca söylem-

edimbilimsel etkenlerle yönetilmesi açısından ele alınmıştır. Başka deyişle, çalışmamızda, sözdizimsel açılardan ele alınan ve ADIL, boş özne, adil düşmesi gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan boş öğeler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu çalışmada, boş artgönderim söylem-tabanlı bir kavram olarak ele alınmıştır. Boş artgönderimin söylem içindeki davranışlarının sözdizimsel olarak kısıtlandığı durumlar da söz konusudur. Örneğin, boş artgönderimin tanımlandığı bölümde de belirtildiği gibi Türkçede bazı belirteç yantümcelerinde ulaçların öznelerinin temel tümce özneleri ile aynı olduğu durumlarda sözdizimsel kısıtlamalardan dolayı ulaçların öznelerinin açık olarak belirtilmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumda ulaçlarda oluşan boşluklar boş artgönderim değil ADILdır. ADIL, tümcede sözdizimsel kısıtlamalardan dolayı oluşan boşluktur, ancak bu boşluğun herhangi bir açık artgönderim türü ile, örneğin adil ya da tam AÖ ile, doldurulması mümkün değildir. Bu da boş artgönderim tanımımızın temel bir parçası olan savımızı doğrulamaktadır. Buna göre, boş artgönderim, konumu herhangi bir açık artgönderim türü ile doldurulabilecek bir boşluktur. Dolayısıyla, bu çalışmada, bu tanım çerçevesinde ele alınan boş artgönderimlerin kullanımını etkileyen söylem-edimbilimsel etkenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmamızın ilk bölümünde ayrıca, betimleyici çalışmalardan yararlanılarak Türkçede artgönderimlerin kullanımı açıklanmıştır. Daha sonra ise, Türkçede artgönderim üzerine yapılmış çalışmalar kısaca tanıtılmıştır. Ardından, alanyazınında artgönderim çalışmaları açısından temel alınan 3 farklı söylem artgönderimi yaklaşımı ana hatları ile açıklanmıştır. Bu sayede çalışmamızdan elde edilen bulgular, daha sonraki bölümlerde bu yaklaşımların varsayımları ile karşılaştırılabilmektedir. Sonuç olarak, çalışmamızın birinci bölümünde, çözümlemelerimizde temel alınan kavramlar ve çalışmalar tanıtılarak bu açıdan bir altyapı oluşturulmuştur.

İkinci bölümde ise, genel olarak, boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri ile ilgili olarak sorduğumuz soruların yanıtlanmasında temel alınan kavramlar ele alınmıştır. Buna göre, öncelikle, söylem yapısının ele alındığı bir bölüm hazırlanmıştır. Bu bölümde söylem yapısının ne olduğu, nasıl düzenlendiği ve bu

düzenlemeyi açıklayan çeşitli yaklaşımlar tanıtılmıştır. Daha sonra, söylemin aşamalı bir şekilde düzenlenen söylem bölütlerinden oluştuğunu ve söylem yapısının bölütler arasındaki retorik ilişkiler tarafından oluşturulduğunu öne süren ve söylem yaklaşımları içinde çok güncel bir kuram olan Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı temel kavramları ile ele alınmıştır. Bu kuram söylem yapısı ile boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amacıyla bu çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak belirlenmiştir. BSTK'nin temel hatlarıyla ele alındığı bölümün ardından çalışmamızın “boş artgönderimler söylem yapısı içinde önvarsayım tetikleyicisi işlevini görmektedir” varsayımını temellendirdiğimiz önvarsayım kavramı açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca, iki önemli bölüm daha bulunmaktadır. İlkinde, ayrıntılı bir şekilde söylem bölütleme kavramı ele alınmış ve bu çalışmada söylemin nasıl bölütleneceği ile ilgili sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır. İkincisinde ise, bütüncemizdeki metinlerin çözümlenmesi sürecinde söylem yapısının ortaya çıkarılmasını sağlayan araçlar olarak kullanılacak retorik ilişkiler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, tüm bu kuramsal çerçeve içinde çözümlenmelerin gerçekleştirildiği bütüncenin nasıl oluşturulduğundan söz edilerek bütünce tanıtılmıştır.

Dördüncü bölüm çalışmamızın çözümlenmelerinden elde edilen bulguların sunulduğu ve yorumlandığı bölümdür. Bu bölüm, çeşitli alt bölümlerden oluşmaktadır. İlk olarak, çalışmamızın başında sorduğumuz araştırma sorularından ilki olan, “Türkçe yazılı söylem yapısı içinde 3. kişi göndermeleri için kullanılan artgönderim türleri nasıl bir dağılım göstermektedir?” sorusunun yanıtlarına ulaşabilmek amacıyla tam AÖ, adıl ve boş artgönderim türlerinin söylem içinde sayısal dağılımları belirlenmiştir. Bu üç artgönderim türünün metinlerdeki kullanımları sayılarak hem kullanım sıklıkları karşılaştırılmış hem de bu artgönderim türlerinin kullanımları arasında oluşan farklılıkların tartışılabilmesi sağlanmıştır. Buna göre, bütüncemizde 3. kişi göndermeleri için kullanılan artgönderim türleri arasında en sık kullanılan artgönderim türü %47 oranıyla boş artgönderim olarak belirlenmiştir. Toplam artgönderimler açısından, boş artgönderim kullanımları ile tam AÖ kullanımları arasında büyük bir farkın ortaya çıkmaması durumu ise

metinlerde gönderimde bulunulan göndergelerin sürekli ya da süreksiz olmaları açısından değerlendirilmiştir. Buna göre, metinlerde daha süreksiz olan göndergelere yapılan gönderimler genellikle tam AÖ ile gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, metinde yüksek oranda süreksiz 3. kişi göndergesi bulunduğu bunların tam AÖ ile kodlandıkları ve bu kullanımların da toplam gönderimleri etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak, göndergelerin metinlerdeki önem dereceleri ya da süreklilikleri birbirlerinden farklıdır. Biyografi metin türünün çalışmanın bütüncesi olarak seçilmesi ile ilişkili olarak yalnızca hakkında biyografisi yazılan kişi açısından toplam artgönderimleri değerlendirdiğimizde sonuç değişmektedir. Buna göre, hakkında biyografisi yazılan kişiler metinlerde doğal olarak önem derecesi ya da sürekliliği en yüksek dolayısıyla da önvarsayılan göndergelerdir. Sadece bu göndergeler için yapılan gönderimler ele alındığında, bu göndergeler için kullanılan boş artgönderimler ile tam AÖleri arasında oluşan farkın toplam artgönderimlerde oluşan farktan çok daha fazla olduğu gözlenmektedir. Toplam artgönderim oralarındaki dağılım tam AÖ için %44, boş artgönderim için %47 olarak belirlenirken, hakkında biyografisi yazılan göndergelere yapılan gönderimler değerlendirildiğinde toplamda boş artgönderimin %66,5, tam AÖnin %22 oranında kullanıldığı saptanmıştır. Bu sonuçlar, ayrıca, boş artgönderimlerin söylem içinde önvarsayılan göndergeleri kodlamak için kullanılarak önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getirdikleri savımızı da desteklemektedir.

Çözümleme bölümünde ikinci olarak ise, araştırma sorularımızın ikincisi olan “Artgönderim türleri sözdizimsel konumlara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?” sorusunun yanıtlarına ulaşabilmek amacıyla metinlerde kullanım sıklıkları belirlenen artgönderim türlerinin özne, özne yantümcesi, iye-AÖ, nesne, dolaylı nesne, *ile*, *için*, *gibi*, *kadar* gibi ilgeçlerle oluşturulmuş ilgeç öbekleri, *-DAN* ve *-DA* tümleçleri gibi sözdizimsel konumlardaki dağılımları incelenmiştir. Bu çözümlmeye göre ise, metinlerde artgönderimlerin en sık kodlandığı sözdizimsel konum %44 oranıyla özne olarak belirlenmiştir. Öznenin ardından iye-AÖ ve yantümce öznesi konumları gelmektedir. En çok artgönderimin kodlandığı özne konumunda en sık kullanılan artgönderim türü ise, %53 oranıyla boş artgönderim olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar boş artgönderim kullanımı ile özne sözdizimsel konumu arasında sıkı bir

ilişki olduğunu göstermektedir. Konu ile boş artgönderim ilişkisini ele aldığımız diğer bölümde özne, konu ve boş artgönderim arasındaki ilişki verili/eski bilgi ve önvarsayım çerçevesinde ele alındığında, artgönderim türlerinin sözdizimsel konumlara göre dağılımını saptadığımız çözümlmelerden elde edilen bulgular çok daha çarpıcı sonuçlar göstermektedir. Bun göre, Türkçede, öznenin *belirtisiz konu* olduğu belirlemesinden (Erguvanlı 1984: 37; İşsever 2000: 136) yola çıkarak boş artgönderimlerin aynı zamanda konu olan göndermeleri kodladığı söylenebilir. Konu olan gönderge aynı zamanda verili/eski bilgiyi taşıdığı için yani söyleme eklenecek yeni bilgiler için önvarsayım durumunda olduğu için boş artgönderimin söylemde önvarsayılan bilgiyi kodladığı savı bu sonuçlar aracılığıyla da doğrulanmış olmaktadır.

Konu ve boş artgönderim kullanımı arasındaki ilişkinin ele alındığı bölüm ayrıca, bütüncemizde saptanan nesne boş artgönderimlerinin yorumlanabilmeleri açısından açıklayıcı olmuştur. Buna göre, bütüncemizde nesne sözdizimsel konularında boş artgönderimlerin çok düşük bir oranda kullanılmasının nedenleri konusallık çerçevesinde açıklanabilmiştir. Anlatı söyleminde bazı göndermelerin daha sürekli olmaları konusallıklarının yüksek olmasına ve sonuçta da özne sözdizimsel konularında kodlanmalarına neden olmaktadır. Söylemdeki diğer göndermeler ise, genellikle nesne konumunda kodlanmaktadırlar. Özne ile boş artgönderim kullanımı arasındaki güçlü ilişki de göz önüne alındığında nesne sözdizimsel konularında genellikle açık artgönderim türlerinin (adıl ya da tam AÖ) tercih edilmesi durumu gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızda nesne sözdizimsel konumunda boş artgönderim kullanımının sadece %4 oranında kullanılması bu şekilde açıklanabilmektedir.

Çalışmamızın son bölümünde ise, çalışmamızın başında sorduğumuz araştırma sorularından son ikisinin yanıtlanmasına çalışılmıştır. Öncelikle bu soruların neler olduğunu hatırlayalım:

1. Dağılımlarını belirlediğimiz artgönderim türlerinden boş artgönderimin kullanımı ile söylemin aşamalı yapısı arasında nasıl bir ilişki vardır?
2. Söylem aşamalı bir şekilde düzenlenirken bu süreç içinde boş artgönderimin

söylem-edimbilimsel işlevi nedir?

Bu iki sorunun yanıtlanabilmesi amacıyla, Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı temel alınarak bütüncü çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çözümlemeler sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda, söylemde boş artgönderimin birbiriyle bağlantılı iki temel işlevi olduğu söz saptanmıştır. Bunlardan birincisi, boş artgönderimin söylem güncelleme işlevi, ikincisi ise, bununla bağlantılı olarak, önvarsayım tetikleme işlevidir. Bu iki işlev, aynı zamanda, BSTK çerçevesinde söylem bağdaşıklığının sağlanmasının önkoşulları olarak belirlenmiştir. Buna göre, bir söylem ancak iki koşulda bağdaşık olabilir (Asher ve Lascarides 2003: 4). Birincisi, söyleme eklenen her önerme söylemde daha önceden üretilmiş bir önerme ile retorik bir ilişki kurmalıdır, dolayısıyla ortaya tüm söylem için tek bağlantılı bir yapı ortaya çıkar. İkincisi ise, söylemdeki tüm artgönderimler çözümlenebilmelidir. Boş artgönderimin söyleme yeni önermeler eklenmesinde, başka bir deyişle söylem güncellemedeki işlevi, üzerine yeni bilgi eklenen önvarsayımsal bilgiyi kodlayarak yeni bilgi için bağlanma olanağı sağlamasıdır. Örneğin bir önermenin, söylemde kendinden önceki bir önermeye ANLATI ilişkisi ile bağlanabilmesi için bu iki önerme arasında ortak bir konu bulunmalıdır. Bu ortak konu bir gönderge olabilir. ANLATI ilişkisi ile söylemi güncelleyen yeni önermede ortak konu olan bu gönderge boş artgönderimle kodlanarak söylemin güncellenmesi sağlanır. Bu boş artgönderimin söylem güncelleme işlevidir. Boş artgönderimin söylem güncelleme işlevinin yanı sıra, bu işleve bağlı olarak yüklendiği ikinci işlev de önvarsayım tetikleme işlevidir. Söylemde, boş artgönderimlerin önvarsayım tetikleyicisi olarak söyleme olan katkısı aşağıda belirtilen işlevler açısından ele alınmıştır.

1. Söylemde daha önce söz edilmiş bir göndergenin boş artgönderimle kodlanması sonucunda, boş artgönderim kullanımı önvarsayım tetikleyicisi işlevini üstelenerek söz edilen göndergenin, açık bir biçimde yinelenmeden okuyucu/dinleyici tarafından anlaşılmasını sağlamaktadır.
2. Önvarsayılan göndergenin boş artgönderimle kodlanarak açık bir biçimde yinelenmemesi *dilsel artık bilginin* (linguistic redundancy) oluşumunu azaltır/engeller.
3. Söylemi güncelleyen önermelerde önvarsayılan bilginin boş artgönderim ile

kodlanması, dilsel artık bilginin oluşumunu engelleyerek dinleyici/okuyucunun dikkatinin yeni bilginin üstünde odaklanmasını sağlamaktadır.

4. Sonuçta, önvarsayım tetikleyicisi işlevini yerine getiren boş artgönderimler söylemin bağdaşık bir şekilde yorumlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Bütüncü çözümlemesinden elde edilen sonuçlar boş artgönderimin söylem içinde tüm bu işlevleri yerine getirdiğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, boş artgönderimlerin söylem içindeki söylem-edimbilimsel işlevlerinin önvarsayım tetikleyicisi işlevi olduğu savı doğrulanmış olmaktadır.

Okuyucu/dinleyicinin söylemi bütünsel anlamda yorumlama sürecinde boş artgönderimlerin yorumlanması, bir başka deyişle öncüllerinin tespit edilmesi yorumlamanın en bağdaşık şekilde yapılmasını sağlayan araçlardan biridir. Okuyucu/dinleyici söylemi bağdaşık bir şekilde yorumlayabilmek için boş artgönderimlerin zihninde yarattığı bağlantıların izini sürer ve bu da bağdaşık yorumlama sürecini olumlu yönde etkileyen araçlardan biridir.

Bu çalışmanın alanyazınına katkısı, öncelikle artgönderim türleri içinde boş artgönderim türünü ele alarak bütünsel olarak incelemesi ve bu konuda Türkçede yapılmış bir ilk çalışma olmasıdır. Pek çok kuram çerçevesinde, bu güne kadar farklı dillerde boş artgönderim olgusu ele alınmış ve hem söylem-edimbilimsel hem de sözdizimsel yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Türkçede, bu araştırmada sunulduğu biçimiyle, boş artgönderimin söylem-edimbilimsel açılarından ele alındığı bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Bu açıdan, bu çalışmanın Türkçede boş artgönderimin farklı açılarından ele alınacağı çalışmalar için bir kapı açtığını düşünüyoruz.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar bu çalışmanın bütüncesi çerçevesinde genellenebilir sonuçlardır. Bu çerçevede daha kapsayıcı sonuçlara ulaşılabilmesi için boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevlerinin farklı metin türlerini içeren bütüncelerde yapılacak çözümlemeler sonucunda ortaya çıkarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akerson, F. E. ve Özil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme: Sıfat işlevli yantümceler*. İstanbul: Simurg.
- Aksan, Y. (1995). *Functional universals and some aspects of sentence topic in Turkish*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Ariel, M. (1988). Referring and Accessibility. *Journal of Linguistics*, 24: 65-67.
- Ariel, M. (1990). *Accessing Noun-Phrase Antecedents*. London: Routledge.
- Ariel, M. (1994). Interpreting anaphoric expressions: A cognitive versus a pragmatic approach. *Journal of Linguistics* 30: 3-42)
- Asher, N. (1993). *Reference to Abstract Objects in Discourse*. Kluwer Academic Publishers.
- Asher, N. ve Lascarides, A. (1995). Lexical Disambiguation in a Discourse Context. *Journal of Semantics*, 12 (1), 69-108.
- Asher, N. ve Lascarides, A. (1998). The Semantics and Pragmatics of Presupposition. *Journal of Semantics*, 15 (3), 239-299.
- Asher, N. ve Lascarides, A. (2003). *Logics of Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asher, N. ve Vieu, L. (2005). Subordinating and coordinating discourse relations. *Lingua* 115: 591-610.
- Asher, N., Denis, P. ve Reese, B. (2006). Names, Pops and Discourse Structure. C. Sidner, J. Harpur, A. Benz, P. Kühnlein (Haz.), *Constraints in Discourse*

(CID 2006), Maynooth, İrlanda, 07/07/2006-09/07/2006, National University of Ireland, s. 11-19.

Banoğlu, D. (2004). *Bir Yalnız Diva: Suna Korat*. İstanbul: Doğan Kitap.

Bestgen, Y. (1998). Segmentation markers as trace and signal of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 29, 753-763.

Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Biber, D. (1989). A typology of English texts. *Linguistics* 27, 3-43.

Biber, D. (1993). Representativeness in Corpus Design. *Literary and Linguistic Computing*. 8(4):243-257.

Biber, D., Conrad, S. ve Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bras, M., Le Draoulec, A. ve Vieu, L. (2001). Temporal information and discourse relations in narratives: The role of French connectives puis and un peu plus tard. *Temporal and Spatial Information Processing, 39th Annual Meeting and 10th Conference of the European Chapter of Association for Computational Linguistics* (49–56). Toulouse içinde.

Can Bakırlı, Ö. Ve Oktar, L. (2006). Türkçede ayırık yapılar: Bir sınıflandırma çalışması. *Dilbilim Araştırmaları*, 11-26.

Chafe, W. L. (1976). Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. C. N. Li (Haz.), *Subject and Topic* (s. 25-55). New York: Academic Press içinde.

Chafe, W. (1994). *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Chafe, W. (Haz.) (1980). *The Pear Stories: Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood, NJ: Ablex.
- Chandler, D. (2000). *An Introduction to Genre Theory*, Erişim: 15.05.2008, <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/intgenre1.html>
- Chen, P. (1984). *A Discourse Analysis of Third Person Zero Anaphora in Chinese*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- Chen, P. (1986). *Referent Introduction and Tracking in Chinese Narratives*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California at Los Angeles.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1982). Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding. Massachusetts: MIT Pres.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Massachusetts: MIT Press.
- Clancy, P. (1980). Referential choice in English and Japanese narrative discourse. W. Chafe (Haz.), *The Pear Stories: Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production* (s. 127-202). Norwood: Ablex Publishing Corporation içinde.
- Conrad, S. (2002). Corpus linguistics approaches for discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics*, 22, 75-95.
- Cornish, F. (1999). *Anaphora, Discourse and Understanding: Evidence from English and French*. New York: Oxford University Press.
- Cornish, F. (2005). Discourse anaphora. Keith Brown (Haz.), *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2. Ed.) (s. 631-638) Elsevier. 14 vols. içinde.

- Çalışlar, İ. (2006). *Latife Hanım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çeltek, A. (2003). *Türkçe sözlü söylem yapısı ve artgönderim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeltek, A. ve Oktar, L. (2004). Türkçe sözlü söylemde artgönderim örüntüleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-13.
- De Beaugrande, R. ve Dressler, W. (1981). *An Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Dik, S. C. (1978). *Functional Grammar*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Dik, S. C. (1989). *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris. Aksan, Y. (1995). *Functional universals and some aspects of sentence topic in Turkish*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi içinde s. 214.
- Dik, S. C. (1997). *The Theory of Functional Grammar, Part II: The Structure of the Clause*. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter.
- Dikici, R. (2005). *Cumhuriyetin Divası: Müzeyyen Senar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Enç, M. (1986). Topic Switching and Pronominal Subjects in Turkish. D. Slobin ve K. Zimmer (Haz.), *Studies in Turkish Linguistics* (s. 195-208). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Erdoğan, A. (2006). *Umut adam Ecevit*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Erguvanlı, E. E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Faigley, L. ve Meyer, P. (1983). Rhetorical theory and readers' classification of text types. *Text*. 3: 305-325.
- Foley, W. A. ve Van Valin, R. D. (1984). *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Fox, B. (1987a). *Discourse Structure and Anaphora: Written and Conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fox, B. (1987b). Anaphora in popular written English narratives. R. Tomlin (Haz.), *Coherence and Grounding in Discourse* (s. 157-174). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Geluykens, R. (1994). *The pragmatics of discourse anaphora in English: Evidence from conversational repair*. Belin ve New York: Mouton de Gruyter.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi. (ilk basım 1971)
- Geurts, B. ve Beaver, D.I. (2007). Discourse Representation Theory. Edward N. Zalta (Haz.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2007 Ed.), Erişim: 15.05.2008 <http://plato.stanford.edu/archives/sum2007/entries/discourse-representation-theory/>
- Givón, T. (1983). Topic Continuity in Discourse: An Introduction. T. Givón (Haz.), *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study* (s. 1-42). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Givón, T. (1984). *Syntax: A functional–typological introduction*. Vol. I, Amsterdam: John Benjamins.
- Givón, T. (1992). The grammar of referential coherence as mental processing instructions. *Linguistics*, 30: 5-55.
- Givón, T. (1985). “Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax”. J. Haiman (Haz.), *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins içinde.
- Givón, T. (1990). *Syntax: A functional–typological introduction*. Vol. II. Amsterdam: John Benjamins.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.

- Grice, P. (1975). Logic and Conversation. Cole ve Morgan (Haz.), *Syntax and Semantics, vol 3*, Academic Press, 41-58.
- Grosz, B. J. ve Sidner, C. L. (1986). Attention, Intention, and the Structure of Discourse. *Computational Linguistics, 12* (3), 175-204.
- Gundel, J. K. (1988). Universals of topic-comment structure. M. Hammond ve diğ. (Haz.), *Studies in Syntactic Typology* (s. 209-242). John Benjamins Publishing içinde.
- Gundel, J., Hedberg, N. ve Zacharski, R. (1993). Cognitive Status and the form of Referring Expressions in Discourse. *Language, 69*: 274-307.
- Heusinger, Klaus von. (1999). *Intonation and Information Structure*. Erişim: 15.05.2008 <http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2003/1396/pdf/heusinger.pdf>
- Hinds, J. (Haz.) (1978). *Anaphora in Discourse*. Edmonton: Linguistic Research Inc.
- Hinds, J. (1979). Organizational patterns in discourse. T. Givon (Haz.), *Syntax and semantics 12: Discourse and syntax* (s. 135-157). New York: Academic Press içinde.
- Hobbs, J. R. (1983). Why is Discourse Coherent? F. Neubauer. (Haz.), *Coherence in Natural Language Texts* (s. 29-69). H. Buske, Hamburg içinde.
- Hobbs, J. R. (1993). Intention, Information, and Structure in Discourse: A first draft. *Burning Issues in Discourse, NATO Advanced Research Workshop*, (s. 41-66). Maratea, İtalya içinde.
- Hobbs, J. R., Stickel, M., Appelt, D. E. ve Martin, P. (1988). Interpretation as abduction. *Proceedings, 26th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, Buffalo, New York, June 1988 içinde
- Holler, A. ve Irmen, L. (2006). What happens beyond the right frontier? - An empirical study. A. Benz ve J. Harpur ve P. Kühnlein (Haz.), *Proceedings of the Workshop "Constraints in Discourse"*, Dublin.

- Huang, C.-T. James. (1989). Pro-drop in Chinese. O. Jaeggli ve K. J. Safir (Haz.), *The null subject parameter* (s.185-214). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers içinde.
- Huang, Y. (2000). *Anaphora: A Cross-Linguistic Study*. Oxford: Oxford University Press.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşsever, S. (2002). Konu: tanımlanışı, Bilgi yapısı ve kimi sorunlar. L. Uzun ve E. Huber (Haz.), *Türkçe'de Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* (s. 37–54). Essen: Die Blaue Eule içinde.
- Jacobsen, W. 1967. Switch-reference in Hokan-Coahuiltecan. D. Hymes ve W. Bittle (Haz.), *Studies in Southwestern Ethnolinguistics*, (s. 238-263). The Hague: Mouton. Huang, Y. (2000). *Anaphora: A Cross-Linguistic Study*. Oxford: Oxford University Press, içinde s.11 içinde.
- Kamp, H. (1981). A theory of truth and semantic representation. J. Groenendijk, T. Janssen ve M. Stokhof (Haz.), *Formal methods in the study of language*, No. 135,(s. 277-322). Mathematical Centre, Amsterdam.
- Kamp, H. ve Reyle, U. (1993). *From discourse to logic: Introduction to model theoretic semantics of natural language, formal logic and discourse representation theory*. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keçik, İ. ve Erk-Emeksiz, Z. (2000). Doğal iletişimde konu ad öbeklerinin düzenlenmesi. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 31-36.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi içinde.
- Kerslake, C. (1987). Noun Phrase Deletion and Pronominalization in Turkish. H. E. Boeschoten ve L. T. Verhoeven (Haz.), *Studies on Modern Turkish*:

- Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* (s. 91-104).
Tilburg: Tilburg University Press içinde.
- Kibrik, A. A. (1996). Anaphora in Russian narrative prose: a cognitive calculative account. B. Fox (Haz.), *Studies in Anaphora* (s. 255-303). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Koç, E. (2004). *Alyoşa: Aliye Berger Biyografisi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kornfilt, J. (1984). *Case marking, agreement and empty categories in Turkish*.
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, Massachusetts.
- Kornfilt, J. (1987). Beyond Binding Conditions: The Case Of Turkish. H. E. Boeschoten ve L. T. Verhoeven (Haz.), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* (s. 105-120).
Tilburg: Tilburg University Press içinde.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Koşaner, Ö. ve Oktar, L. (2008). Önvarsayım tetikleyicileri olarak 'Önce' ve 'Sonra'. *XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 381-391). Maltepe Üniversitesi.
- Kuno, S. (1972). Functional Sentence Perspective: A Case Study from Japanese and English. *Linguistic Inquiry* 3(3), 269–320.
- Lambrecht, K. (1994). *Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representation of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lascarides, A. ve Asher, N. (1991). Discourse relations and defeasible knowledge. *Proceedings of the 29th annual meeting of the Association for Computational Linguistics* (s.55-63). Erişim: 15.05.2008
<http://acl.ldc.upenn.edu/P/P91/P91-1008.pdf>

- Lascares, A. ve Asher, N. (1993). Temporal interpretation, discourse relations and commonsense entailment. *Linguistics and Philosophy*, 16(5), 437–493.
- Lascares, A. ve Asher, N. (2007). Segmented Discourse Representation Theory: Dynamic Semantics With Discourse Structure. H. Bunt ve R. Muskens, (Haz.), *Computing Meaning, Volume 3* (s. 87–124).Springer içinde.
- Leech, G. (1992). Corpora and theories of linguistic performance. J. Svartvik (Haz.), *Directions in corpus linguistics* (s. 105-122). Berlin: Mouton de Gruyter içinde.
- Lewis, G. L. (1988). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press. (ilk basım 1967)
- Li, C. N. ve Thompson, S. A. (1979). Third-Person Pronouns and Zero-anaphora in Chinese Discourse. T. Givón (Haz.), *Discourse and Syntax* (s. 311-335). New York: Academic Press içinde.
- Li, C. ve Thompson, S. A. (1976). Subject and topic: A new typology of language. Li Charles (Haz.), *Subject and Topic* (s. 457-489). New York: Academic Press içinde.
- Longacre, R.E. (1979). The paragraph as a grammatical unit. T. Givón (Haz.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax* (s.115-134). London: Academic Press içinde.
- Mann, W. ve Thompson, S. (1986). Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* 9: 57-90.
- Mann, W. ve Thompson, S. (1988). Rhetorical structure theory: Towards a functional theory of text organization. *Text* 8(3): 243-281.
- Marcu, D. (2000). The Rhetorical Parsing of Unrestricted Texts: A Surface-Based Approach. *Computational Linguistics*, 26 (3), 395-448.

- Marslen-Wilson, W., Levy, E. ve Tyler, L. (1982). Producing interpretable discourse. R. J. Jarvella ve W. Klein (Haz.), *Speech, Place and Action* (s. 339-378). New York: Wiley içinde.
- Moore, J. D. ve Pollack, M. E. (1992). A problem for RST: The need for multi-level discourse analysis. *Computational Linguistics*, 18(4): 537-544.
- Moore, J. D. ve Wiemer-Hastings, P. (2003). Discourse in computational linguistics and artificial intelligence. A. C. Graesser, M. A. Gernsbacher ve S. R. Goldman (Haz.), *Handbook of Discourse Processes* (s. 439-487). Lawrence Erlbaum Associates içinde.
- Nakhimovsky, A. (1988). Aspect, aspectual class and the temporal structure of narrative. *Computational Linguistics*, 14(2): 29-43.
- Oktar, L. (1997). Söylemsel Artgönderim Örüntülerinde İletişimsel Etkenler. G. Doğan ve M. Ölmez (Haz.), *Dilbilim Araştırmaları*, 127-132.
- Oktar, L. ve Çeltek, A. (2006). Anaphora in Turkish spoken discourse. S. Yağcıoğlu ve A. Cem Değer (Haz.), *Advances in Turkish Linguistics: Proceedings of the 12th International Conference on Turkish Linguistics* (s.437-453). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları içinde.
- Oktar, L. ve Yağcıoğlu, S. (1997). Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 331-345.
- Özsoy, S. (1987). The Null Subject Parameter in Turkish. H. Boeschoten ve L. Verhoeven (Haz.), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* (s. 82-90). Tilburg: Tilburg University Press içinde.
- Özsoy, S. (1992). Türkçede Eşgönderge Örüntüsü. *Dilbilim Araştırmaları*, 77-85.
- Özsoy, S. (1999). *Türkçe/Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Prevot, L. ve Vieu, L. (2005). *The moving Right Frontier*. Workshop on Constraints in Discourse, 3-5 June, 2005, Dortmund, Germany. Erişim: 15.05.2008 <http://www.loa-cnr.it/Papers/prevotVieu-constraints.pdf>
- Prince, E. F. (1981). Toward a taxonomy of given-new information. P. Cole (Haz.), *Radical Pragmatics* (s. 223–256). New York: Academic Press içinde.
- Prince, E. F. (1992). The ZPG letter: subjects, definiteness, and information status. S. Thompson ve W. Mann (Haz.), *Discourse description: diverse analyses of a fund-raising text* (s. 295–325). John Benjamins Publishing içinde.
- Pu, Ming-Ming. (1997). Zero anaphora and grammatical relations in Mandarin. T. Givón (Haz.), *Grammatical Relations: A functionalist perspective* (s. 281-320). John Benjamins Publishing içinde.
- Reichman, R. (1981). Plain speaking: a theory and grammar of spontaneous discourse. Cambridge, Mass.: Bolt, Beranek and Newman, report 4681. Fox, B. (1987). *Discourse Structure and Anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press içinde, s. 139.
- Reinhart, T. (1981). Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics. *Philosophica* 27, 53-94.
- Reinhart, Tanya. 1980. Conditions for text coherence. *Poetics Today* 1:161–180.
- Asher, N., Denis, P. ve Reese, B. (2006). Names, Pops and Discourse Structure. C. Sidner, J. Harpur, A. Benz, P. Kühnlein (Haz.), *Constraints in Discourse (CID 2006)*, içinde s. 12
- Reppen, R. ve Simpson, R. (2002). Corpus Linguistics. N. Schmitt (Haz.), *An Introduction to Applied Linguistics* (s. 92-111). London: Arnold içinde.
- Ruhi, ř. (1992). Zero NP Anaphora versus Full NP Anaphora in Turkish. A. Konrot (Haz.), *Modern Studies in Turkish Linguistics: Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics* (s. 105-116) içinde.

- Sanders, T. ve Spooren, W. (2001). Text representation as an interface between language and its users. T. Sanders, J. Schilperoord ve W. Spooren (Haz.), *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects* (s. 1-25). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Sanders, T., Spooren, W. ve Noordman, L. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes 15*: 1–35.
- Say, B., Zeyrek, D., Oflazer, K. ve Özge, U. (2002). Development of a Corpus and a Treebank for Present-day Written Turkish. K. İmer ve G. Doğan (Haz.), *Current Research in Turkish Linguistics, Proceedings of 11th International Conference on Turkish Linguistics* (s. 183-192). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları içinde.
- Schilder, F. ve Tenbrink, T. (2001). Before and after: sentence-internal and -external discourse relations. *Workshop From Sentence Processing to Discourse Interpretation: Crossing the Borders*. Utrecht (The Netherlands), 2-3 Temmuz 2001. Çalıştayda sunulan bildiri. Erişim: 15.05.2008 <http://citeseer.ist.psu.edu/695929.html>
- Schroeder, C. (1999). *The Turkish nominal phrase in spoken discourse*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Smith, Carlota S. (2003). *Modes of Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stenning K., Lascarides, A. ve Calder, A. (2006). *Introduction to Cognition and Communication*. Cambridge, MA, USA: MIT Press.
- Taboada, M. ve Mann, W. C. (2006). Rhetorical Structure Theory: Looking Back and Moving Ahead. *Discourse Studies 8*(3): 423-459.
- Tai, J. H. Y. (1978). Anaphoric constraints in Mandarin Chinese narrative discourse. J. Hinds (Haz.), *Anaphora in discourse* (s. 279-338). Edmonton: Linguistic Research Inc. içinde.

- Tao, L. (1996). Topic Discontinuity and Zero Anaphora. B. Fox (Haz.), *Studies in Anaphora* (s. 487-513). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Taylan, E.E. (1986). Pronominal versus Zero Representation of Anaphora in Turkish. D. Slobin ve K. Zimmer (Haz.), *Studies in Turkish Linguistics* (s. 209-231.). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Tomlin, R.S. (1987). Linguistic Reflections of Cognitive Events. R.S. Tomlin (Haz.), *Coherence and Grounding in Discourse* (s. 455-479). Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Turan, Ümit D. (1995). *Null vs. Overt Subjects in Turkish Discourse: A Centering Analysis*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania.
- Turan, Ümit D. (1996). Türkçede Kişisiz Gizli Özne ve 'İnsan'. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi içinde, s. 245-249.
- Turan, Ümit D. (1998). Zero Object Arguments and referentiality in Turkish. Lars Johanson (Haz.), *The Mainz Meeting, Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics August 3-6, 1994* (s. 154-182). Harrassowitz Verlag – Wiesbaden içinde.
- Üçok, A. (2005). *Koç ailesinin yaşamı: Sadberk Hanım*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Van Dijk, T. A. ve Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- Van der Sandt, R. (1992). Presupposition projection as anaphora resolution. *Journal of Semantics* 9(4), 333-377.
- Van Hoek, K. (1997). *Anaphora and Conceptual Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vieu, L. ve Prévot, L. (2004). Background in Segmented Discourse Representation Theory. *Workshop Segmented Discourse Representation Theory, 11th conference on Natural Language Processing (TALN)* (s. 485-494) içinde.

- Webber, B. L. (1988). Discourse deixis: Reference to discourse segments. *Proceedings of the 26th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistic (ACL—88)*, (sayfa 113-122) içinde.
- Whaley, L. (1997). *An Introduction to Language Typology: The Unity and Diversity of Language*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wolf, F. (2005). *Coherence in natural language: Data structures and applications*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Massachusetts Institute of Technology.
- Wu, Gubin. (1992). Discourse anaphora in Chinese: A Rhetorical predicate account. *York Papers in Linguistics 16*, 185-202.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeevat, H. (1999). Explaining presupposition triggers. Manuscript AC99, 387-414 University of Amsterdam. Erişim: 15.05.2008. <http://citeseer.ist.psu.edu/488764.html>
- Zheng, M. A. L. (1996). *Zero Anaphora in Chinese Spoken and Written Narrative Monologues*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Graduate School of Arts and Sciences, Washington.

EK 1. SÖZLÜKÇE

A

A-artgönderimi N-anaphora
açıklama exposition
Ad eylem verbal noun
ad öbeği noun phrase
adıl pronoun
Adıl Düşürme Pro-drop
adım step
adsıl nominal
alt-konu subtopic
anlambilimsel işlev semantic function
anlamsal rol semantic role
Anlatı Narration
AÖ-artgönderimi NP-anaphora
Artalan Background
artgönderim anaphora
artgönderimsel-belirleme anaphoric resolution
Aşamalı Model The Hierarchy Model
Ayrıntılama Elaboration

B

bağlamı-tamamlayan-kullanım use-accomplishes-context
bağlı-değişken artgönderimi bound-variable anaphora
başkişi protagonist
belirginlik saliency
belirli definite
belirtisiz unmarked

belirtme assertion
biçim-sözdizimsel morphosyntactic
bilgi yapısı information structure
bilgisellik informativity
Bilgisel yapı informational structure
bilimsel scientific
Bilinenlik Aşaması Givenness Hierarchy
Bilişimsel Dilbilim Computational Linguistics
bilişsel durum cognitive status
Bilişsel Model Cognitive Model
bitmişlik perfective
boş nesne null object
boş artgönderim zero anaphora
boş özne null subject
Bölütlenmiş Söylem Temsilleştirme Kuramı (BSTK) Segmented Discourse Representation Theory (SDRT)
bütünce corpus
Bütünce Dilbilim Corpus Linguistics
Bütünce-Temelli Yaklaşım Corpus-Based Approach

C

canlandırma activation
canlı animate
cansız inanimate
cinsiyet dizgesi gender system

Ç

çekirdek nucleus
çıkarım dizgesi inference system
Çok İmgelilik İlkesi Iconicity Principle
Çözüm Solutionhood

D

daraltılmış artgönderimsel ifade
reduced anaphoric expression
denetleyici önerme controlling
proposition
derlem collection
dikkat yapısı attentional structure
dil yetisi language faculty
dilbilgisi-dışı ungrammatical
dilsel işleme language processing
dizin index
doğruluk koşulları truth conditions
dönüşlü reflexive

E

edebi literary
edibilimsel bildiri pragmatic assertion
edibilimsel işlev pragmatic function
edibilimsel hakkındalık pragmatic
aboutness
edibilimsel önvarsayım pragmatic
presupposition
Ekleme Joint
eksilti ellipsis
EÖ-artgönderimi VP-anaphora
erim range
Erişilebilirlik Kuramı Accessibility
Theory

erişilebilirlik belirticisi accessibility
marker
eşdizinlenmiş co-indexed
eşgönderim co-reference
eşleşsel ergative
etken önerme active proposition
etkinleştirilmiş activated

G

genel gönderim generic reference
geriye-atlama return-pop
geriye-dönük merkez backward-looking
center
gönderge referent
gönderim-izleme dizgesi reference-
tracking system
gönderimsel artgönderim referential
anaphora
gönderimsel ifade referring expression
gönderim-izleme dizgesi reference-
tracking system
gönderimsel müdahale referential
interference
gösterim sözcükleri deictic

H

hakkındalık aboutness
hemen takip eden kesit immediately
preceding register

İ

İletişimsel devingenlik communicative
dynamism

ilişkisel önerme relational proposition

insan-olma humanness

iptal edilebilir defeasible

İşlevsel Dilbilgisi Functional Grammar

K

kademeli scalar

Kanıt Evidence

Karşıtlık Contrast

kayan-gönderim dizgesi switch-reference system

kayan-işlev dizgesi switch-function system

kesit dil register

konu topic

konu kalıcılığı persistence

Konu Sürekliliği Modeli Topic Continuity Model

konu zinciri topic chain

konusallık topicality

Koşul Consequence

Koşutluk Parallel

kullanımı-belirleyen-bağlam context-etermines-use

kurmaca fiction

kurmaca-olmayan non-fiction

kurulmuş konu established topic

N

Neden Reason

nesne object

Niteleme ilişkileri Subordinating relations

nitelik attribute

Niyet yapısı Intentional structure

O

odak focus

ortaç paticiple

Ö

ödünleme concession

öğretici didactic

öncül antecedent

önerme proposition

öngörülebilirlik predictability

önvarsayım presupposition

özgün specific

özgün-olmama non-specific

örtük konu implicit topic

P

parça part

parçacıklı olma granularity

paylaşılan bilgi shared knowledge

R

Retorik Yapı Kuramı (RYK) Rhetorical Structure Theory (RST)

S

Sağ-Sınır Kısıtlaması (SSK) Right-Frontier Constraint (RFC)

sınıf olarak ayırt edilebilen type-identifiable

Sıralama List

Sıralamalı ilişkiler Coordinating relations

somut (örnek) instance

Sonuç Result

soyutlama abstraction
söylem artgönderimi discourse anaphora
söylem-atlama discourse pop
Söylem Bağdaşıklığını Maksimuma Çıkar İlkesi Maximise Discourse Coherence Principle
söylem bölütü discourse segment
söylem güncelleme discourse update
söylem konusu discourse topic
söylem silinmesi discourse deletion
Söylem Temsilleştirme Kuramı (STK) Discourse Representation Theory (DRT)
söylem temsilleştirme yapısı discourse representation structure
Sürdürme Continuation
süreç process
süreksiz discontinued
sözdizimsel işlev syntactic function

Ş

şiirsel poetic

T

takım set
tamlayan söz epithet
tandık familiar
tanımlanabilirlik identifiability
tanıtsallık evidentiality
tartışma argumentation
tek olarak ayırt edilebilen uniquely identifiable

temel tümce main clause

tutarsız incoherent

tümce konusu sentence topic

U

ulaç converb

uydu adjunct

uyum belirticisi agreement marker

uzaklık işaret sıfatı distal demonstrative

uzaklık distance

Ü

üye argument

V

varsayılan bilinebilirlik assumed familiarity

verili given

vurgulu adıl stressed pronoun

vurgusuz adıl unstressed pronoun

Y

yantümce subordinate clause

yakınlık işaret sıfatı proximal demonstrative

yapısal-olmayan non-structural

yerel alan local domain

Z

zamansal temporal

zaman-uzamsal spatio-temporal